

ՌՈՌԵՐ ՀԱՏՏԵՃԵԱՆ

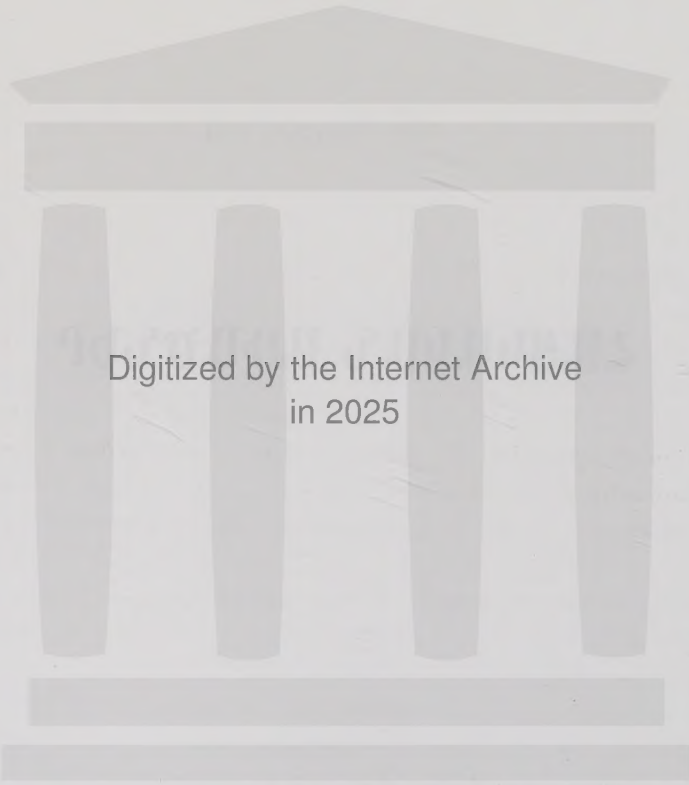
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

ՌՈՊԵՐ ՀԱՏՏԵՃԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ

1995

Digitized by the Internet Archive
in 2025

ԴՈՒՐՍԸ ՔԱՀԱՆԱՅ, ՆԵՐՍԸ ՍԱՏԱՆԱՅ

Երիտասարդութեանս շրջանին Բաֆֆին վէպերէն մէկուն մէջ հանդիպած էի ասութեան մը, որ խորապէս տպաւորած էր զիս. «Դուրսը քահանայ, ներսը սատանայ»: Բաֆֆի հոգեւորականները շատ չի սիրեր, մանաւանդ այն հոգեւորականները, որոնք չեն արդարացներ իրենց սքեմը: Բայց միայն հոգեւորականներու համար է այդ ասացուածքը: Կեանքի փորձառութիւնը ցոյց կուտայ որ աշխարհի վրայ մեծ, շատ մեծ է թիւը այն աշխարհականներուն ալ, որոնք դուրսէն բարի ու ազնիւ դէմք մը ունին, սակայն ներսէն կը պարտկեն չար ու տգեղ դիմագծութիւն մը:

Մօտաւորապէս քսանըֆինգ տարի առաջ գործի կեանքիս մէջ պարտաւորուեցայ եօթը տարի աշխատիլ գործընկերոջ մը հետ, որ աշխարհի ամէնէն քաղաքավար ու բարեկիրթ մարդն էր: Հրապարակի վրայ երկուքս ալ գործ ունէինք քանի մը հարիւր յաճախորդներու հետ եւ բոլոր այդ յաճախորդները կը հմայուէին գործակից ընկերոջս մեղրածորան լեզուէն ու բարեկիրթ շարժուձեւերէն: Ազնուամեծար

էր ու ծառայասէր, մարդոց վրայ առաջին վայրկեանէն հիանալի տպաւորութիւն կը գործէր, կենցաղավարութեան մէջ ոչ մէկը կրնար մրցիլ իրեն հետ: Սակայն իրեն հետ գործակցելէ քանի մը ամիս վերջ անդրադարձայ որ այդ մարդուն ներաշխարհին մէջ ճիւղ մը կը բնակէր: Այդ ներաշխարհին մէջ կար սաստիկ նախանձոտ, չարամիտ ու կասկածամիտ մէկը, որ կը տառապէր ստորակայական բարդոյթներէ: Երբ առանձին էինք, երբ այլեւս ո՛չ մէկը կը լսէր մեզ, այդ բարեկիրթ ու կենցաղավար մարդը կ'անհետանար ու անոր տեղ կը յայտնուէր ուրիշ մը որ կը բանար հայհոյութիւններու ու ծանր լուտանքներու բերան մը, արտայայտելու համար աշխարհի ամէնէն գռեհիկ ու անմիտ մտածումներն ու մեղադրանքները: Կը զարմանայի, կը շշմէի: Ի վերջոյ վարժուեցայ, որովհետեւ այլեւս չէի տեսներ այդ մարդուն մէջ դուրսի քահանան, այլ ներսի սատանան: Եւ որովհետեւ սատանայ մը երկար ժամանակ չի կրնար ինքզինք զսպել քաղաքավարութեան վանդակին մէջ, մեր հրապարակի հարիւրաւոր յաճախորդներն ալ տակաւ սկսան ճանչնալ զինքը: Տարի մը վերջ այլեւս խմէն մարդ զգոյշ էր անոր նկատմամբ: Ո՛չ ոք այլեւս կը հմայուէր անոր այդ խաբէական արտաքինէն:

Ընկերային կեանքի մէջ ամէնէն վտանգաւոր մարդիկը անո՛նք են ահաւասիկ: Անոնք, որոնք այսօր քան հակադիր տեսարան մը կը պարզեն դուրսէն ու ներսէն:

Հոգեբանական գիտութիւնները մեզի կը սորվեցնեն թէ ամէն մարդ առաւել կամ նուազ չափով ունի գաղտնի ներաշխարհ մը, որ դուրսէն տեսանելի չէ: Մարդիկ, հոգեբանական իմաստով, երբեք մօրէ մերկ չեն պտըտիր ընկերութեան մէջ, անպայման բանով մը ծածկած են իրենց ներաշխարհը: Աշխարհի ամէնէն բարի ու ազնիւ մարդն իսկ, այն որ իսկա-

պէս թէ՛ դուրսէն, թէ՛ ներսէն իրական սուրբ մըն է, առաքեալ մը, կրնայ ներաշխարհին մէջ երբեմն ունենալ ապրումներ, մտածումներ, ցանկութիւններ, որոնք այդ առաքեալէն սպասուածները չեն: Բնութիւնը այդպէս ստեղծած է մարդը: Մարդուն ուղեղն ու սիրտը երբեմն կ'ընդունին անկոչ տգեղ մտածումներ ու ցանկութիւններ: Բայց իրական առաքեալը զանոնք կը խեղդէ իր ներաշխարհին մէջ, չ'արտօներ որ անոնք դրսեւորուին, լուսարձակուին արտաքին շարժումներու վրայ, այլ խօսքով՝ չ'արտօներ որ այդ յոռի մտածումներն ու ցանկութիւնները կեանքի կոչուին: Եւ ան կը շարունակէ մնալ այն մարդը, որ դուրսէն է այն ինչ որ է ներսէն:

Բայց քիչեր միայն կը յաջողին իրենց ներաշխարհին մէջ խեղդել չարն ու ժխտականը: Ուրիշներ, ուշ կամ կանուխ, կը մատնեն իրենց ներքին սատանան, ուշ կամ կանուխ կ'արտօնեն որ դուրս խոյանայ այդ ներքին սատանան ու սկսի գործել դուրսի շրջապատին վրայ:

Ազնիւ բարեկամներէս մէկը, որ անցած էր կեանքի դառն փորձառութիւններու բովէն, ինծի շարունակ կ'ըսէր որ չէր սիրեր հանրածանօթ ու յայտնի մարդիկը աւելի մօտէն ճանչնալ, որովհետեւ կը վախնար որ անոնց մէջէն յանկարծ կը յայտնուէր սատանայ մը որ տակն ու վրայ պիտի ընէր անոնց արտաքին երեւոյթը:

Այդ վտանգը միշտ առկայ է եւ մեր կամքէն ալ անկախ: Աւա՛ղ, մեզ շրջապատող «քահանայ»ներէն շատեր օր մը յանկարծ իրենց մէջէն դուրս պիտի բերեն «սատանայ» մը, որուն գոյութենէն լուր չունէինք: Պիտի հիասթափուինք, պիտի տխրինք: Բայց ոչինչ կրնանք ընել այդ վտանգին արգելք ըլլալու համար: Որովհետեւ բնութիւնը ապակի մը չէ դրած մարդոց արտաքին ու ներքին ապրումներուն միջեւ:

ԵԹԷ ԿԱԹ Կ՝ՈՒՋԵՍ, ԿՈՎ ՊԱՀԷ

Մայիսի տասնըհինգին առաջին անգամ ըլլալով տեսայ ճերմակ թութը: Ինչպէս ամէն տարի: Օրացոյցի ճշգրտութեամբ, ամէն տարի այս օրերուն զայն յանկարծ կը տեսնեմ հրապարակին վրայ եւ միտքէս ուրախութեան բացազանչութիւն մը կ'արձակեմ: Թութը այս եղանակին ամենասիրելի պտուղն է ինծի համար եւ անոր առաջին յայտնութիւնը կարծես եկեղեցական զանգակներ զօղանջել կուտայ հոգիիս մէջ: Կ'երեւի թէ Աստուծոյ փառք կուտամ որ այս տարի ալ կրցանք տեսնել թութը կամ այս տարի ալ թութը հաւատարիմ մնաց իր ժամադրութեան:

Թութը կուգայ ճիշդ թուականին: Ժամադրութեան մէջ խախտում չկայ: Բայց քանակի ու որակի խախտում մը կայ: Թութը ամէն տարի նախորդ տարուընէ աւելի քիչ է հրապարակին վրայ, նախորդ տարուընէ աւելի վատորակ է, եւ նախորդ տարուընէ աւելի չուտ կ'անհետանայ հրապարակին վրայէն: Ամէն տարի քիչ մը եւս դժուար գտանելի կը դառնայ: Ան ալ կարծես պտուղներու այն տեսակէն է, որ անհետանալու սեմին հասած է: Կը կասկածիմ: Տասը տարի վերջ թութ մնացած պիտի ըլլայ մեր այս կողմերը...:

Թութը հոգեկան արբեցում մը կը պատճառէ ինծի երկու պատճառներով:

Նախ որովհետեւ շատ կը սիրեմ այդ համեղ պտուղը: Դեռ տասնեակ մը տարիներ առաջ անոր ամենալաւ տեսակը կը ծախուէր փողոցներու անկիւնը, բոլորակաձեւ յատուկ տախտակներու վրայ: Առտուան կանուխ ժամերուն, կամ իրիկունը, տակաւին ծառերէն նոր հաւաքուած, ան կը դրուէր զայն սիրողներուն տրամադրութեան տակ: Պատահած էր կեանքիս մէջ որ Թութի վաճառորդի մը քովէն անցէի ու չվերցնէի անկէ քիւօ մը, երկու քիւօ: Խոշոր ու ճեփճերմակ, հասուն, մեղրահամ ու դիւրաբեկ այդ պտուղը հազարումէկ խնամքով ու գուրգուրանքով տուն կը տանէի, որպէսզի չըլլայ որ ճգմուի, աւերուի, ջրոտի, սենայ:

Յետոյ, որովհետեւ Թութը տարբեր նշանակութիւն մըն ալ ունի ինծի համար: Եթէ Թութին յայտնութիւնը ներաշխարհիս մէջ կ'ողջունուի կոչնակի ղողանջներով, բուն պատճառը այն է որ ան ինծի անպայման ու անխուսափելիօրէն կը յիշեցնէ իմ սիրելի ծնողքս: Մայիսի այս առաջին օրերուն մեր տան մէջ աւանդութիւն մըն էր, որ ծնողքս մեզ՝ զիս եւ եղբայրներս պտոյտի տանէին դէպի մերձակայ պարտէզները: Թթենիներու տակ խսիր կը փռուէր ու հոն փիքնիկ կ'ընէինք: Մենք քանի՞ տարեկան էինք, տա՞սը, տասնըմէ՞կ: Փիքնիքի ճաշէն վերջ սաւաններ կը բանայինք ու Թութ կը Թթուէինք ծառերէն: Ամէնէն հասունները, ամէնէն համեղները կը Թափէին մեր սաւաններուն մէջ ու փիքնիքը այդ կերպով կը հասնէր իր բարձրագոյն կէտին:

Այսօր ձեռքով դրածի նման գիտեմ թէ ուր էին այդ Թթենիները, հակառակ որ անոնց տեղ քսան յարկանի շէնքեր բարձրացած են, հսկայ գործարաններ հիմնուած են: Այդ հողերը Թութ չեն հասցներ այլեւս: Եւ անոնց նման բոլոր Թութի պարտէզները

ողնչացան, իրենց տուրքը վճարեցին քաղաքա-
շինութեան ու քաղաքակրթութեան: Եւ քաղաքին
մէջ որքան ալ հեռու երթամ, թթենի չեմ տեսներ
այլեւս: Այս թութերը, որոնց կը հանդիպիմ Մայիսի
երկրորդ շաբթուան ընթացքին, ո՞րկէ, հրաշքով մը
փրկուած ո՞ր թթենիներէն կուգան արդեօք:

Երկու տարի առաջ Մեծ Կղզիի մէջ պատուական
բարեկամի մը տան երգիքին տակ բոլորուած էինք:
Մեզի հետ հիւրաբար կը գտնուէին երկու Հայ անու-
անի վիրթիւօզներ, որոնք համերգներու համար մեր
քաղաքը այցելած էին այդ օրերուն: Աւելի քան
երեսուն հոգի էինք եւ կը խօսէինք արուեստի, գրա-
կանութեան ու հայ ժողովուրդի հոգերուն մասին:
Յանկարծ մեր տան տէրը ականջիս փսփսաց.

-Գիտեմ որ թութ կը սիրես: Քեզի մեր պարտէզէն
ընտիր թութ մը կ'ուզեմ հրամցնել:

Ականջներուս չհաւատացի: Պարտէզներու մէջ
թթենի մնացած էր: Եւ երբ պնակի մը մէջ եկաւ
այդ հազուագիւտ ու համեղ պտուղը, երկու վիր-
թուօզներն ալ յանկարծ ամէն ինչ թողուցին ու
բոլորուեցան մեր պնակին շուրջ: Անոնք կարօտով ու
գանձ մը գտած ըլլալու երջանկութեամբ կը համ-
տեսէին թութը, կարծես իրենց աչքերուն չէին հա-
ւատար:

Քաղաքները կը մեծնան, մարդիկ գիւղերէն քաղաք
կուգան, հողագործութիւնը տակաւ կը նահանջէ:
Ամէն պտուղ երկու բանի կը կարօտի: Նախ ծառ մը,
ապա մշակ մը: Գիւղական բարքերը, որոնք դեռ
յիսուն տարի առաջ մեծ քաղաքներու մէջ ալ իրենց
փոքրիկ մէկ անդրադարձը ունէին, հոգեվարք են:
Գուրթուլուչ թաղամասի մեր տան մէջ մենք մեր
մանկութեան շրջանին ծիրան, խաղող, լոլիկ կը
հասցնէինք, հաւնոց ունէինք, թարմ հաւկիթ կուլ
կուտայինք ամէն օր: Այդ տունն ալ փուլ եկաւ, իր
տեղը ձգելով բարձրագիւր շէնքի մը, որ պարտէզ

չունի: Քաղաքին այդ կողմերը մէկ հատ իսկ հաւնոց մնացած է արդեօք, մէկ հատ իսկ ծիրանի կա՞յ: Մեր պապերը կ'ըսէին. «եթէ կաթ կ'ուզես, կով պահէ»: Հիմա կաթը հրապարակին վրայ է: Ամէն ինչ հրապարակին վրայ: Ուրիշը պիտի հասցնէ, մենք պիտի ուտենք, մենք պիտի խմենք: Բայց մնացած է արդեօք այն համը, զոր ունէին մեր պարտէզներուն ծիրանները, խաղողները, լոլիկները, հակիթները: Սա կաթը զոր կը խմենք, կովի մը հարազատ կաթն է արդեօք, անխարդախ ու մաքրամաքուր:

Մարդիկ օր մը անկասկած փրկութիւնը եւ կեանքին կորստւած մէկ համը պիտի վերագտնեն. դէպի գիւղ վերադարձին մէջ:

ԳՆԱՅ ՀՈՒՐԸ, ՄՆԱՅ ՄՈՒՐԸ

Մեր բնակարանէն յիսուն քայլ անդին աւերակ չէնք մը կար, որուն առջեւէն անցայ ամբողջ քսան տարի: Փայտաչէն պալատանման հին ու պատմական չէնք մըն էր, գիւղին ամէնէն նշանաւոր ապարանքներէն մէկը, որուն պարտէզին մէջ ատենօք կային քաղաքին ամէնէն նշանաւոր զբօսարանն ու ճաշարանը: Քսան տարեկան հասակիս մէջ յաճախ ես ալ հաճելի ժամեր ապրած էի այդ զբօսարանին ու զայն շրջապատող հոյակապ պարտէզին մէջ: Գիշեր մըն ալ չէնքը հրոյ ճարակ դարձած, կէս աւերակի վերածուած էր: Ո՛չ ոք ձեռնարկեց անոր նորոգութեան: Տէրերը ո՞ւր էին, չկայի՞ն: Շէնքը լքուեցաւ, մնաց աւերակ վիճակի մէջ, եւ հրդեհէն փրկուած փոքրիկ բաժին մըն ալ հետզհետէ կրծուեցաւ անձրեւներուն ու փոթորիկներուն կողմէ: Հրդեհը մէկ ժամուան մէջ առած տարած էր ամբողջ պատմութիւն մը եւ անոր տեղ երկար տարիներու համար ձգած էր սեւ ու տգեղ աւերակ մը:

Առտու իրիկուն կ'անցնէի այդ աւերակին առջեւէն ու կը տրտմէի: Այդ չէնքին մէջ կը տեսնէի մահուան յաղթանակը, կը տեսնէի յուշարձան մը որ մեզի շարունակ կը յիշեցնէր թէ ամէն ինչ մահկանացու է աշխարհի վրայ: Մենք կը կարծենք թէ միայն մարդն է մահկանացու, այս ածականը կը գործածենք

միայն մարդուն համար: Մինչդեռ ամէն ինչ մահկանացու է, փայտը, քարը, շէնքը, պարտէզը, ծառը, մինչեւ իսկ երկաթը, պողպատը: Բոլորն ալ, ամէնէն տոկուն ու երկարակեաց կարծուածն իսկ, օր մը պիտի մաշին, պիտի հիննան, պիտի քանդուին, պիտի սրբուին, իրենց տեղը նորի մը պիտի ձգեն: Եւ եթէ անոնցմէ մէկ երկու բացառիկ բախտաւորներ իյնան հոգածու ձեռքերու մէջ, այն ատեն թանգարանէ մը ներս պիտի մտնեն, թանգարանի մը մէջ պիտի պահուին, հոն խորհրդանշելու համար ո՛չ թէ կեանքը, ո՛չ թէ յաւերժութիւնը, այլ մահը, մահկանացու ըլլալու ճակատագիրը:

Հապա զգացումները: Զգացումներն ալ մահկանացու չե՞ն, անոնք մարդու մը կեանքէն իսկ տասնապատիկ աւելի կարճ կեանք չունի՞ն: Ո՞ր կիրքն է, ո՞ր սէրն է, ո՞ր խանդավառութիւնն է, ո՞ր հիացումն է որ յաւէտ կը շարունակուի:

Դեռ քանի մը օր առաջ հանդիպեցայ սրտակից Քարեկամի մը, որուն հետ ամբողջ երեսուն տարի բաժնած ենք նոյն խանդավառութիւնները, նոյն գաղափարները: Անցեալին երբ քով քովի կուգայինք, մենք ժամեր ամբողջ կը խօսակցէինք հազարումէկ նիւթերու վրայ, իրարմէ բաժնուիլ չէինք ուզեր: Յետոյ սկսանք աւելի ցանցառ կերպով տեսնել զիրար: Եւ երբ անցեալ օր դարձեալ քով քովի եկանք, տեսայ որ ան բաւական ծերացած էր: Ան ալ անշուշտ տեսաւ որ ես բաւական ծերացած էի: Փորձեցինք խօսիլ հին օրերէն, հին նիւթերէն: Զեղաւ: Անդրադարձայ որ աւելի չատ կը լռէինք, քան թէ կը խօսէինք: Աւելի չատ ուրիշ քանի մասին կը մտածէինք, քան թէ իրարու կը նայէինք: Մեր բարեկամութեան նախկին կրակը, նախկին հուրը մարած էր: Ի՞նչ մնացած էր անոր տեղ: Մոխի՞ր, մո՞ւր, մոխիրի տակ թաղուած քանի մը տկար կա՞յծ:

Կրա՛կ: Աշխարհի ամէնէն աւերիչ քանի մը ուժե-

րէն մէկը: Բայց ինչո՞ւ է որ ան միեւնոյն ժամանակ
կը նշանակէ աշխուժութիւն, ջերմութիւն, եռանդ,
փայլ, կենսունակութիւն: Արագաշարժ մարդուն հա-
մար կ'ըսենք՝ կրակի պէս է: Աշխոյժ երիտասարդին
կ'ըսենք՝ կրակ ու բոց է: Կորովի ծերունիին համար
կ'ըսենք՝ աչքերուն մէջ դեռ կրակ կայ: Կրակը, որ
կեանքը կ'աւերէ, կը լափէ, միւս կողմէ կեանք ու
շարժում, աշխուժութիւն ու կենսակութիւն չի՞ նշա-
նակեր:

Կրակն ալ, բոլոր այն մահկանացուներուն նման
որոնց կեանքին վերջ կուտայ, մահկանացու է եւ ի
վերջոյ պիտի մարի: Այն ատեն է որ պիտի ստեղծուի
տխուր տեսարանը, որովհետեւ կրակը, երբ մարի,
անպայման իր ետին պիտի թողու մխացող աւերա-
կոյտ մը, տեսանելի կամ անտեսանելի, նիւթական
կամ աննիւթական: Պիտի թողու հրոյ ճարակ դար-
ձած փայտեր, քարեր, աղիւսներ, կարասիներ եւ
յիշատակներ, որոնք կը մխան: Կամ պիտի թողու իր
խանդէն ու աշխուժութենէն պարպուած մարդկային
սիրտ մը, մարդկային մարմին մը, որ կ'երագէ իր
կորսնցուցած փայլը: Երկու պարագային ալ պիտի
ափսոսանք մեր կորսնցուցածին համար: Բայց
առաջինին մէջ կրակին անէծք պիտի տեղացնենք:
Այն կրակին՝ որուն ահաւոր բոցերը կը լափեն ու կը
փճացնեն աշխարհի ամէնէն դիմացկուն տարրերը,
փայտ, աղիւս, ներկ, շէնք, կարասի, գործարան,
անտառ: Մինչդեռ երկրորդին մէջ պիտի փնտռենք
մեր կորսնցուցած ներքին կրակը: Մեր կորսնցուցած
կրակը՝ սիրելու, խանդավառուելու, աշխատելու,
մինչեւ իսկ պայքարելու, անարդարութիւնները ա-
տելու, հոգեկան փոթորիկներու յանձնուելու: Եւ երբ
այսպէս պիտի նայինք հրդեհներէն ու կրակներէն
մնացած տխուր այդ աւերակոյտերուն, մեր պա-
պերուն նման պիտի ըսենք. աւա՛ղ, գնաց հուրը,
մնաց մուրը:

ՆՈՐԱԾԻՆԻՆ ՕՐՕՐՈՑ, ՄԵՌԵԱԼԻՆ ԴԱԳԱՂ

Անցեալ չաբաթ, երկու օր իրերայաջորդ կերպով ներկայ գտնուեցայ եկեղեցական երկու արարողութիւններու: Առաջինը Հարսանիք մըն էր, երկրորդը յուղարկաւորութիւն: Հարսանիքին ու յուղարկաւորութեան այս յաջորդականութիւնը անսովոր չէր, մեր կեանքին մէջ երկուքին ալ ներկայ կը գտնուինք յաճախակի կերպով, անգամ մը պատահած է նոյնիսկ որ նոյն օրուան մէջ մէկուն եւ միւսին ներկայ գտնուիմ: Բայց ինչ որ քիչ մը անսովոր էր ինծի համար անցեալ չաբթուան զոյգ արարողութիւններուն մէջ, այն էր որ երկուքին ալ ներկայ էին գրեթէ նոյնութեամբ նոյն հարսնեւորներն ու յուղարկաւորները: Նոյն ծանօթ ընտանիքները, ծանօթ ընտանիքներուն նոյն անդամները, նոյն դէմքերը: Կարծես այս նոյն ժողովուրդը մէկ եկեղեցիէն ելած եւ միւսին մտած էր: Որովհետեւ երկու պարագային ալ գործ ունէինք երկու ընտանիքներու հետ, որոնք այս բազմահարիւր մարդոց հասարակաց բարեկամներն էին:

Հարսանեկան արարողութեան ընթացքին բոլոր դէմքերուն վրայ ժպիտ մը կը տեսնուէր: Ես միշտ կը հիանամ այդ ժպիտին վրայ, այդ ժպիտէն ինծի ալ ուրախութիւն մը, լաւատեսութիւն մը, սրտի ջերմութիւն մը կը փոխանցուի: Երբ հարսը կը մտնէ, երբ փեսան կը համբուրէ իր ապագայ աներոջ ձեռքը ու կը մտնէ իր կեանքի ընկերուհիին թեւը, մինչ ամէն մարդ այս գերերջանիկ տեսարանը կը դիտէ, ես ալ մի առ մի ներկաներուն կը նայիմ: Ա՛խ, այդ պահուն ամէն մարդուն դէմքին վրայ երանութեան արտայայտութիւն մը կ'այ, անխառն ուրախութիւն մը, նոյնիսկ երջանկութեան քանի մը կաթիլ արցունք: Ամէնէն մօտիկ ազգականէն մինչեւ ամէնէն հեռաւոր բարեկամ, բոլորը նոյնը կը զգան կարծես, բոլորը իրենք զիրենք կը միացնեն երիտասարդներու երջանկութեան: Կը հիանամ ներկաներուն դէմքերէն ցոլացող այս միասնութեան վրայ: Ո՛վ գիտէ այդ ներկաներէն իւրաքանչիւրը ինչեր ունի այդ պահուն իր մտքին ու իր սրտին մէջ: Բայց այն ինչ որ կը ցոլանայ իւրաքանչիւրին դէմքէն, ուրիշին ուրախութեանը մասնակցելու, ուրիշին ուրախութեամբ ուրախանալու պատրաստակամութիւն մըն է, որ ինծի համար այնքան յուզիչ է որքան այն արեւաշող երջանկութիւնը, որ բնականօրէն կը ցոլանայ գեղեցիկ հարսին ու վայելուչ փեսային դէմքերէն:

Մինչդեռ յուղարկաւորութեան արարողութեան մը ընթացքին ամէն ինչ կը շրջուի: Ո՛չ մէկուն դէմքին վրայ ուրախութիւն: Այո՛, ճիշդ է որ ընդհանուր առմամբ բոլոր ներկաները այնքան սրտցաւօրէն չեն տառապիր որքան կը տառապին ննջեցեալին ամենամերձաւորները, ճիշդ է որ կը զգաս որ եկեղեցին լեցնող սա մարդոց իւրաքանչիւրին խելքը ուրիշ տեղ է թերեւս, մանաւանդ եթէ ննջեցեալը ծերունագարդ մէկն է որուն մահը այնքան ալ ցնցիչ չի նկատուիր ընկերութեան կողմէ, բայց եւ այնպէս բոլորին դէմ-

քին վրայ պաշտօնական թախիծ մը կայ: Մեռեալին նկատմամբ յարգանք մըն է այդ, կամ ննջեցեալին ազգականներուն նկատմամբ սիրոյ ու միասնութեան արտայայտութիւն մը: Եկեղեցին լեցնող այդ մարդոց ներկայութիւնը կարծես պայման է որպէսզի ննջեցեալը այս աշխարհէն դէպի անդենական ճամբուած ըլլայ պատշաճ կերպով ու յարգանքով:

Եւ անցեալ չաբաթ, ահաւասիկ նոյն մարդիկը, նոյն բարեկամները մէկ օր տարբերութեամբ լեցուցած էին եկեղեցին բաժնելու համար մէկուն ուրախութիւնը, միւսին տխրութիւնը: Յուդարկաւորութեան ընթացքին քովս նստած էր ճիշդ այն բարեկամը, որ քովս նստած էր մէկ օր առաջուան հարսանիքի ընթացքին: Մինչեւ որ յուդարկաւորութեան արարողութիւնը սկսաւ, խօսեցանք նախորդ օրուան հարսանիքին մասին, գովեցինք հարսը, գովեցինք փեսը, գովեցինք ընտանիքները: Երբ կը խօսէինք այսպէս, աչքերս հանդիպեցան ընտիր ընկուզենիէ շինուած դագաղին, որուն մէջ սիրելի ու ազնիւ կին մը կը հանգչէր: Մտածեցի որ երկրագունտին վրայ ինչպիսի եռուզեռ մը կար ամէն օր, թէ ի՞նչպէս ամէն օր ոմանք կուգային, ոմանք ալ կ'երթային: Ու մտածեցի տակաւին այն մասին թէ մենք ալ ի՞նչպէս սա կեանքի մը տեւողութեան ընթացքին կը կատարէինք մէկը ողջունելու, միւսը ճամբելու սուրբ պարտականութիւնը:

ԳՆԱ ՄԵՌԻՐ, ԵԿՈՒՐ ՍԻՐԵՄ

Կ'երեւի թէ կեանքը նախապէս ալ այսօրուանէն տարբեր չէր, որ մեր պապերը ըսեր են. «Գնա մեռիր, եկուր սիրեմ»: Այսօր ժողովրդական ո՛չ մէկ առած այնքան յաճախակի կերպով կը գործածուի մեր իրականութեան մէջ, որքան կը գործածուի այս մէկը: Կը բաւէ որ իր մահկանացուն կնքէ մեր ժողովուրդին առաւել կամ նուազ արժէքաւոր զաւակներէն մէկը եւ անոր համար բաւական փայլուն յուզարկաւորութիւն մը կատարուի, կը բաւէ որ քանի մը մարդիկ քանի մը փայլուն խօսքեր արտասանեն ողբացեալին համար, քանի մը հոգի ալ քանի մը կաթիլ արցունք հոսեցնէ, որպէսզի բոլորս ալ իրարու նայինք, իմաստուն մարդոց նման մեր գլուխը շարժենք եւ ըսենք. «Գնա մեռիր, եկուր սիրեմ»:

Ո՞ր կէ ծնունդ կ'առնէ այս կանոնը: Ինչո՞ւ մէկու մը ողջութեանը չենք ըներ այն ինչ որ սիրով կ'ընենք իր մահուան յաջորդ օրը: Միշտ մտածած եմ այս մասին: Միշտ անմտութիւն գտած եմ մեր այս անհասկնալի վարմունքին մէջ: Ինչո՞ւ մէկու մը երեսին չենք ըսեր թէ զինքը որքան կը սիրենք, եթէ այդ բանը պիտի ըսենք իր մահէն վերջ, երբ ան այլեւս պիտի չլսէ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ արդեօք կե՞ղծ

է մեր այդ սէրը, իրական չէ՞ եւ ատո՞ր համար է որ իր ողջութեանը համարձակօրէն սէր չենք արտայայտեր իրեն, կամ որովհետեւ մէկու մը մահէն վերջ, հարկ է, նոյնիսկ եթէ կեղծ ըլլայ, փայլուն բանե՞ր ըսել անոր մասին եւ այդ պատճառաւ է որ կեղծ արցունքներ կը հոսեցնենք եւ սիրոյ կեղծ խօսքեր կ'ընենք: Ինչո՞ւ մէկու մը մահուան կը սպասենք, որպէսզի քիչ մը պատիւ ընենք անոր: Որովհետեւ ամօթ կը նկատենք մէկու մը ողջութեան՝ պատիւ ընել անոր: Կամ արդեօք կը նախանձի՞նք ապրող մրցակիցի մը ընծայուած պատիւէն եւ այդ պատիւը աւելի վերջ հանգստօրէն կ'ընենք երբ ան կը դադրի այլեւս մրցակից մը ըլլալէ:

է՛հ, ով գիտէ որքան բազմաթիւ են այն ազդակները որոնք քով քովի գալով հաստատեր են այս անիրաւ օրէնքը:

Ճիշդ է որ մէկու մը մահը կը յուզէ մեզ: Մեր սրտին մէջ բան մը կը խաղայ այդ անհետացողին նկատմամբ, եւ պահանջք կը զգանք անոր մասին լաւ բաներ մը ըսելու կամ մտածելու: Նոյնը չէի՞նք մտածեր աւելի առաջ: Կը մտածէինք թերեւս: Բայց մենք ընդհանրապէս ողջերը յարգելու մէջ կը թերանանք, կը կարծենք որ միշտ ժամանակ ունինք գանոնք յարգելու: Գրագէտ մը ուրիշ գրագէտի մը մասին զեղեցիկ յուշեր կը գրէ միայն անոր մահէն վերջ: Ինչո՞ւ անոր ողջութեան չի գրեր այդ յուշերը: Թերեւս ամօթ կը նկատենք ապրող մէկու մը մասին յուշեր հրատարակելը: Թերեւս ալ կը կարծենք որ սամէնէն հասարակ եւ անշահ յուշը յանկարծ արտասովոր կերպով արժէքաւոր դարձած է ենթակային մահէն վերջ:

Յետոյ անկասկած կը նախանձինք: Իր ողջութեանը գովե՞լ մէկը, անոր մասին լաւ բանե՞ր արտայայտել: Ինչո՞ւ: Միայն ա՞ն է որ արժանի է այդպիսի գովասանքներու: Մենք ալ արժանի չե՞նք գովասանք-

ներու: Եթէ ուրիշը մեզ չի դրուատեր, եթէ ուրիշը մեր մասին լաւ բաներ չ'ըսեր, մենք ինչո՞ւ ըսենք ուրիշին մասին: Ահաւասիկ նախանձի ըստ երեւոյթին ամէնէն անմեղ տեսակը, որ իրականութեան մէջ նախանձի բոլոր տեսակներուն չափ վատ է:

Ձղձումն ալ իր դերը ունի այս ուշացած յարգանքին մէջ: Երբ մէկը հրաժեշտ կ'առնէ մեզմէ, անպայման խղճի խայթ մը կ'ունենանք անոր նկատմամբ: Մեզմէ մէկը անիրաւութիւն մը ըրած է թերեւս անոր նկատմամբ, մէկը թերեւս պարտք մը ունի, մէկը թերեւս բանով մը թերացած է անոր նկատմամբ, անհրաժեշտ յարգանքը չէ ցուցաբերած, չարութիւն մը ըրած է, առնուազն անտարբեր մնացած է, եւ ահա մահը յանկարծ բան մը կը խաղցնէ անոնց խղճին մէջ: Շատեր, որոնք այնքան բարձրաձայն լաւ բաներ կ'ըսեն ողբացեալի մը մասին, իրենց խղճին ձա՞յնը խեղդել կ'ուզեն արդեօք:

Ոմանց համար ալ անհետացողը այլեւս դադրած է մրցակից մը ըլլալէ եւ ատով իսկ արդէն արժանի դարձած է գովասանքի եւ սիրոյ: Ո՞վ չի սիրեր անվնաս մարդը:

Ուրիշներ ալ, բաւական անկեղծ ու բանիմաց մարդիկ, յանկարծ կ'անդրադառնան որ անհետացող խեղճ մարդը իսկապէս գնահատելի ծառայութիւններ ունէր եւ հիմա այդ ծառայութիւնները պիտի դադրին: Մարդիկ բանի մը արժէքը կը հասկնան այն ատեն միայն երբ զայն կը կորսնցնեն: Իրականութեան մէջ ասոր համար է որ մեր պապերը ըսած են. «գնա մեռիւր, եկուր սիրեմ»:

Բայց մեր պապերուն այս խօսքը այնքան ալ ճիշդ չէ երբեմն, որովհետեւ միշտ չէ որ մարդիկ սիրելու համար կը սպասեն որ ենթական մեռնի: Յիշենք թէ մեր իրականութեան մէջ ինչ ինչ մարդիկ որքան կը սիրուին, որքան կը յարգուին, որովհետեւ մեծագումար նուէրներ կը բաշխեն իրենց շուրջ, որով-

հետեւ ունեւոր են անոնք եւ շահաւոր է անոնց հետ
բարեկամութիւն ընելը: Այսպիսի մարդոց պա-
րագային մեր պապերուն իմաստուն խօսքը ի զօրու-
չէ: Ընդհակառակը: Այսպիսի մարդոց դիմաց կանոնը
հետեւեալն է. «չըլլայ որ մեռնիս, որքան ատեն որ
ողջ ես, կը սիրեմ քեզ»:

Անցեալները իր մահկանացուն կնքեց մեր ժո-
ղովորդին ամէնէն նուիրատու մարդոցմէ մէկը:
Ողջութեանը ամէն կողմ կը հրաւիրուէր, հոս հոն կը
քաջքշուէր: Ամէն մարդ թելը կը մտնէր, ամէնէն
խորունկ յարգանքը կը ցուցաբերէր: Համայնքին
«հայրիկ»ն էր, համայնքին պաշտամունքին առար-
կան: Երբ մեռաւ, յուղարկւորութեան օրը եկեղեցին
պասպարապ մնաց: Ահաւասիկ այդ մարդուն համար
ո՛չ ոք ըսաւ. գնա մեռիւր, եկուր սիրեմ:

ԱԶՔԷ ՀԵՌՈՒ, ՍԻՐՏԷ ՀԵՌՈՒ

Երբ այս կամ այն ննջեցեալին ետեւէն իր մէկ մերձաւորին ցաւակցութիւն կը յայտնենք, անպայման սիրուն բաներ մը կ'ըսենք ննջեցեալին մասին:

— Լոյսերու մէջ պառկի՛, լաւ մարդ էր: Զինքը շատ պիտի փնտռենք:

— Զինքը բնաւ պիտի չմոռնանք:

— Իր բացակայութիւնը միշտ զգալի պիտի դառնայ:

Անկե՞ղծ ենք: Շատ անգամ այո՛, քիչ անգամ ո՛չ: Բայց, այսպէս կամ այնպէս, այդ պահուն, իրօք մեր սրտին մէջ կ'արձագանգէ ցաւ մը, մեռեալին նկատմամբ համակրանք մը, ազնիւ կարեկցութիւն մը:

Հանրային գործիչներու մահը ա՛լ աւելի կը փութորկէ մեր հոգին: Քաղաքագէտ, արուեստագէտ, գրագէտ կամ բանաստեղծ, հանրային գործիչի մը մահը ամպիոն կը բանայ պաշտօնակցիներու ու սրտցաւ մարդոց արցունքոտ արտայայտութիւններուն: Բոլորն ալ, մինչեւ իսկ անհետացող խեղճ մարդուն ընդդիմադիրները, թշնամիները, կարգի կը մտնեն ի վեր առնելու համար անոր բարի ու ազնիւ կողմերը, ողբալու համար անոր կորուստը: Հանրային ամէն գործիչի մահը անմխիթարելի կորուստ մըն է եւ անշուշտ ամէն մարդ առաւել կամ նուազ չափով անկեղծ է երբ կ'ափսոսայ այդ մահուան դիմաց: Եւ

ընդհանրապէս սրտացաւ մարդիկ խօսք կ'ուղղեն ողբացեալին եւ կարծես կը մխիթարեն զինքը՝

-Դուն անհոգ եղիր, քու գործդ պիտի չարունակուի յաւէտ:

-Քու անունը ոսկի տառերով քանդակուած է մեր ապրումներուն մէջ, դուն յաւէտ պիտի ապրիս մեր սիրտերուն մէջ:

-Մահը անժամանակ կերպով քեզ խլեց մեզմէ, բայց ժամանակը պիտի չկարենայ քեզ խլել մեզմէ: Յաւէտ պիտի ապրիս մեզի հետ:

-Մեր ժողովուրդը պիտի չմոռնայ քեզ: Ննջէ՛ անդորրութեան ու խղճի հանգստութեան մէջ:

Քանինե՛ր այսպէս ուղարկուեցան դէպի անդենական, ամենափայլուն խոստումներով ու արցունքներով: Սակայն անոնք յաջորդ օրն իսկ մոռցուեցան: Գնա մեռիր, եկուր սիրեմ: Բայց քանի՞ օրուան, աւելի ճիշդը, քանի՞ ժամուան համար է այդ սէրը: Ողբացեալը երկու օրէն դարձեալ պիտի չմոռցուի՞, ինչպէս արդէն մասամբ մոռցուած էր իր մահէն առաջ:

Ինչ որ մահէն ալ աւելի ողբերգական է, այդ մոռացումն է ահաւասիկ: Եւ ժողովրդական իմաստութիւնը կը ստէ երբ կ'ըսէ. գնա մեռիր, եկուր սիրեմ: Ո՛չ: Անօգուտ է որ կարօտով սպասենք որ մեռնինք, որպէսզի սիրուինք: Մեռնելէ վերջ ալ մարդիկ պիտի չսիրուին: Մէկ օրուան սէրը սէր չէ: Այն ինչ որ մէկու մը մահուան յաջորդող ժամերուն կը զգանք ու կ'ըսենք, իրական ու մնայուն սէր չէ, որովհետեւ այդ սէրը չուտով իր տեղը պիտի թողու մոռացումի, անտարբերութեան, մինչեւ իսկ ուրացումի:

Ի՛նչ ողբերգութիւն, Աստուա՛ծ իմ: Այսքան արցունք հոսեցնելէ, ննջեցեալի մը նկատմամբ այսքան գեղեցիկ մտածումներով ու զգացումներով համակուելէ վերջ, մարդիկ ամէն ինչ կը մոռնան տա-

կաւին եկեղեցիին դրան առջեւ իսկ: Յուդար-
կաւորութեան մը տխուր ամբողջ մթնոլորտը մեզի
կը հետեւի միայն մինչեւ եկեղեցւոյ արտաքին դու-
ռը, հոնկէ անդին մենք կը վերադառնանք մեր
կեանքին, կը վերազտնենք ննջեցեալները անմիջա-
պէս մոռնալու մեր պատրաստակամութիւնը: Արդէն
իսկ դէմքերուն վրայ թախիծը կը սրբուի ու իր տեղը
կը թողու ժպիտի, զուարթ խօսակցութիւններով կը
լուսաւորուի: Երկու ժամ վերջ այլեւս ո՞վ կը մտածէ
ննջեցեալին մասին:

Բայց ժողովրդական իմաստութիւնը թերեւս այն-
քան ալ չի ստեր երբ կ'ըսէ. գնա մեռիր, եկուր
սիրեմ: Մենք կը մոռնանք որ այդ խօսքին մէջ
«եկուր» հրամայականն ալ կայ: «Գնա մեռիր, որ-
պէսզի սիրեմ» չէ ըսուած հոն: «Գնա մեռիր, եկուր
սիրեմ» ըսուած է: Այսինքն պիտի մեռնիս, բայց
դարձեալ ետ պիտի գաս: Եթէ կրնաս ընել այս բանը,
այն ատեն պիտի սիրուիս: Կրնա՞ս:

Միշտ հաւատացած եմ եւ երբեք ալ պիտի չդադրիմ
հաւատալէ, որ սէրը մէկ բան միայն կը պահանջէ.
սիրուած անձին ներկայութիւնը: Որքան ատեն որ
կ'ապրիս ու երկխօսութիւն կը պահես շուրջիններուդ
հետ, կրնաս վայելել անոնց սէրն ու յարգանքը, հա-
մակրանքն ու հիացումը: Որքան ատեն որ կ'ապրիս,
կրնաս պաշտպանել ու ուրիշներուն պարտադրել քու
բարեմասնութիւններդ, քու բարի գործերդ, քու
համբաւդ: Որքան ատեն որ կ'ապրիս, այսպէս կամ
այնպէս կը յիշեցնես թէ գոյութիւն ունիս եւ որոշ
տեղ մը կը գրաւես մարդոց կեանքին մէջ: Դու
պաշտպանն ու փաստաբանը կը հանդիսանաս քու
իրաւունքներուդ: Դու քու համբաւիդ յուշարձանը
կը դառնաս: Իսկ եթէ հեռանաս, կ'երթաս ո՞չ միայն
աչքէ հեռու, այլ նաեւ սիրտէ հեռու: Օ՛հ, կարծես
մարդիկ ակնդէտ կը սպասէին որ մոռնային քեզ,
իրենց տետրակէն սրբէին քու անունը: Ո՞ր փաստա-

բանը այլևս պիտի պաշտպանէ քու իրաւունքներդ
ու համբաւդ, ո՞ր վաստաբանը պիտի ապրեցնէ քու
գործդ ու վաստակդ:

Երկրագունտը այնքան ընդարձակ, մարդոց սիրտն
ալ այնքան լայն չէ, որպէսզի մեռնողներուն տեղը
նոյնութեամբ պահուի հոն: Անողոք օրէնքը մէկ բան
միայն կը հրամայէ. տեղ բացէք նորերուն:

ՀԱՄԲԵՐԷ, ՈՐ ՀԱՄ ԲԵՐԷ

Կեանքի մէջ ի՞նչն է որ սրտագինս պէտք է մաղթենք մեր այս կամ այն սիրելիին: Բա՞խտ, երջանկութի՞ւն, դրա՞մ, քաջութի՞ւն, խե՞ղք, ուսո՞ւմ: Ես պիտի ըսեմ որ պէտք է մաղթենք համբերութիւն: Համբերութիւնը առաջին պայմանն է ամէն տեսակ յաջողութեան եւ իրագործումի, առաջին զէնքն է բոլոր տառապանքներուն ու դժուարութիւններուն դիմաց:

Բայց դիւրի՞ն է համբերել:

Արագութեան սա դարաշրջանին, երբ մեզ չըջապատողները ամէն օր առաւել արագութիւն կը պահանջեն մեզմէ եւ երբ մենք ալ ամէն օր առաւել կ'աճապարենք սա կամ նա գործը իրագործելու համար, դիւրի՞ն է համբերել: Կը մոռնանք որ բնութիւնը ժամանակամիջոց մը ճշդած է ամէն իրագործումի համար: Երախտան ինը ամիսներու կը կարօտի ի լոյս աշխարհ գալու համար: Մանուկը առաջին դասարանին մէջ չի կրնար սորվիլ այն ինչ որ պիտի սորվի չորրորդ դասարանին մէջ: Պտուղը մէկ ամսուան, մէկուկէս ամսուան կը կարօտի հասուննալու համար: Մարդ հինգ օրուան մէջ օտար լեզու մը չի կրնար խօսիլ: Տասը վայրկեանի մէջ չես կրնար նուագել սէնֆոնի մը որ գրուած է քառասուն

վայրկեանի համար: Արեւուն ճառագայթը առաւօտեան ժամը իննին այնքան կիզիչ չէ որքան պիտի ըլլայ ժամը տասներկուքին: Զուրը եռալու համար, ձիւնը հալելու համար, անձրեւէն թրջուած հողը չորնալու համար, կերակուրը եփ գալու համար ժամանակի կը կարօտին: Հինգ վայրկեանի մէջ չես կրնար մարսել այն ինչ որ քառասուն վայրկեանի ընթացքին կերար ճաշկերոյթի մը սեղանին վրայ: Եթէ սէր մը յուսախաբ ըրաւ քեզ, մէկ օրուան մէջ չես կրնար մոռնալ սիրոյ այդ ցաւը: Սիրելի մը կորսնցնելու տառապանքը երկար ժամանակ վերջ է որ կը դադրի սիրտդ ծակելէ:

Ամէն իրագործում ժամանակի կը կարօտի եւ այդ ժամանակը կրճատելու բոլոր մեր ճիգերը կա'մ ապարդիւն կը մնան, եւ կամ կը խաթարեն սպասուած իրագործումին որակն ու համը: Հիւանդը ժամանակի կը կարօտի ապաքինելու համար: Ծաղիկը ժամանակի կը կարօտի բացուելու համար: Մազը, մօրուքը ժամանակի կը կարօտին երկարելու համար:

Եւ ժամանակը կը նշանակէ համբերութիւն:

Այսպէս կամ այնպէս, համբերութեամբ պիտի սպասենք որ պահանջուած ժամանակը անցնի: Դիւրին չէ: Բայց պայման է: Համբերութիւնը ճակատագիր է: Ան մեր կեանքի ժամանակին ամէնէն թանկագին ժամերն ու ամիսները կը կրծէ թերեւս, կը մաշեցնէ, կ'ոչնչացնէ, բայց անոր դէմ անզօր ենք, ուրիշ ոչինչ կրնանք ընել եթէ ոչ մեր կուրծքը բանալ անոր եւ զայն ընդունիլ համակերպումով:

Բայց բնութիւնը, որ այնքան անողոքօրէն մեզմէ համբերութիւն կը պահանջէ, այդ համբերութեան հետ գլուխ ելլելու գործին մէջ երբեմն կ'օգնէ մեզի: Մեզի սկիզբէն չի յայտներ թէ որքա՛ն երկար համբերութեան կը կարօտինք սա կամ նա նպատակը իրագործելու, սա կամ նա յաջողութեան հասնելու

համար: Ասիկա մեզ դէպի այդ նպատակը հմայելու ծուղակ մըն է: Եթէ առաջուց գիտնայինք թէ որքան պիտի համբերենք լաւ բժիշկ մը դառնալու համար, եթէ գիտնայինք թէ որքան պիտի համբերենք լաւ ուսուցիչ մը, լաւ գիտնական մը, լաւ փաստաբան մը, լաւ նկարիչ մը դառնալու համար, հաւանաբար կը հրաժարէինք այդ ասպարէզը ընդգրկելէ: Եթէ գիտնայինք որ որքան երկար պիտի համբերենք լաւ երաժշտութիւն մը կարենալ յօրինելու, լաւ կարենալ գրելու, լաւ կարենալ ճառախօսելու, ջութակը կամ դաշնակը լաւ կարենալ նուագելու համար, այդքան վճռական կերպով կրնայի՞նք արդեօք մեր առաջին փորձերը կատարել այդ բոլորէն ներս:

-Ի՞նչ պէտք է ընեմ որպէսզի կարենամ լաւ գրել:
-Պէտք է համբերես:

Միայն գրելո՞ւ համար:

Ամէն ասպարէզէ ներս նոյնն է մեր պատասխանը: Համբերե՛լ: Բայց ի՞նչպէս համբերել: Նստելով ու սպասելով: Թէ ոչ շարունակ աշխատելով: Շարունակ աշխատելով: Պիտի աշխատինք գիտնալով հանդերձ թէ դժուար կ'ընթանան առաջին քայլերը, գիտնալով հանդերձ թէ այդքան տաժանքով ձեռք բերուածը հեռու է գոհացուցիչ ըլլալէ, թէ այդ ձեռք բերուածը ուրիշներէ չի հաւնուիր այնքան որքան կը կարծէինք թէ պիտի հաւնուի, պիտի աշխատինք գիտնալով հանդերձ թէ ամէն օր չնչին յառաջդիմութիւն մըն է որ կ'արձանագրուի, պիտի աշխատինք վստահելով մեր ոյժին, միշտ աւելի լաւը ընելու ցանկութեամբ, պիտի աշխատինք օր մը յաջողելու վճռականութեամբ: Պիտի աշխատինք կիրքով ու յամառութեամբ, կուրօրէն, այնքան կուրօրէն, որ օր մըն ալ պիտի չնշմարենք իսկ որ անցեր ենք յաջողեան սահմանէն անդին եւ շիներ ենք այն համբաւը, որուն կը ձգտէինք:

Այն ատեն է որ օր մը ետ պիտի նայինք ու պիտի
հիանանք այն երկար ճամբուն վրայ, ուրկէ անցեր
ենք երկար ու երկար տարիներու համբերութեամբ:
Այդ պահուն ո՞վ այլեւս կրնար գէպի գերօ վերադառ-
նալ ու ծայրէն սկսիլ: Ո՛չ ոք: Գաղտնիքը հոս է ահա:
Ճամբայ ելեր էինք առանց գիտնալու թէ որքան տա-
ժանելի էր ճամբան:

Համբերէ, որ համ բերէ, ըսած էին մեր պապերը:
Համբերէ որ համ բերէ, համբաւ բերէ:

Առանց համբերութեան, ոչինչ:

ԿԱՏՈՒԻՆ ԽԱՂԸ ՄՈՒԿԻՆ ՄԱՀՆ Է

Այդ Ուրբաթ գիշեր մնացի երէց եղբօրս տունը, Պուրկազ Կղզի: Մեր նպատակն էր առաւօտ կանուխ ձկնորսութեան ելլել: Ես որեւէ փորձառութիւն չունէի այդ մարզէն ներս, բայց երէց եղբայրս ու իր քանի մը ընկերները ամէն Շաբաթ առաւօտ ձուկի կ'ելլէին: Այս անգամ ես ալ պիտի մասնակցէի: Շատ հետաքրքիր էի, մեծ անհամբերութիւն ունէի:

Ամբողջ գիշերը պատրաստութիւն տեսնուեցաւ, կարթերը քննուեցան, ասեղները ամրապնդուեցան, կապարները մաքրուեցան, առաւօտեան նախաճաշի ու կէսօրուան ճաշի ծրարներ պատրաստուեցան: Տակաւին մութ էր երբ դուրս եկանք տունէն: Ծովափ իջնելէ վերջ ապահովեցինք նաեւ այն փոքրիկ ձուկերը որոնք իբր խայծ պիտի գործածուէին: Ամէն ինչ պատրաստ էր: Առտուան չորսն էր, տակաւին մութ: Բայց ծովափը մեզի պէս շատեր կային: Բոլորն ալ կը կատակէին իրարու հետ, իրարու կ'օգնէին մէկգմէկու պակասը լրացնելու, իրարու բախտ կը մաղթէին: Փորձառուները անփորձներուն թելադրութիւններ կ'ընէին, օգին մասին ենթադրութիւններ առաջ կը քէնէին, ծովուն վրայ նշանակէտեր ցոյց կուտային գտնելու համար ձուկերու բոյներ:

Հսկայ նաւակով մը ծով բացուեցանք: Բաւական երթալէ վերջ երէց եղբայրս երեք նշանակէտեր փնտռեց ու անոնց խաչաձեւման կէտին վրայ նաւակը կեցուց: Սկսան կարթերը նետել ծով: Հատ մըն ալ ինծի տուին: Սպասեցինք: Ի՛նչ հաճոյք էր, Աստուած իմ: Յուզում ունէի, անհամբերութեամբ կը սպասէի որ ձուկ մը զարնուէր կարթիս, մատիս ծայրին վրայ զգայի այն թրթռացումը, որուն մասին խօսած էին ինծի:

Քիչ վերջ երէց եղբայրս բռնեց առաջին ձուկը: Իր ընկերներէն մէկուն վիճակեցաւ երկրորդը: Յայտնի էր որ լաւ բոյն մը գտած էինք: Վարը՝ ձուկերը կ'եռեւեփէին: Ո՛վ զարմանք, յանկարծ մատիս ծայրը դող մը զգացի: Ուրախութենէս ու յուզումէս պոռացի, ձուկը եկած էր: Խուճապի մատնուեցայ: Եղբայրս յանձնարարեց որ պաղարիւն մնամ, չաճապարեմ, սխալ բան մը չընեմ: Դանդաղօրէն սկսայ հաւաքել կարթին լարը: Կը զգայի որ բան մը կը դիմադրէր վարէն: Զուկն էր, որ անշուշտ չէր ուզեր վեր գալ: Իսկ ես ուրախութենէս կը խայտայի: Երբ վերջապէս ձուկը երեւցաւ, եղբայրս կարթը առաւ ձեռքէս, ձուկը վեր քաշեց եւ վարպետ շարժումով մը ասեղը հանեց անոր բերնէն:

Խոշոր ձուկ մըն էր եւ ան իր եղածէն ալ աւելի մեծ կ'երեւէր ինծի: Խեղճ անասունը կը տապալտկէր, կը ցատկուտէր ու ես անօրինակ հաճոյքով կը նայէի անոր: Յետոյ աճապարանքով դարձեալ կարթս ծով նետեցի: Աստուած իմ, երկրորդ մըն ալ պիտի կարենայի՞ կարթել արդեօք:

Ժամեր անցան ու ես չկրցայ երկրորդ մը կարթել: Բայց հոգ չէր, մէկը արդէն բաւած էր ինծի: Մնաց որ եղբայրս ու միւսները շարունակ նոր ձուկ մը վեր կը քաշէին: Այդ շրջանին Պուրկազ կղզիի բացերը ձուկով լեցուն էին եւ ամէն անգամ որ մեզմէ մէկը ձուկ մը վեր կը բերէր, անօրինակ հաճոյք մը կը

զգայի այդ տեսարանին դիմաց: Մինչեւ կէսօրուան ժամերը մնացինք ծովուն վրայ: Բերքը առատ էր: Տուն վերադարձանք յաղթականի ուրախութեամբ:

Աւելի քան քառասուն տարիներ անցած են ձկնորսութեանս այդ առտուան վրայէն: Քառասուն տարիներու ընթացքին բնաւ չմոռցայ այդ փորձառութիւնը: Բայց հիմա, երբ կը յիշեմ այդ որսը, տարբեր բաներ կը մտածեմ:

Կը մտածեմ թէ այդ առաւօտ, երբ մենք տակաւին տունէն չէինք ելած, ձուկեր երջանկօրէն կը պտտկէին ծովուն մէջ, ապրելով իրենց բնական ու անմեղ կեանքը: Անոնք չէին գիտեր անշուշտ որ անդին, մարդիկ, քիչ վերջ, պարզապէս իրենց հաճոյքին համար պիտի գային եւ պիտի որսային գիրենք: Վերիններուն նպատակը ձուկ ուտել, փոր կշտացնել չէր: Անոնց նպատակն էր զուարճանալ, հաճելի ու յուզումնալից ժամանակ անցընել: Որքա՛ն չատ ձուկ որսային ու վերջ տային անոնց կեանքին, այնքան մեծ պիտի ըլլար անոնց հաճոյքն ու զուարճութիւնը: Անոնց հաճոյքը իրենց մահն էր:

Ես լուսահոգի մայրիկէս լսած էի առաջին անգամ այս խօսքը: Կատուներուն խաղը մուկերուն մահն է: Ա՛խ, ես չատ լաւ գիտէի թէ ան ինչ ըսել կ'ուզէր երբ այս խօսքը կ'արտասանէր մշուշոտ աչքերով: Պատերազմական օրերու, տեղահանութեան օրերու ամբողջ տառապանքը ապրած էր ան եւ այնուհետեւ իր ամբողջ կեանքին մէջ չէր կրցած մոռնալ այդ տառապանքը: Երբեք չէր կրցած մոռնալ որ մեծերը իրենց քմահաճոյքներուն ու քաղաքական խաղերուն կը զոհէին անմեղ ու անճար փոքրիկները: Եւ երբեմն այդ փոքրիկները կը զոհուէին բոլորովին անպէտ կերպով, անօգուտ կերպով: Մէկու մը փոքրիկ մէկ չարժումը, մէկու մը փոքրիկ մէկ զոհողութիւնը, մէկու մը քիչիկ մը մարդասիրութիւնը թերեւս

կրնար կանխել տասը, քսան հոգիի կորուստը: Բայց կարծես խաղին օրէնքը ա՛յս էր:

Լուսահոգի մօրս խօսքը անգամ մը եւս հնչեց ականջիս մէջ քանի մը օր առաջ, երբ լուրերու մէջ լսեցի որ երկու Իսրայէլացի զինուորներ սպաննուած էին Պաղեստինի նոր ու անկախ հռչակուած գօտիին մէջ: Է՛հ, ի՞նչ կը նշանակէր այս: Չէ՞ որ արդէն Իսրայէլ ու Պաղեստին վերջապէս հաշտութիւն կնքած էին, չէ՞ որ Իսրայէլ վերադարձուցած էր իր գրաւած հողերուն մէկ մասը եւ ընդունած էր որ անոնց վրայ հիմնուի Պաղեստինը: Սա երկու զինուորները ինչո՞ւ կը սպաննուէին հիմա, որ այլեւս հաշտութիւն կնքուած էր: Անոնք բոլորովին պարապ տեղ չէ՞ր որ կը մեռնէին հիմա:

Պարապ տե՞ղ: Ո՛չ: Անոնք կը մեռնէին ով գիտէ ո՛ր կատուին խաղին համար:

ԾԱՂԻԿԸ ԾԱՂԻԿԻՆ ՆԱՅԵԼՈՎ ԿԸ ԲԱՅՈՒԻ

Պատարագի մը եւ անոր յաջորդող Հոգեհանգստեան Պաշտօնի մը ընթացքին երկու պահեր, երկու արարողութիւններ զիս կը խանդավառեն վերանորոգ յուզումով մը: Տարիներ չեն կրցած իմ մէջ բթացնել այդ յուզումը: Միշտ կը զգամ առաջին օրուան յափշտակութիւնը, միշտ կը յանձնուիմ առաջին օրուան մտածումներուս:

Ասոնցմէ առաջինը Պատարագի Ողջոյնի պահն է: Երբ խորանէն հաւատացեալներուն կը հրահանգուի «ողջոյն տալ միմիանց» եւ երբ դասուն մէջ սպասող Քահանան կ'առնէ խորանէն իջնող ողջոյնը ու կը սկսի զայն յանձնել եկեղեցին լեցնող հաւատացեալներուն, եւ երբ այդ ողջոյնը մէկ հաւատացեալէն դէպի միւսը կը ճիւղաւորուի ու ալիքի մը նման կ'ընթանայ դէպի եկեղեցւոյ ետեւի կարգերը, ես երանութեան անբացատրելի զգացում մը կ'ունենամ: Ինծի համար շատ մեծ եւ խորունկ է իմաստը այդ ողջոյնին որ անհատէ անհատ կը ճիւղաւորուի, անհատէ անհատ համբոյրով մը կը փոխանցուի: Խորանէն իջնող այդ ողջոյնով իրարու կը կապուին հա-

րուստն ու աղքատը, ուսեալն ու անգէտը, երջանիկն ու դժբախտը, ծերունին ու մանուկը: Այդ պահուն հոգիները կարծես կը լուացուին նոյն զգացումներով, կարծես եկեղեցի մը լեցնող մարդիկ իրարմով կ'ամրապնդուին, իրարու կ'եղբայրանան, անտեսանելի աշխարհի մը շնորհներով կը լուսաւորուին:

Երկրորդ պահն է հոգեհանգստեան պաշտօնի մը սկզբնաւորութիւնը: Սարկաւազ մը խորանէն մոմակալը կ'երկարէ որպէսզի վարը սպասող Քահանան կամ դպիրը վառէ իր մոմը: Ան ալ իր մոմը կ'երկարէ ուրիշներու: Խորանէն իջնող այդ բոցը, ճիշդ քիչ առաջուան ողջոյնին նման, կը սկսի տարածուիլ ամբողջ տաճարին մէջ, մէկ բոցը հարիւրաւոր բոցերու կը վերածուի ու կը բոցավառէ հարիւրաւոր մոմեր, որոնք պիտի պսպղան ոգեկոչուած սիրելիի մը յիշատակին համար: Օ՛հ այն անհամբերները, որոնք չեն սպասեր Խորանէն գալիք բոցին ու իրենց գրպանէն կայծահան մը հանելով կը վառեն իրենց մոմը: Անոնք կարծես պղծեցին խորհուրդը, կարծես բան մը փրցուցին այն հոգեկան չղթային մէջ որ Խորանէն իջնելով իրարու կը կապէ բոլոր հաւատացեալները: Արդարեւ, նոյն կրակով վառուած բոլոր այս մոմերը սէր ու խանդաղատանք, ջերմեռանդութիւն կը տարածեն մէկ հաւատացեալէն դէպի միւսը, մեզի կը յիշեցնեն թէ բոլորս ալ կը տաքնանք նոյն ջերմութեամբ, կամ բոլորս ալ կուգանք նոյն արմատէն, նոյն սկզբնական կրակէն:

Զգայնութիւնները վարակիչ են, երբեմն մարդէ մարդ կը փոխանցուին զարմանալի արագութեամբ ու ճիւղաւորումով: Ա՛յդ է ահաւասիկ որ մարդիկը իրարու կը կապէ, իրարու կը մօտեցնէ, կարծես մէկ մարմին կը դարձնէ: Թատերասրահի մը մէջ հարիւրաւոր ունկնդիրներ, որոնք իրարմէ այնքան տարբեր խառնուածք ու տարբեր խմոր ունին, յանկարծ բեմէն եկած յուզումով մը կ'ալեկոծին, կը տեղա-

չարժուին, յուզումին մէջ իրարու կը միանան: Հոն ալ կարծես խորանէն ողջոյն մը, բոց մը կ'իջնէ ու կը բաշխուի հարիւրաւորներու միջեւ: Ներկայացումի մը ընթացքին կը բաւէ որ մէկը ծափահարէ, այդ ծափահարութիւնը յանկարծ կը տարածուի ներկաներուն միջեւ: Կը բաւէ որ ներկաներէն մէկը խնդալ սկսի, խնդուքը յանկարծ կը փոխանցուի բոլորին, կը ցնցէ բոլորը՝ կարծես այդ բոլորը իրարու կապուած ըլլային եւեքտրական հոսանքի թելով մը: Մարդասիրական հաւաքոյթի մը ընթացքին կը բաւէ որ մէկը իր ձեռքը գրպանը տանի, նուիրատուութեան ոգին յանկարծ կ'արձագանգէ բոլորին սիրտէն ներս: Խնջոյքի սեղանի մը վրայ կը բաւէ որ մէկը յանկարծ երգ մը երգել սկսի, երգը յանկարծ արձագանգ կը գտնէ բոլոր լեզուներու վրայ, կը դառնայ խմբերգ: Պարահանդէսի մը ընթացքին կը բաւէ որ զոյգ մը պարելու համար պարահարթակ ելլէ, մէկ երկավայրկեանի մէջ ան կը չրջապատուի ուրիշ զոյգերէ:

Մարդն ալ բնութեան տարրերէն տարբեր չէ: Եթէ ծաղիկը ծաղիկին նայելով կը բացուի, մարդն ալ մարդու նայելով կը ծաղկի, կը յուզուի, կը բարձրանայ, կ'ոգեւորուի: Զանգուածային ամէն յուզումի մէջ կայ անպայման առաջնորդ մը, ղեկավար մը, մէկը որ կուտայ առաջին ողջոյնը, մէկը որ կը վառէ առաջին մոմը, մէկը որ մարդոց կը փոխանցէ առաջին կայծը: Միայն թէ իցի՛ւ թէ միշտ բարի ողջոյն մը ըլլայ այդ, մարդուն հոգիին ջերմութիւն տուող կրակ մը, այլ ո՛չ թէ քանդիչ պատգամ, այրող կրակ, փոթորկող շունչ ու հոմ:

Ծաղիկը եթէ ծաղիկին նայելով կը բացուի, տերեւը տերեւին նայելով կ'իյնայ, կը մահանայ: Երկուքն ալ ճակատագիր են:

ՄԷԿ ԱՉՔԸ ՄԻՒՍԻՆ ԼՈՅՍ ՉԻ ՏԱՐ

Օր մը երբ առաջին անգամ թերթի մը մէջ կարդացի որ հայր մը իր երկու երիկամներէն մէկը նուիրած էր իր հիւանդ տղուն, թէ՛ հիացայ, եւ թէ մտածեցի որ մարդիկ ահաւասիկ բնութեան անողոք հարուածներուն դէմ գալու միջոցներ կը գտնեն օրէ օր: Բնութիւնը հարուածած էր երիտասարդ տղայ մը այնքան կանխահասօրէն անգործածելի դարձնելով անոր երկու երիկամները: Դատապարտուած էր: Պիտի մեռնէր: Եւ վրայ կը հասնէր հայրը: Ան, փրկելու համար ի գաւակը, կը նուիրէր իր ամէնէն թանկագին գործարաններէն մէկը, երիկամը: Երիտասարդը կը փրկուէր, հայրը կ'երջանկանար, բնութիւնը կը պարտուէր:

Բայց ինչ որ այս պատմութեան մէջ ամէնէն գեղեցիկն է, բնութեան վրայ տարուած յաղթանակը չէ, այլ այն սէրն է, զոր հայր մը կրնայ զգալ իր գաւակին նկատմամբ: Այնքան ուժեղ սէր մը, որ հայրը կ'առաջնորդէր իր գաւակին նուիրելու իր այն կարեւոր գործարաններէն մէկը, որուն ապագային թերեւս ինք ալ պէտք պիտի ունենար: Հայրը չէր կրնար մտածել իր ապագան, կարեւորը իր գաւակին

ներկան էր: Եւ անշուշտ կային տակաւին բազմաթիւ հայրեր, որոնք ո՛չ թէ իրենց երկու երիկամներէն մէկը, այլ իրենց միակ երիկամն իսկ նուիրելու պատրաստ էին սիրելի զաւակ մը փրկելու համար:

Այսօր այլեւս սովորական է տեսնել թէ մարդիկ իրենց այս կամ այն գործարանները կը նուիրեն ուրիշներու: Կը նուիրեն ո՛չ միայն հարազատ սիրելի մը, այլ մինչեւ իսկ օտարի մը: Կը նուիրեն թերեւս դրամի փոխարէն, թերեւս ալ զուտ մարդասիրական նպատակներով: Բայց կը նուիրեն: Սովորական է տեսնել նաեւ որ մարդիկ իրենց գործարանները կը նուիրեն յետ մահու: Ինչո՞ւ չնուիրեն, երբ իրենք այդ գործարաններուն պէտք պիտի չունենան այլեւս եւ եթէ ուրիշներն ալ պիտի կարենան օգտուիլ անոնցմէ:

Բայց բնութիւնը պարտուած չէ: Բնութեան ինչ ինչ անողոք կարգադրութիւններուն դիմաց շատ անճար ու անկարող ենք տակաւին: Աւաւսիկ երկու սիրելիներ, որոնցմէ մէկը մահացու հիւանդութեան մը ճիրաններուն մէջ ինկած է: Օրէ օր կը հիւժի, օրէ օր կը մաշի հազարումէկ տառապանքներու ու ցաւերու մէջ: Միւսը պատրաստ է ամէն ինչ ընելու իր սիրածը փրկելու համար, բայց անզօր է: Միայն կը դիտէ, միայն յուսահատօրէն կը սպասէ: Նոյնիսկ եթէ յօժարի իր սիրելին փրկելու համար իր կեանքը տալու, անօգուտ է: Զի կրնար: Մէկ աչքը միւսին լոյս չի կրնար տալ: Բնութիւնը կարեկցութիւն չունի: Աչքերէն մէկուն մէջ լոյսը պիտի մարի, միւսը պիտի շարունակէ լոյսերու մէջ լողալ:

Քանի մը օր առաջ անսովոր յուզարկաւորութեան մը ներկայ գտնուեցայ: Եկեղեցւոյ կեդրոնը երկու դազաղներ դրուած էին քով քովի: Մօր մը եւ իր փոքրիկ որդւոյն դազաղները: Երկուքն ալ զոհուած էին երթեւեկի արկածի մը: Դազաղներուն քով կանգնած էին ու անմխիթար ցաւով կուլային հայր մը եւ

դուստր մը: Մէկը իր կիսն ու որդին կորսնցուցած էր, միւսն ալ իր մայրն ու եղբայրը: Անոնք ալ արկածի ընթացքին նոյն կառքին մէջ կը գտնուէին, բայց փրկուած էին որովհետեւ կառքին ձախ կողմը նստած էին: Միւս երկուքը ողբերգականօրէն մեռած էին, որովհետեւ կառքին աջ կողմը նստած էին: Չորս հոգիէ բաղկացեալ ընտանիքի մը կէսը զոհուած էր ահաւասիկ: Իրականութեան մէջ ամբողջ ընտանիքը զոհուած էր: Եւ մէկ կէսը հիմա պուտ մը լոյս չէր կրնար տալ միւս կէսին: Ի՞նչ ողբերգական անկարողութիւն:

Որքան ալ գիտութիւնը զարգանայ, քաղաքակրթութիւնը յառաջդիմէ, հրաշքներ իրագործուին բժշկական ու վիրաբուժական մարզերէ ներս, կեանքը որքան ալ երկարաձգուի զանազան միջոցներով, եւ որքան ճանաչում գտնէ մարդուն մարդկային իրաւունքը երջանիկ ապրելու, մէկ բան չի փոխուիր ու պիտի չփոխուի: Մարդը առանձին է իր ճակատագրին դիմաց եւ ուրիշ մէկը մեծ բան մը չի կրնար ընել անոր համար: Առողջ մայր մը իր առողջութեան մէկ մասը չի կրնար փոխանցել իր զաւկին, խելացի մէկը իր խելքէն մաս մը չի կրնար փոխ տալ իր եղբօր, արուեստագէտ մը իր տաղանդէն մասնիկ մը չի կրնար նուիրել իր անտաղանդ բարեկամին: Մարդիկ առանձին են իրենց բախտին դիմաց: Բնութիւնը ինչ որ տուած է իրենց, ա՛յդ միայն ունին: Եւ եթէ կրնան լաւ գործածել այդ տրուածը, ա՛յդ է իրենց բախտը:

ԵԹԷ ՉՈՒՆԻՍ ՓՈՂ, ՄՏԻՐ ՀՈՂ

Մեր պապերուն խօսքը հիմա աւելի ցնցիչ կերպով կը հնչէ մեր ականջներուն մէջ: Եթէ չունիս փող, մտի՛ր հող: Եթէ դրամ չունիս, մարդիկ կրնան քեզ մահուան թողուլ: Կրնաս մեռնիլ, եւ ո՛չ մէկուն հոգն է: Եթէ դրամ չունիս, միայն կարօտով ու նախանձով կը նայիս այն միւս աւելի բախտաւոր մարդոց, այսինքն դրամ ունեցող մարդոց, որոնք կեանքը կը վայելեն իր բոլոր բարիքներով: Կեանքի բարիքներն ալ ի՞նչ խօսք: Դուն արդէն, եթէ դրամ չունիս, վաղուց հրաժարած ես կեանքի այդ բարիքներէն: Դուն կ'ուզես միայն մարդկօրէն ապրիլ, երդիք մը ունենալ, առողջ ապրիլ: Գոնէ այդքանը կարելի չէ՞: Երբեմն այդքանն ալ կարելի չէ: Կը հիւանդանաս, բժիշկի, նոյնիսկ կարեւոր վիրաբուժական գործողութեան մը կը կարօտիս: Այն ատեն աստղաբաշխական գումարներ կը պահանջուին քեզմէ: Ի՞նչ գումար: Դուն կեանքիդ մէջ երբեք այդքան խոշոր գումար մը չես ունեցած: Կը զարհուրիս, չուրջդ կը նայիս, չես հաւատար: Պիտի թողուն որ մեռնի՞ս, պիտի թողուն որ մեռնի՞ս պարզապէս անոր համար որ դրամ չունիս: Կարելի՞ է: Պէտք չէ՞ որ մարդիկ ձեռք ձեռքի տան, ամէն բան ընեն որպէսզի քեզ ապրեցնեն:

Բայց ո՛չ: Ո՛չ մէկուն հոգն է: Կրնաս մեռնիլ, որովհետեւ դրամ չունիս: Ճիշդ է որ կեանքը քու ամէնէն թանկագին ինչքդ է, ճիշդ է որ դուն ալ իրաւունք ունիս ապրելու, ճիշդ է որ դրամը ո՛չ մէկ արժէք ունի մարդկային կեանքի արժէքին քով, բայց ճիշդ է նաեւ որ դրամ պէտք է ունենաս: Պէտք է վճարես բժիշկին, պէտք է վճարես դեղորայքի, պէտք է վճարես հիւանդանոցին, պէտք է վճարես ուրիշի մը ներքին գործարանը գնելու համար, պէտք է վճարես արուեստական երիկամ մը գնելու համար: Ճիշդ է որ դուն թերեւս ամբողջ կեանքիդ մէջ չչահեցար այնքան դրամ որքանը հիմա քեզմէ կը պահանջուի միակ վիրաբուժական գործողութեան մը համար եւ ճիշդ է նաեւ որ թերեւս դուն մինչեւ կեանքիդ վերջը պիտի աշխատիս միայն հիւանդանոցի մը պարտքը վճարելու համար, բայց ո՛չ մէկը անբնական բան մը կը տեսնէ այս անմարդկային դատապարտութեան մէջ: Որովհետեւ կ'ենթադրուի թէ դուն այդ դրամը պէտք է ունենաս: Պէտք է գտնես, փոխ առնես, թերեւս ալ գողնաս, բայց պէտք է ունենաս: Եթէ չունիս, կրնաս մեռնիլ: Մեր պապերը որքան կանուխէն ըսեր են ահա: Զունիս փող, մտիր հող: Եւ այդ չրջանին տակաւին կեանքն ալ այսքան սուղ չէր: Եւ այդ չրջանին մարդոցմէ աստղաբաշխական գումարներ չէին պահանջուեր իրենց կեանքին փոխարէն: Վիրաբուժական ծանր գործողութիւններ կայի՞ն այդ չրջանին, արուեստական երիկամի գործիք կա՞ր, սրտի բաց գործողութիւն կա՞ր, ոսկրածուծի պատուաստում կա՞ր: Շողանկար, էլէքթրօ-գարտիօկրաֆի, սոնոկրաֆի, թոմոկրաֆի կայի՞ն, հիւանդանոցներու մէջ խտացեալ դարմանումի դրու-թիւն կա՞ր հազարումէկ գործիքներո: Կամ արդօք նոյնիսկ հիւանդանոց կա՞ր: Հարուստը աղքատէն որքա՞ն աւելի կը ստիպուէր ծախսել իր կեանքը փրկելու համար: Մեր պապերուն ժամանակ ո՞վ Ամե-

րիկա կ'երթար բարդ գործողութեան մը ենթարկուելու համար: Բայց այդ շրջանին իսկ անոնք ըսեր են. «Եթէ չունիս դրամ, գնա մեռիւր»:

Պէտք չէ խաբուիլ առողջական ապահովագրութեան այն դրութենէն որ այսօր կը կիրարկուի յառաջագէտ ու քաղաքակիրթ քանի մը երկիրներու մէջ: Ճիշդ է որ այս բացառիկ քանի մը երկիրներուն մէջ մարդիկ առանց կարելորդ գումարներ վճարելու ի վիճակի են ամէնէն բարդ դարմանումները վայելելու, քանի որ պետութիւնը կը վճարէ այդ դարմանումին ծախսը, բայց ճիշդ է նաեւ որ ամէնէն քաղաքակիրթ երկրին մէջ իսկ դրամը տարբեր կը դարձնէ մարդը, դրամը հարուստին կուտայ տարբեր առուելութիւն մը, տարբեր մենաշնորհներ, տարբեր յարգելիութիւն մը:

Քսաներորդ դարը վերջանալու վրայ է: Գիտութիւնն ու զարգացումը այսօր ամէնէն բարձր վարկը կը վայելեն ընկերութիւններու մէջ, պետութիւններն ալ կը պնդեն թէ զարգացումը մարդկային իրաւունք է: Բայց ինչ հակասութիւն է որ ուսումն ու զարգացումը հետզհետէ կը դառնան մենաշնորհեալ հարուստներու ապրանքը: Մինչեւ վերջերս ամէնէն բարձրորակ համալսարաններուն ու դպրոցներուն դռները բաց էին միայն ամէնէն տաղանդաւոր ու ուշիմ աշակերտներուն առջեւ: Մուտքի դժուարութիւններու պատճառաւ միայն ամէնէն տաղանդաւորները կրնային մտնել այդ դռներէն ներս: Այդ ալ անիրաւութիւն մըն էր անշուշտ, բայց գոնէ անիրաւութիւն մը որ հիմնուած էր աշակերտին արժանաւորութեան վրայ: Իսկ հիմա բարձրագոյն վարժարաններն ու որակաւոր դպրոցները այնքան սուղ արժեւ սկսած են, որ միայն մեծահարուստներու զաւակները պիտի կարենան յաճախել, եթէ հոնկէ մտնելու կարողութիւն ունին: Ուսումը, դպրոցը հետզհետէ անմատչելի պիտի դառնայ միջին

աչակերտին ու հոս եւս աչակերտը պիտի տեսնէ որ մէկը, դպրոցին դրան առջեւ կանգնած, պիտի ըսէ. եթէ չունիս փող, չունիս նաեւ դպրոց:

Չեմ գիտեր թէ քաղաքակիրթ աշխարհը յաւակին որքա՞ն պիտի հանդուրժէ դրամի գերիշխանութեան այս դրութեան: Դեռ որքա՞ն ատեն փող չունեցողին հող պիտի առաջարկեն մէջը մտնելու համար, այլ ոչ թէ վրան ապրելու համար:

ԱՂԷԿ ԿԻՆ, ՉՈՒՆԻ ԳԻՆ

Քանի մը օր առաջ պաշտօնական ընդունելութեան մը ընթացքին ինծի ծանօթացուցին այր ու կին մը: Քաղաքավար, կենցաղավար այր ու կին մը, ժպտուն դէմքով, զուարթ նկարագրով: Այն որ զիս անոնց կը ծանօթացնէր, այր մարդուն ականարկելով ըսաւ.

«Դեռ երկու տարի առաջ հարիւր քիլօ կը կշռէր, հիմա տեսէք թէ որքան նիհարցած է»:

Շնորհաւորեցի իր այս յաջողութեան համար եւ հարցուցի թէ ի՞նչ էր այսքան յաջողապէս նիհարնելու գաղտնիքը: Ներկաներէն մէկը կատակեց.

—Անշուշտ որ գաղտնիքը պէտք է փնտռել իր տիկնոջ մօտ, ըսաւ: Կիները ընդհանրապէս կը հակակշռեն իրենց ամուսինները եւ կը ստիպեն որ պահեցողութիւն ընեն, չատ չուտեն, մարզանք ընեն: Այդպէ՞ս է, Տիկին:

Տիկինը քրքլալիւ խնդաց.

—Իմ ամուսինս ականջ չի տար իմ թելադրութիւններուս: Ան կնոջը խօսքը մտիկ ընող տեսակէն չէ:

Բոլորս ալ խնդացինք: Բայց տիկնոջ այդ առարկութեան մէջ իսկ թաքնուած էր իր ամուսին նկատմամբ իր գուրգուրանքն ու հոգածութիւնը: Յետոյ ես իր այդ առարկութենէն իսկ հասկեցայ որ բոլորովին չատ ճիշդ չէր խօսեր, երբ կ'ըսէր թէ իր ամուսինը

տիկնոջ խօսքին ականջ տուող տեսակէն չէր: Յայտնի էր որ այս պարոնն ալ, ինչպէս աշխարհի բազմաթիւ բանիմաց այրերը, կը յարգէր իր կնոջը թելադրութիւնները, բոլորովին բարձրթողի չէր ըներ անոր յորդորներն ու պահանջները:

Կին մը մեծ ազդեցութիւն ու ներգործութիւն ունի իր շրջանակին մէջ, մանաւանդ տունէ մը ներս, մտերմիկ կեանքի ոլորտներուն մէջ: Այրերը ընդհանրապէս այնպէս կը ձեւացնեն թէ անկախ են իրենց կիներէն, թէ տան մէջ իրե՛նք են ամէնէն հեղինակաւոր անձը: Բայց այս պնդումը յաճախ ճիշդ չէ: Ամէն տունէ ներս, կինը, մինչեւ իսկ ամէնէն անձայն ու համակերպող կինը, ունի գաղտնի հեղինակութիւն մը, որ երբեմն պոռոտ չէ, որ շատ անգամ հեղինակութեան մը պատմութեանը չի հագնիր, որ ընդհակառակը երբեմն ենթարկուածութեան ու համակերպումի երեւոյթ ալ կը զգենու, եւ որ սակայն ունի իր անդիմադրելի կշիռն ու ծանրութիւնը: Ամէն մարդ շատ դիւրութեամբ կրնայ տեսնել այս իրողութիւնը: Կինը զինուորական բարձր ռազմավարութիւն կիրարկող հրամանատարի մը նման, թերեւս ըստ երեւոյթին կ'արտօնէ որ իր զինուորները նահանջեն, տեղ քայլ ընեն, կամ համակերպին հակառակորդին քմայքներուն, բայց իրականութեան մէջ վերջ ի վերջոյ խաղը կը բերէ հո՛ն ուր բերել կ'ուզէր: Ի վերջոյ ան է որ կը յաղթանակէ: Բայց այս յաղթանակը այստեղ կը զանազանուի զինուորական հրամանատարին յաղթանակէն, որովհետեւ զինուորական հրամանատարին նպատակն է փճացնել հակառակորդը, յաղթանակը ծառայեցնել միայն իր կողմի շահերուն, մինչդեռ կնոջ նպատակն է բարենպաստ պայմաններ ստեղծել ո՛չ միայն իրեն, այլ նաեւ իր ամուսնին, իր ընտանիքին ու ընդհանրապէս իր բոյնին համար: Չուր տեղ չէ որ ըսուած է որ կինը տան մը պահապան հրեշտակն է: Չուր տեղ

չէ որ ըստուած է որ կինն է որ կը չինէ բոյնը:

Անշուշտ երբ կը գրեմ այս տողերը, կ'անտեսեմ բացառութիւնները, որովհետեւ գիտեմ թէ կիներուն մէջ ալ կան չար, անսիրտ ու եսասէր կիներ, կիներ՝ որոնք փոխանակ բոյն չինելու, բոյն կը քանդեն: Կիներ՝ որոնք իրենց այրերուն, կամ այր մարդու մը ծուծը կը քամեն: Բայց այս տեսակ կիները բացառութիւն կը նկատուին ու ներհակ են բնութեան նախասահմանածին: Բնութիւնը կիները ընդհակառակը օժտած է բազմաթիւ դրական յատկանիշներով, որոնք ընկերութեան մէջ ճակատագրական դեր կը խաղան: Բնականոն կինը կառուցողն է, ո՛չ թէ քանդողը: Բնականոն կինը, որ տակաւին բարեբախտաբար մեծամասնութիւն կը կազմէ մեր հայկական հաւաքականութիւններու մէջ, կը կառուցէ, կը հակադէմ, չափաւորութիւնը կը թելադրէ, ազնիւ զգացումներ կը ներշնչէ, խաղաղութեան պաշտպանը կը հանդիսանայ, առտնին կեանքի համն ու համեմը կը դառնայ: Ինչպէս կ'ըսէ ժողովրդական իմաստութիւնը, այր ու կնոջ կռիւը կը տեւէ մինչեւ անկողին: Այս խօսքը պէտք է ընդունիլ իր խորհրդանշական իմաստին մէջ: Ա՛յն թէ, կինը իր կանացի հմայքով ու հեռատեսութեամբ կը չքացնէ հակամարտութիւնները եւ կը վերադարձնէ կեանքին համն ու հաճոյքը:

Աշխարհի ամէնէն դժբախտ մարդը այն է որ կեանքի մէջ չէ կրցած գտնել իր լաւ կինը, իր լաւ ընկերուհին: Զկա՞ն կիներ, որոնք այր մարդոց կեանքը դժոխք կը դարձնեն: Կան: Ահա թէ ինչու մեր իմաստուն ու բանաստեղծ պապերը ըսեր են.

«Աղէկ կին, չունի գին»:

ՈՒՐ ՀԱՅ, ՀՈՆ ԿԱՅ

Ահաւասիկ ասացուածք մը որ կարծես անէծքի նման իջած է մեր ժողովուրդին վրայ:

Մեր գաւառի գրականութիւնը լեցուն է այն պանդուխտներով, որոնք գաւառէն մեծ քաղաք, այսինքն Պոլիս կուգային իրենց տնտեսական ծանր պայմանները մասամբ բարելաւելու, դրամ չահելու ու յետոյ դարձեալ ծննդավայր վերադառնալու համար: Գաւառին մէջ անոնցմէ ոմանց համար կեանքի պայմանները անտանելի էին, հողագործութիւնը բաւարար չէր, բազմանդամ ընտանիքները բաւականաչափ հող կամ բերք չունէին իրենց ապրուստը ապահովելու համար: Երիտասարդ այրեր, գաւառին մէջ ձգելով իրենց նորապսակ կիները, իրենց հարսերը, Պոլիս կուգային փուռերու, շինութիւններու, զանազան արհեստներու մէջ աշխատելու համար, մինչեւ իսկ բեռնակրութիւն կ'ընէին: Կ'աշխատէին ու գիշերները կարօտի երգեր կ'երգէին իրենց կիներուն ու ծննդավայրին համար: Եթէ տարին մէկ կամ երկու անգամ կարենային քանի մը օրուան համար այցելել իրենց գիւղը, իրեն կիներուն կարօտը առնէին, երջանիկ կը նկատուէին:

Հայ ժողովուրդին զաւակները կանուխէն ճանչցան
այն ինչ որ պանդխտութիւն կը կոչուի: Թողուլ
տունը, թողուլ ծննդավայրը, թողուլ սիրելիները ու
ապրիլ օտարութեան մէջ, ապրիլ հո'ն ուր հաց կայ:
Մեր գրականութեան ամէնէն յուզիչ էջերը, մեր
երգերուն ամէնէն սրտառուչները իրենց ներշնչումը
առած են պանդխտներու կեանքէն: Հեռացողը ու
մնացողը: Մէկը իր գիւղին մէջ կ'երազէ քաղաք
մեկնած իր սիրելին: Միւսը քաղաքին մէջ կ'երազէ
գիւղը մնացած իր սիրելին: Երկուքն ալ կարօտագին
ողբեր կ'արձակեն ու անհամբերութեամբ կը սպասեն
այն երջանիկ օրուան, երբ անոնք իրարու պիտի
միանան ու այնուհետեւ պիտի ապրին միասին:

Բայց այն որ գիւղին մէջ մնացած է, գիտէ որ իր
սիրածը ի վերջոյ օր մը պիտի վերադառնայ: Հօրենա-
կան օճախը, որ չէ մարած, վերստին պիտի ընդունի
իր պանդխտ զաւակը: Պանդխտ մարդն ալ գիտէ
որ իր վերջնական կայքը դարձեալ իր ծննդավայրն
է, հօրենական կտուրը, պապենական հողը, հայրերու
ու մայրերու օրհնութեամբ տաքցած բոյնը:

Աւելի վերջ պանդխտութիւնը սկսաւ իր տեղը թո-
ղուլ գաղթին: Հայ ժողովուրդի զաւակներուն համար
այլեւս դէպի օտար աշխարհ նոր ճամբաներ կը
բացուէին: Դէպի նոր աշխարհներ, ուր անոնք հաց
ու գործ պիտի գտնէին: Կամ կեանքի աւելի լաւ պայ-
մաններ: Բայց այս պարագային անոնք կը մեկնէին
անգամ մըն ալ չվերադառնալու համար: Կը մեկնէին
իրենց հետ տանելով իրենց սիրելիները, իրենց ըն-
տանիքը, իրենց կահն ու կարասին: Մէկ բան միայն
չէին կրնար տանիլ միասին: Իրենց ծննդավայր
հողը: Եւ նիւթական ու բարոյական այն ամէն ինչը
որ պարփակուած է այդ հողին մէջ, եւ որ կը խոր-
հրդանշէ այդ հողը:

Գաղթը, երբեմն պարտադիր, երբեմն կամովին, ա-
րիւնահոսութիւն է ժողովուրդի մը համար: Եթէ ժո-

ղովուրդի մը զաւակները կը գաղթեն, այդ ժողովուրդը տակաւ կը մաշի, կը հիւծի: Եւ գաղթը փաստ մըն է նաեւ այն մասին թէ այդ ժողովուրդը երջանիկ ժողովուրդ մը չէ իր ապրած հողերուն վրայ: Եթէ ժողովուրդը երջանիկ ըլլար, ո՛չ մէկը կը լքէր ու կը հեռանար: Ո՛չ մէկը դէպի օտար ափ կը դիմէր հաց, ապահովութիւն ու երջանկութիւն փնտռելու համար: Գաղթը դժբախտութեան մը վերջակէտն է, եւ սկզբնաւորութիւնն է ուրիշ դժբախտութիւններու, որոնք պիտի յաջորդեն գաղթին: Որովհետեւ ամէն գաղթ իրեն հետ կը բերէ նոր դժուարութիւններ, նոր դժբախտութիւններ: Այս վերջինները օր մը պիտի չքանան թերեւս, բայց անպայման հետք մը պիտի թողուն անհատին ու ընտանիքին հոգեկան կեանքին վրայ:

Գաղթը դժուարութիւններ կը ստեղծէ ո՛չ միայն մեկնողին համար, այլ նաեւ մնացողին համար: Հաւաքականութեան մը անդամներէն եթէ մէկը գաղթէ, այդ հաւաքականութեան ամէնէն հեռաւոր անդամներն իսկ կրնան ազդուիլ այդ գաղթէն:

Վերջին հարիւր տարիներու ընթացքին հայեր դէպի շատ հեռունները քշուեցան իրենց ծննդավայրերէն, իրենց պապենական հողերէն: Անոնք գաղութներ կազմեցին Միջին Արեւելեան ինչ ինչ երկիրներու մէջ, յետոյ տակաւին Եւրոպայի, Ամերիկայի, Գանատայի կամ Աւստրալիոյ ափերուն վրայ: Բայց այդ Հայերը ի վերջոյ ծննդավայր մըն է որ կը լքէին ու կը հեռանային, ո՛չ թէ իրենց հարազատ հայրենիքը: Իսկ սա վերջին տարիներուն սկսաւ գաղթերուն ամէնէն քանդիչն ու տխուրը, որովհետեւ Հայեր սկսան լքել իրենց սեփական մայր հայրենիքը, իրենց հարազատ երկիրը: Ո՛վ կրնար հաւատալ որ երկրի մը անկախացումէն այսքան կարճ ժամանակ վերջ, ժողովուրդի մը քանի մը հարիւր տարուան մէկ երազին իրականացումէն

այսքան քիչ ժամանակ ետք այդ երկրին ժողովուրդը պիտի սկսէր բաժնուիլ իր երկրէն ու անգամ մը եւս պիտի զոհուէր կեանքի այն ամէնէն անփոփոխ ու անխիղճ օրէնքին, որ մարդոց կ'ըսէ. «Նա հոն ուր հաց կայ քեզի:

Ինչ դառն ճակատագիր է որ ժողովուրդ մը դարերէ ի վեր կը վազէ պուտ մը հացի ու հանգիստի ետեւէն:

Արդեօք մեր պապերը սխալ ըսեր են: Պէտք էր որ ըսէի՞ն. «Ուր հաց, հոն հայ»:

ՈՒՐ ԿԱՅ ՀԱՅ ՈՒ ԹԱՆ, ՍՈՒՏ Է ԱՄԷՆ ԲԱՆ

Ձեմ գիտեր թէ մարդու մը կեանքին մէջ, կամ հաւաքականութեան մը մէջ կա՞յ աւելի կարեւոր ոյժ մը, քան հացը: Մարդուս կեանքը հացով կը սկսի, հացով կը շարունակուի: Որքան ալ ցանկանք ապրիլ «ոչ միայն հացիւ, այլ նաեւ բանիւ», հացը առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցողն է: Եթէ հացը չկայ, բանն ալ չկայ, խօսքն ու իմաստութիւնն ալ չկայ:

Ի գուր չէ անշուշտ որ հացը զբաղեցուցած է ընկերային մարդուն միտքը առաւելագոյն չափով: Մեր պապերը շատ գեղեցիկ եւ խորիմաստ ասութիւններ ունին հացին մասին: Նախ սա անիծեալ «ուր հաց, հոն կաց»ը, սա չարագուշակ պատգամը, որ մարդը տունէն տեղէն, հայրենիքէն ու սիրելիներէն կը զրկէ ի խնդիր հացի: Այսօր մարդիկ ովկիաններու վրայէն կը թռին, աշխարհին ամէնէն հեռւոր անկիւնները կ'երթան պուտ մը հաց ճարելու համար: Զուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսած են դարձեալ. «Առաջ հաց, յետոյ հարց»: Եթէ չկայ հացը, մարդ կրնա՞յ իր ուշադրութիւնը կեդրոնացնել ուրիշ հարցի վրայ:

Հացը սուրբ է մարդոց համար եւ ո՛չ ոք կրնայ դէմ գալ այս գաղափարին: Մեր տէրունական աղօթքին մէջ իսկ շեշտը դրուած է հացին վրայ, որպէս առաջնական խնդրանք Տիրոջմէ: «Տուր մեզ զհաց մեր հանապազորդ», տուր մեզի մեր ամենօրեայ հացը, որպէսզի մենք ալ կատարենք մեր մնացեալ պարտականութիւնները: Կը նշանակէ որ Աստուած իսկ յօժարած է այսպիսի սակարկութեան մը: Այդ պատճառաւ է որ հացին փշրանքն իսկ աղբանոց չենք նետեր, հացը կը համբուրենք ու մեր ճակտին կը դնենք, հանդիսաւոր առիթներով հացն ու աղն է որ կ'օրհնենք եւ վերջապէս եթէ մաղթանք մը պիտի ընենք մեր սիրելիներէն մէկուն համար, կ'ըսենք՝ «Հացն ու թացը անպակաս ըլլայ սեղանէդ»:

Հացի դրամն ալ մարդուս ամենասուրբ իրաւունքներէն մէկն է: Արհեստաւորները, խանութպանները, աշխատաւորները կը յարգեն մէկգմէկու հացի դրամի իրաւունքը, իրենց մրցակցութիւններուն մէջ ընդհանրապէս տեղ կուտան դիմացիին հացի իրաւունքին: Եթէ մէկը անիրաւ ոտնձգութիւն ընէ, «Հացիս մի դպչիր» կ'ըսէ միւսը: Հացը սուրբ է: Անսակարկելի իրաւունք է: Հացը նաեւ գեղեցիկ ու գեղաբոյր է: Թարմ հացը կը խորհրդանշէ աշխարհի բոլոր բարիքներուն սկբնակէտը, առաջինը, անզանցառելին:

Ձուր տեղ չէ որ բանաստեղծութեան մեր իշխանը, Դանիէլ Վարուժան, իր գեղեցկագոյն բանաստեղծութիւնները գրած է հացին համար: Հացի համար երգուած այդ երգերը կը վերջանան սա հիանալի մաղթանքով.

Ու երբ թիւն հարսերը հացը բարի՝

Սիրերգութիւն թող ըլլայ:

Քանի մը օր առաջ, Խմբագրատան մէջ, երբ տակաւին հազիւ թէ ժամ մը անցած է թերթին տպագ-

ըութեան վրայէն, բարեկամ մը հեռաձայնեց ինծի: Խանդավառօրէն շնորհակալութիւն կը յայտնէր այդ օր ներքին էջերուն մէջ հրատարակուած երկարաշունչ յօդուածի մը համար: Կարդացած ու ոգեւորուած՝ իր գոհունակութիւնը գիտցնելու պահանջքը զգացած էր: Իսկ ես ժամացոյցիս նայեցայ, զարմացայ:

—Այս որքա՛ն շուտ կարդացեր ես, ըսի, թերթին տպագրութիւնը հոս հազիւ թէ վերջացած է:

Խօսակիցս ուրախութեամբ պատասխանեց.

—Մեր հացը մեզի կը հասնի փուռէն ելլէ չելլէ:

Ուրախացայ: Բայց ո՛չ թէ թերթը կարդալու այս նախանձախնդրութեան ու աճապարանքին համար, այլ անոր համար որ թերթը հացի նմանցուած էր մեր ընթերցասէր բարեկամին կողմէ:

Աւա՛ղ, միշտ չէ որ հացը մարդոց միջեւ սիրերգութիւն կը դառնայ Վարուժանեան իմաստով: Միշտ չէ որ մարդիկ ուրախութեամբ քով քովի կուգան «հաց բեկանել»ու համար: Հացը երբեմն մարդիկը կը թշնամացնէ իրարու, իրարու դէմ կը հանէ: Հացի սուրբ պայքարը երբեմն կը դառնայ հացի կեղտոտ պայքար, մինչեւ իսկ կռիւ ու պատերազմ: Ամէն մարդ չէ որ պիտի գոհանայ հանապազօրեայ հացով: Ոմանք միշտ պիտի ուզեն աւելին ու աւելին: Եւ աւելին սահման չունի, գազաթնակէտ չունի: Ահա թէ ինչու վերջ չունին նաեւ կռիւներն ու պատերազմները:

Օր մը, հաւաքոյթի մը ընթացքին կը դիտէի հարիւրաւոր այն հրաւիրեալները որոնք յարձակած էին ճաշերուն վրայ եւ կ'ուտէին առանց իրենց շուրջբոլորով հետաքրքրուելու: Մինչդեռ անդին մէկը ճառախօսութիւն մը կ'ընէր, կարեւոր բաներ կ'ըսէր այդ հրաւիրեալներուն: Գրեթէ ո՛չ մէկը մտիկ կ'ը-

նէր: Բոլորը կ'ուտէին: Ճառախօսութեան ժամանակը անշուշտ սխալ ընտրուած էր: Բայց հրաւիրեալներն ալ չէին յարգեր ճառախօսը: Ճաշը աւելի հմայիչ էր այդ պահուն: Անոնք կ'արդարացնէին մեր պապերը, որոնք ըսած էին. «Ուր կայ հաց ու թւն, սուտ է ամէն բան»: Այո՛, հոն ուր հաց կայ ու թան եւ հացկերոյթ, մնացեալը յանկարծ անիրական կը դառնայ կարծես: Մարդը նախ պիտի կշտանայ: Պիտի կշտանայ բառին սուրբ ու գեղեցիկ իմաստով, կամ պիտի կշտանայ բառին տգեղ ու կոշտ իմաստով, բայց անպայման պիտի կշտանայ: Որովհետեւ եթէ չկշտանայ, մնացեալին արժէք չի կրնար տալ: Եւ կը նմանի այն նուազածուին, որ ինչպէս ըսեր են մեր պապերը, «ճաշը տեսաւ ու քամանչան մոռցաւ»:

ԳՈՂԸ ԼՈՒՍՆԱԿԸ ԶԻ ՍԻՐԵՐ

Քանի մը օրէ ի վեր մեր փողոցին լապտերները ուշ կը վառին: Հակառակ որ եզերքի տուները լուսաւորուած են իրենց բոլոր պատուհաններէն, այդ լոյսէն ոչ մէկ օգուտ՝ փողոցին: Երբ փողոցին լապտերները չեն վառիր, փողոցը կը թաղուի խորունկ մթութեան մէջ: Մեր աչքերը վարժուած չեն այդ մթութեան, ուստի ես չատ կ'անհանգստանամ, տեսարանը տգեղ կը գտնեմ ու անհամբերութեամբ կը սպասեմ որ լապտերները վառին:

Բայց երէկ պարտաւորուեցայ այդ մութ փողոցէն քալել, երթալու համար մինչեւ դրացիի մը տունը: Հազիւ յիսուն քայլ, ո'չ աւելի հեռու: Սակայն յանկարծ սոսկացի: Ճամբան մուս-մութ էր, չէի տեսներ քարը որուն վրայ պիտի կոխէի: Երկու քայլ հեռուն անտեսանելի էր: Բարեբախտաբար ճամբաս կարճ էր: Քիչ անդին պիտի սկսէր այն ճամբան որ կ'ընթանար անտառին մէջէն: Ի՞նչ պիտի զգայի եթէ ստիպուէի քալել այդ անտառային ճամբուն վրայ: Փոքրիկ շշուկ մը, անծանօթ ձայն մը, չուք մը վալս կը պատճառէր մարդուն: Անդրադարձայ թէ մենք որքան վարժուած ենք լոյսին եւ թէ ինչպէս գրեթէ բնաւ չենք մտածեր լոյսի բացակայութեան մասին:

Քանի մը տարի առաջ հանրաշարժով մը գիշերա-
յին ճամբորդութիւն մը կ'ընէինք գաւառը, մէկ քա-
ղաքէն դէպի միւսը: Նստած էի շարժավարին ետին
եւ ուշադրութեամբ կը զննէի ճամբան: Կպրուդին,
որ կ'անցնէր լեռնային չրջաններէ, լուսաւորուած
չէր բնականաբար փողոցի լապտերներով: Կ'ընթա-
նայինք խոր մթութեան մէջէն, բայց հարց չէր,
որովհետեւ հանրաշարժին ուժեղ երկու լուսարձակ-
ները կը լուսաւորէին ճամբան մինչեւ քսան, երե-
սուն մեթր հեռու:

Յանկարծ լուսարձակին տակ տեսայ գիւղացի մը որ
կը քալէր ճամբուն եզերքէն: Մարդը պահ մը լուսա-
ւորուեցաւ մեր լուսարձակով, նայեցաւ մեզի: Յետոյ
անցանք քովէն ու ան դարձեալ թաղուեցաւ անթա-
փանց խաւարին մէջ: Իսկոյն դէպի ետ նայեցայ:
Մուս մութ էր, մարդը կորսուած էր:

Բնաւ չեմ մոռնար որ ամբողջ կէս ժամ մտածեցի
այդ մարդուն ու իր նմաններուն մասին: Այս մար-
դիկը ամէն օր ո՛վ գիտէ քանի ժամ այսպէս կը
քալէին անթափանց մութին մէջ, առանց տեսնելու
իրենց քթին ծայրն իսկ: Նախ, չէի՞ն վախնար: Յե-
տոյ, ի՞նչպէս կը գտնէին իրենց ճամբան:

Մութը սարսափազդու է: Մենք՝ քաղաքներու
բնակիչներս այդ փորձառութիւնը չունինք: Մեր
աշխարհին մէջ երբ արեւը կը մարի, լապտերները կը
վառին: Մեր մօտ բնութեան լոյսը անպայման կը
կամրջուի արուեստական լոյսին հետ: Մութը կը
սեղմէ մեր սիրտը: Նաեւ արգելք կ'ըլլայ մեր աշխա-
տանքին: Որքան աշխատանք կը կորսնցնէինք, եթէ
գիշերները չունենայինք լոյսը:

Քանի մը տարի առաջ ապրեցայ փորձառութիւն
մը: Երկրին մէջ քաղաքական անկայուն վիճակ կը
տիրէր, ահաբեկչութիւնն ու անիշխանութիւնը փո-
ղոց իջած էին: Յաճախ գիշերուան մէջ կը լսէինք ա-
տրճանակի կրակոցներ, կը լսէինք սպանդներու ու

առեւանգումներու մասին: Այդ գիշեր կրակոց մը լսեցի: Կրակոցին ձայնը շատ մօտէն կուգար: Կարծես մինչեւ իսկ մեր տան առջեւէն կուգար: Մերինները դէպի պատուհան վազեցին դուրս նայելու համար: «Լոյսը մարեցէք, այդպէս նայեցէք» գոչեցի: Մարեցին:

Այդ գիշեր մտածած էի որ մութը երբեմն կը պաշտպանէ մարդը: Մութը քեզ անտեսանելի կը դարձնէ հաւանական թշնամիի մը դիմաց: Ուրեմն միշտ չէ որ մութը սարսափազդու ու անիծեալ է: Ան երբեմն կը հանգստացնէ մեզ, մեզ կը պաշտպանէ որոշ վտանգէ կամ յարձակումէ մը:

Արդեօք նոյնը կը զգա՞ր գիւղացին որ գիշեր ատեն ամենակուլ խաւարին մէջէն կը քալէր լեռնային ճամբային վրայ: Ճիշդ է որ ճամբան չէր տեսներ, ճիշդ է որ ճամբան սարսափազդու էր, բայց այդ մութը զինքը չէ՞ր պաշտպաներ արդեօք կարգ մը թշնամիներէ:

Կը մտածեմ որ ոչ: Չէր պաշտպաներ: Որովհետեւ ուժեր կան, որոնք արդէն «մութ ուժեր» կը կոչուին եւ որոնք մութին մէջ աւելի լաւ կը տեսնեն, մութին մէջ աւելի լաւ կը գործեն քան լոյսին մէջ: Չուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսեր են. «Գողը լուսնակը չի սիրեր»: Լուսնկան, որ ամսուան որոշ օրերուն բանաստեղծական յուզումներ կը յառաջացնէ մեր մէջ, անգործութեան ու վտանգի կը մատնէ գողը: Ի՞նչ չարագործներ կան, որոնք կը սպասեն որ մութը իջնէ, որովհետեւ անոնց աչքերը մութին մէջ է որ աւելի լաւ կը տեսնեն:

Ամէն գիշեր, երբ տակաւին մութը բոլորովին չէ իջած, փողոցներուն լապտերները կը վառին մի առ մի: Կը կարծէք որ միամտութի՞ւն է ամէն գիշեր Աստուծոյ փառք տալ լապտերներէն իջնող այդ լոյսին համար:

ԼԱՒ Է ՈՐ ԱԶՔԴ ԿՈՅՐ ԸԼԼԱՅ, ՔԱՆ ՍԻՐՏԴ

Ժողովրդական իմաստութիւնը շատ յաճախ մեզ կը զգուշացնէ երկու կացութիւններէ վատթարագոյնին դէմ: Կեանքի մէջ ինչ ինչ փորձութիւններ կան, կամ մարդիկ ինչ ինչ տկարութիւններ ունին: Եթէ փորձանք խնդրոյ առարկայ է, մէկ փորձանքէն աւելի մեծ փորձանքը կայ: Եթէ տառապանքի մասին է խօսքը, մէկ տառապանքէն աւելի ծանրը կայ: Եթէ մարդկային տկարութեան մասին կը խօսուի, մէկ տկարութենէն աւելի ծանրը կայ: Մնանկութիւնը փորձանք մըն է, բայց տառապալից հիւանդութիւնը աւելի մեծ փորձանք է: Հարստութիւն մը կորսնցնելը աղէտ մըն է, բայց սիրելի մը կորսնցնելը աւելի մեծ աղէտ է: Ժողովրդական իմաստութիւնը շարունակ մեզ կը հրաւիրէ մեր դժբախտութիւններուն մէջ մխիթարուելու այն մտածումով, թէ վատթարէն աւելի վատթարը կայ եւ փառք պէտք է տալ նուազ վատթարին համար: Մեր պապերը ըսեր են. աւելի լաւ է շիւ ըլլալ, քան թէ բոլորովին կոյր:

Բայց ժողովրդական իմաստութիւնը երբեմն մեզ կը հրաւիրէ ընտրութիւններ ընելու բարոյական մակարդակներու միջեւ ալ: Օրինակի համար մեր պա-

պերը ըսեր են. աւելի լաւ է որ աչքդ կոյր ըլլայ, քան սիրտդ: Ահա թէ որքան ցած ու անցանկալի մակարդակի վրայ կը դրուի սրտին կուրութիւնը: Այսինքն անխղճութիւնը, անտարբերութիւնը, սրտի չարութիւնը: Պապերէն մեզի հասնող ձայն մը կ'ըսէ. աւելի լաւ է որ աշխարհի լոյսէն զրկուիս, քան թէ սրտիդ լոյսէն:

Մեր պապերը դեռ կ'ըսեն.

Աւելի լաւ է կանգնած մեռնիլ, քան թէ չոքած ապրիլ:

Աւելի լաւ է հիւանդ ըլլալ, քան թէ հիւանդ ունենալ:

Աւելի լաւ է ճանճի գլուխ ըլլալ, քան թէ առիւծի պոչ:

Աւելի լաւ է մէկ անգամ տեսնել, քան թէ հարիւր անգամ լսել:

Իմաստութեան այս կաթիլներուն դէմ առարկութիւն չունինք, չենք ալ կրնար ունենալ, որովհետեւ բարոյական սկզբունքներն են որ կը խօսին անոնց մէջէն: Առաքինի մարդը պէտք է ազատութեան համար մեռնի, քան թէ յօժարի ստրկութեան մէջ ապրիլ: Առաքինի մարդը թող նախընտրէ փոքրիկ եւ համեստ հաւաքականութեան մը մէջ պատուաւոր տեղ ունենալ, քան թէ մեծ ու փառաւոր հաւաքականութեան մէջ իբր ծառայ գործածուիլ: Առաքինի մարդը թող նախընտրէ համբաւ վայելել որպէս պատուաւոր աղքատ, քան թէ անբարոյ հարուստ:

Բայց հարց մը կայ: Խրատելը, յորդորելը տարբեր բան է, գործադրելը տարբեր: Ամէն մարդ կրնայ համակարծիք ըլլալ իմաստունին յանձնարարութեան հետ, բայց քանի՞ հոգի իսկապէս կը գործադրէ զայն: Մարդիկ յաճախ խօսքով շատ առաքինի են, կամ ժողովալ, կամ իմաստուն, բայց գործքով այդպէս չեն, որովհետեւ կուգայ պահ մը երբ մարդուն հոգեբանութիւնը կը դաւաճանէ աւելի առաջ պաշտ-

պանուած սկզբունքներուն: Երբ հնչէ զոհողութեան պահը, յանկարծ շատ բան կը փոխուի մարդուն առջեւ շարուած արժէքներուն մէջ: Օրինակի համար, չափահաս մարդու մը համար դիւրին է ըսել հետեւեալը. «Կը նախընտրեմ ատենին մեռնիլ, քան թէ ծերութեան մէջ տառապիլ»: Բայց երբ ծերութիւնը կը հասնի, նոյն անձը կը նախընտրէ ծերութեան մէջ տառապիլ, քան թէ բաժնուիլ այս կեանքէն: Կեանքը քաղցր է: Դիւրին չէ հրաժարիլ անկէ: Նոյնպէս քաղցր է դրամը, դիւրին չէ յանուն բարոյական սկզբունքներու՝ հրաժարիլ անկէ: Նոյնպէս քաղցր է բարձր դիրքը, իշխանութիւնը, եւ կուգայ պահ մը որ մարդ ծուռ ճամբաներով ամուր կը փարի այդ բարձր դիրքին, փոխանակ առաքինի կերպով հրաժարելու անկէ:

Ա՛խ մարդուն այդ հոգեբանութիւնը: Այո՛, աւելի լաւ է չիլ ըլլալ, քան թէ բոլորովին կոյր: Բայց նայեցէք շիւերուն: Ի՞նչ կ'ընեն անոնք: Կոյրերուն նայելով կը մխիթարուի՞ն, թէ ոչ բնականոն մարդոց նայելով կը տառապին, անէծք կը տեղացնեն իրենց բախտին: Այո՛, աւելի լաւ է ճանճի մը գլուխը ըլլալ, քան թէ առիւծի մը պոչը: Բայց նայեցէք անոնց որոնք ճանճի մը գլուխը կրցած են ըլլալ: Ի՞նչ կ'ընեն անոնք: Արդեօք փառք կուտա՞ն որ ճանճի մը գլուխը կրցած են ըլլալ, թէ ոչ կը զայրանան որ չեն կրցած առիւծի մը գլուխը դառնալ:

Ահա թէ ինչու մեր պապերը, իմաստութեան վերի մարգրիտները շարելէ վերջ, նաեւ ըսեր են. «մարդուն խօսքին մի՛ նայիք, գործքին նայեցէք»:

ՆՈՅՆ ԾԱՂԻԿԷՆ ՕՁԸ ԹՈՅՆ ԿԸ ՇԻՆԷ, ՄԵՂՈՒՆ ՄԵՂՐ

Գիրե՛րը, սա պաշտելի գիրե՛րը, որոնք քով քովի գալով հրաշքներ կը ստեղծեն:

Ամէն անգամ որ գրադարանէս գիրք մը վար առնելով քանի մը տող բանաստեղծութիւն կը կարդամ, կը հիանամ սա գիրերուն ներգործութեան վրայ: Ահաւասիկ փոքրիկ ու խորհրդաւոր նշաններ, աւելի ճիշդ՝ ձայներ, որոնք իրարու հետ միանալով կը կազմեն հիանալի ու իմաստալից դրացութիւններ: Գիրերը կը կազմեն բառերը, բառերը կը կազմեն նախադասութիւնները, նախադասութիւնները կը կազմեն ամբողջ բանաստեղծութիւն մը, բանաստեղծութիւնները կը կազմեն հաստափոր գիրք մը: Բայց առաջին էջէն մինչեւ վերջինը, միշտ նոյն սակաւաթիւ այդ գիրերն են որ կը գործեն, ձայն կուտան, իմաստ կը թելադրեն մեզի:

Կ'արժէ որ միշտ մտածենք ու հիանանք գիրերու այս հրաշալի կարողութեան վրայ: Անոնք մեր բերնին մէջ երկրորդ լեզու մըն են, որով կը խօսինք: Անոնք մեզի համար պահեստի ականջներ են, որոնց-

մով կը լսենք: Անոնք սազի համար երկրորդ յիշողութիւն մըն են, որով կը յաւերժացնենք մեր գիտելիքներն ու մտածումները:

Եւ որքա՛ն կերպընկալ են, ինչպէ՛ս կը մտնեն մէկ կաղապարէն միւսը: Երբեմն երաժշտական գեղեցկութեամբ օրօրուն բանաստեղծութիւն մը կուտան մեզի, երբեմն իմաստալից պատմութիւն մը, երբեմն գիտական ուսումնասիրութիւն մը, երբեմն դասագիրք մը, երբեմն չոր օրինագիրք մը, համարատուութիւն մը, եւ դեռ ինչե՛ր: Կը յարմարին ամէն կաղապարի ու ամէն կաղապարէ ներս պարտականութիւն մը ունին կատարելիք: Կը գործածուին, շռայլօրէն կը գործածուին ու չեն սպառիր: Կարծես բնութեան ամէնէն առատ ուժանիւթը ըլլային, կարծես անսպառ հանքէ մը դուրս բերուէին, կամ յաւերժօրէն հոսուն աղբիւրի մը ջուրն ըլլային, կը գործածուին ու չեն սպառիր: Վերանորոգ առաքելութեամբ շարունակ կը թեւածեն մեր աշխարհին մէջ եւ կը թառին ամենուրեք, կը թափանցեն հոգիներէ ներս, միտք ու իմաստ կը դառնան: Եթէ բանաստեղծութիւն է, կը յուզուինք, կը զգածուինք, գեղեցիկ ապրումներու կը յանձնուինք: Եթէ արձակ է, կամ ուսումնասիրութիւն, բան կը սորվինք, կ'օգտուինք, կը զարգանանք: Եթէ լրագիր է, աշխարհի լուրերէն տեղեակ կը դառնանք, ամէնէն հեռաւոր հորիզոններէն արձագանգներ կը ստանանք: Եթէ իսկական գրասէրներ ենք, կամ եթէ իսկապէս գիտենք արժէքը մշակոյթին, փառք կուտանք բոլոր անոնց որոնք այս գիրերը ստեղծեր են, նաեւ անոնց որոնք ստեղծեր են այդ գիրերը օգտագործելու հազարումէկ միջոցները, ինչպէս գրիչ, մատիտ, թուղթ, գրամեքենայ, տպագրական գործիք, համակարգիչ, տպիչ: Եթէ չըլլային այս բոլորը, ո՞ւր մնացած կ'ըլլար հիմա քաղաքակրթութիւնը: Կամ գոյութիւն կ'ունենա՞ր որեւէ քաղաքակրթութիւն:

Բայց բոլորս ալ գիտենք որ ոմանք այդ նոյն գիրերը կը գործածեն շիւ նպատակներով: Հո՛ւ է որ կը սկսի աղէտը:

Ա՛խ, տեսէ՛ք:

Սա գիրերը, որոնցմով այնքան գեղեցիկ բանաստեղծութիւն մը կարգացի քիչ առաջ, հիմա քով քովի գալով կազմեր են լպիրշ ու գարշելի գրութիւն մը, կեղտոտ ու ստալոյ լրատուութիւն մը, կեղծ փաստաթուղթ մը: Կը հաւատայի՞ք որ այդ նոյն գիրերը կրնային յանկարծ չեղիլ իրենց առաքելութենէն եւ իբր գործիք ծառայել չարաղէտ նպատակներու:

Եթէ նոյն ծաղիկէն օձը թոյն, մեղուն ալ մեղր կը պատրաստէ, ճիշդ այդպէս՝ նոյն գիրերէն մէկը նեկտարահամ քերթուած մը կը հիւսէ, միւսն ալ գարշահոտ գրութիւն մը դուրս կը բերէ:

Հիմա կը մտածեմ ծաղիկին մասին: Ծաղիկը այնքան չա՞ր է որպէսզի թէ՛ թոյն տայ, թէ մեղր: Ծաղիկը իսկապէ՞ս թէ՛ թոյն ունի, թէ մեղր: Երկուքն ալ այդպէս քով քովի: Չեմ հաւատար: Եթէ այդպէս ըլլար, երբեմն մեղուն կրնար սխալիլ եւ մեղրին տեղ թոյն առնել անկէ: Օձն ալ ինչո՞ւ երբեմն սխալմամբ թոյնի տեղ մեղր դուրս չի բերեր անկէ:

Ծաղիկը ո՛չ թոյն ունի, ոչ ալ մեղր: Ան ունի միայն իր հիւթը, իր աւիշը, ուժականութիւն դառնալու ատակ իր կենսահիւթը: Եթէ այդ նոյն հիւթը ոմանց մօտ մեղրի, ոմանց մօտ ալ թոյնի կը փոխակերպուի, ծաղիկին յանցանքով չէ: Աշխարհի վրայ կա՞յ արդեօք նիւթ մը որ թէ՛ չար, թէ բարի նպատակներով չգործածուի: Երկաթը, փայտը, անձրեւը, ջուրը, կրակը...: Այս բոլորը մեզ թէ՛ կ'ապրեցնեն, թէ կը սպաննեն: Արդեօք բնութիւնն է որ անոնց մէջ տեղաւորած է երկու հակադիր յատկութիւններ: Թէ՛ չարը, թէ բարին: Ո՛չ: Բնութիւնը ո՛չ բարիին մասին գաղափար ունի, ոչ ալ չարին: Բնութիւնը

միայն կը ստեղծէ ու կը տրամադրէ: Մնացեալով չի հետաքրքրուիր: Մնացեալը կախում ունի ա'նկէ որ պիտի գործածէ բնութեան այդ ստեղծածը:

Ափ մը գիր առէք ու նետեցէք սեղանին վրայ: Յետոյ սպասեցէք որ մէկը գայ ու գործածէ այդ գիրերը: Սպասեցէ՛ք քաղցր անհամբերութեամբ, բայց նաեւ լեղի անձկութեամբ: Որովհետեւ չէք գիտեր թէ առաջին հասնելիք մարդը ի՞նչ դուրս պիտի բերէ այդ գիրերէն: Մե՞ղր, թէ թոյն:

ԿԵՍՈՒՐԸ ՄԵՌԱԻ, ՀԱՐՍԻՆ ՏԵՂԸ ԼԱՅՆՑԱԻ

Այսօր հարսերը կեսուրներուն քով չեն բնակիր
այլեւս: Դարասկիզբէն մինչեւ դարավերջ, մեր մար-
դոց կեանքին մէջ շատ բան փոխուեցաւ: Կարելոր
կամ անկարելոր: Այդ փոփոխութիւններէն մէկն ալ
ա՛յս է ահաւասիկ: Ընտանիքները այլեւս կռնակ
դարձուցին նահապետական բարքերու եւ միասնու-
թեան: Մեր բարքերուն մէջ այսօր քանի՞ ընտանիք
կրնաք գտնել, որոնց մօտիկ անդամները միասին,
նոյն երգիքին տակ ապրին: Այսօր քանի՞ տուն
կարելի է գտնել, որուն երգիքին տակ չորս, հինգ,
կամ վեց հոգիէն աւելի մարդ ապրի: Հարս երթա՛լ,
տուն փեսայ երթա՛լ: Այս բացատրութիւնները, ո-
րոնք այնքան գործածական էին մօտիկ անցեալի
մէջ, մոռցուած են: Զաւակները կ'ամուսնանան ու
թեւ կ'առնեն կ'երթան: Ամուսնանալու առաջին
պայմանը ա՛յս է արդէն այլեւս: Նոր տուն չտկել,
նոր տուն բանալ: Անջատուիլ ծնողքէն: Ունենալ
սեփական կտուրը, սեփական օճախն ու խոհանոցը:
Ապրիլ ինքնագլուխ, առանց գլխուն վերեւ ունե-
նալու հեղինակաւոր ծնողք մը, որուն ներկա-
յութիւնը շատ բան պիտի խանգարէր տան մէջ:

Եթէ զաւակները կ'անջատուին իրենց ծնողներէն, շատ աւելի բնական է որ իրարմէ պիտի անջատուին եղբայրները, քոյրերը, քեռկիները, մօրաքոյրները: Երբ մեր պապերը կ'ապրէին զաւառին մէջ, անոնք քանի՞ հոգիէ բաղկացեալ ընտանիքներ կը պահէին իրենց երգիքին տակ: Մենք չենք տեսած այդ օրերը, բայց գիտենք: Ութ, տասը, տասնըհինգ, քսան: Քանի՞ սերունդ նոյն տանիքին տակ կ'ապրէր իրարու քով, մէկգմէկու նկատմամբ սէր ու յարգանք տածելով: Անկասկած դիւրին չէր այդպիսի համատեղ ապրում մը: Մարդիկ կրնային բախումներ ունենալ մէկգմէկու հետ, կամ կրնային անհանգստանալ մէկգմէկու ներկայութենէն ու մեծերու հեղինակութենէն: Որքան ալ ընդարձակ ըլլային տուններն ու պարտէզները, բազմութեան պատճառաւ իւրաքանչիւր անձի համար քիչ տեղ կը մնար տան մը մէջ: Մէկը միւսին ոտքին կը կոխէր հաւանաբար, մէկը միւսին աչքին թերեւս փուշ կը դառնար: Բայց այս բոլորը կը թաքնուէին ու կը յաղթահարուէին, որովհետեւ միատեղ ապրումը սկզբունք էր եւ տարբեր ձեւի մը մասին մտածել դիւրին չէր այդ օրերուն:

Գաւառէն դէպի մեծ քաղաք, մեծ քաղաքի պապենական բարքերէն դէպի քաղքենի բարքեր, մեր մարդիկն ալ իրենց քայլերը յարմարցուցին ընդհանուր հոսանքին: Այսօր այլեւս հարս ու կեսուրի զաւեշտներ չեն բեմադրուիր տուններէ ներս, որովհետեւ հարսն ու կեսուրը միասին չեն ապրիր: Հարսն ու փեսան կը պսակուին, մնաք բարով կ'ըսեն ու կ'երթան իրենց տունը: Այդ տունը թերեւս երկու քայլ անդին է, բայց տարբեր տուն է, տարբեր տարածութիւն, տարբեր մթնոլորտի օրրան: Թէեւ այսօրուան պայմաններու մէջ դիւրին չէ նոր տուն բանալ, նոր տուն սարքել, բայց երիտասարդներուն երազն ու պայմանն է այդ: Ամէն զոհողութիւն ի գործ պիտի դնեն, իրենց ծնողներէն ամէն զոհողու-

Թիւն պիտի պահանջեն, ու պիտի ունենան իրենց սեփական տեղը: Հարսն ու կեսուրը, աներն ու փեսան նոյն տարածութիւնը պիտի չբաժեն, իրիկունը հեռատեսիլին դիմաց միատեղ պիտի չնստին, ինչ որ ամէնէն կարեւորն է, գիշերուան ճաշասեղանին շուրջ պիտի չմէկտեղուին:

Ուրեմն այլեւս հարսը լայն տեղ ունի իր սեփական տան մէջ եւ կարելի է մտածել, որ անզօր դարձած է մեր պապերուն այն ասացուածքը, թէ «կեսուրը մեռաւ, հարսին տեղը լայնցաւ»: Բայց ես պիտի ըսեմ որ այդ ասացուածքը բոլորովին ալ չէ կորսնցուցած իր խորհրդապաշտական իմաստը: Մեր պապերը արդեօք ֆիզիքակա՞ն տեղի մասին կը խօսէին: Տան մէջ ամէն մարդ բարոյական տեղ մըն ալ չունի՞: Զէ՞ որ երբ տան մեծը հրաժեշտ կ'առնէ տունէն, թէեւ մնացողին տեղը կը լայննայ, բայց կը լայննայ նաեւ անոր պատասխանատուութեան ու պարտականութեան շրջանակը: Մեր պապերը չէի՞ն գիտեր այս իրողութիւնը:

Նայեցէք ձեր շուրջը: Նոյնիսկ եթէ տարբեր տուներու մէջ բնակին, զաւակները իրենց ամուսնութենէն վերջ տակաւին երկար ժամանակ կը վայելեն իրենց մեծերուն բարոյական կամ նիւթական հոգածութիւնը: Հարսերն ու փեսաները թէեւ նոր տուն կը սարքեն, բայց կը շարունակեն օգտուիլ իրենց կեսուրներէն, աներներէն, մայրերէն, հայրերէն, որոնց դիմում կը կատարեն անմիջապէս որ անոնց օժանդակութեան կարիքը զգան: Ծերունիները, որքան ալ տարբեր տան մը մէջ բնակութեան ձգուին, կը շարունակեն օրհնութիւն դառնալ ընտանիքի մը մէջ:

Օ՜ կեանքի այս անվերջանալի շղթան:

Ծնողները պիտի մեկնին եւ իրենց տեղերը պիտի թողուն իրենց զաւակներուն: Պիտի թողուն իրենց տեղերը, իրենց ինչքերը, իրենց յուշերը, բայց պիտի

Թողուն նաեւ իրենց բացակայութիւնը: Բայց այս բոլորը ոչինչ: Պիտի թողուն իրենց պատասխանատուութիւնը: Ամէն նոր ու լայն տեղ որ զաւակի մը համար կը բացուի ընտանիքին մէջ մեծի մը մեկնումով, թէեւ յառաջընթաց մըն է, չա՛հ մըն է տեղի ու ինչքի տեսակէտէ, բայց կորուստ մըն է, նահանջ մըն է կեանքի աւելի բարձրամակարդակ արժէքներու տեսանկիւնէն: Շահուած նոր տեղը կուգայ գրաւել կորսուած հին ինչ ինչ տեղեր, կուգայ գրաւել երիտասարդութեան, անպատասխանատուութեան, ազատութեան, ապագայի երազներու, վերջապէս մարդու մը կեանքին առաջին կէսը լեցնող երջանկութիւններու տեղերը: Շահուած նոր տեղը խաբէական է արդէն, որովհետեւ այն պահուն երբ այդ նոր տեղը կը շահուի, արդէն հորիզոնին վրայ երեւցած է յաջորդ այն սերունդը որ ի վերջոյ տէրը պիտի դառնայ շահուած բոլոր նոր տեղերուն:

Կեանքին ողբերգական կողմերէն մէկն ալ ա՛յս է ահաւասիկ: Այնքան աշխատանք կը տանինք նոր տեղ շահելու համար, եւ օր մը կ'անդրադառնանք որ կարելի չէ տեղ մը շահիլ կեանքի նիւթական տարածութեան մէջ, առանց տեղ մը կորսնցնելու ժամանակի աննիւթական տարածութեան մէջ:

ԷՇԸ ԻՆՔՆ Է, ԽՈՏԸ ՈՒՐԻՇԻՆ ԱՌՋԵՒ ԿԸ ԴՆԷ

Կը խնդամ, շատ կը խնդամ ամէն անգամ որ կը յիշեմ այս ասացուածքը: Ասացուածք, ժողովրդական իմաստութիւն, թէ հիանալի երգիծանք: Իսկապէս հիանալի երգիծանք: Եկէ՛ք եւ մի խնդաք: Էշը ինքն է եւ խոտը ուրիշին առջեւ կը դնէ:

Ի՞նչ կը նշանակէ այս պատկերը:

Նախ կրնայ նշանակել որ այդ մարդը չի գիտեր թէ էշը ինքն է եւ կը կարծէ թէ դիմացինը էշ մըն է:

Յետոյ կրնայ նշանակել որ այդ մարդը կը կարծէ թէ աշխարհը միայն էշերով լեցուն է:

Վերջապէս կրնայ նշանակել որ ինք գիտէ թէ ինք էշ մըն է եւ դիմացինն ալ այդպէս կը կարծէ:

Ասոնցմէ ո՞ր մէկը:

Աշխարհի վրայ ուր որ ալ երթաք պիտի տեսնէք այսպիսի մարդիկ: Բոլոր ժողովուրդները գիտեն թէ կան մարդիկ, որոնք ուրիշներուն մասին գնահատանք կ'ընեն իրենց իսկ մասին իրենց ըրած գնահատանքին համաձայն:

-Դիմացինդ ի՞նչպէս կը կարծես:

-Ճիշդ ինծի նման:

Մարդը գող է եւ կը կարծէ որ դիմացինն ալ գող է։ Մարդը տխմար է եւ կը կարծէ որ դիմացինը իրմէ ալ աւելի տխմար է։ Մարդը չար ու նենգամիտ է եւ կը կարծէ որ դիմացինն ալ այդպէս է։ Եւ անգամ մը որ այդպէս կը կարծէ, իր բոլոր մտածումները, իր բոլոր ենթադրութիւններն ու ծրագիրները, իր բոլոր շարժումները կը հիմնէ այս ծուռ հայելիին վրայ։ Եթէ ինք դիմացինին մասին չիլ նպատակներ ունի, կը կարծէ որ դիմացինն ալ նոյնը ունի իրեն նկատմամբ։

Ո՞րկէ ծնունդ կ'առնէ արդեօք դիմացինը այսքան նեղ տեսանկիւնէ մը դիտելու սովորութիւնը։ Այսպիսի հարցում մը մեր դիմաց կը բանայ հոգեբանական կացութիւններու լայնատարած համայնապատկեր մը։ Այո՛, ո՞րկէ ծնունդ կ'առնէ այս նեղ տեսանկիւնը։

Ամէն բանէ առաջ անշուշտ՝ մտածելու ու վերլուծելու անընդունակութենէ մը։ Մարդը որ ուրիշին առջեւ խոտ կը դնէ, անգիտակից գոհն է իր ներքին վարժութիւններուն։ Զէ՞ որ իր առջեւ խոտ դրուած է միշտ։ Ուրեմն ան չատ դիւրութեամբ կրնայ տարուիլ մտածելու՝ թէ դիմացինն ալ իրեն նման խոտակեր մըն է։ Ինք անդրադառնայ կամ ոչ, դիմացինը ճանչնալու համար մէկ չափանիշ, մէկ մտատիպար ունի, եւ այդ ալ իր սեփական անձին մասին ունեցած իր մտատիպարն է, իր սեփական պատկերը։ Եթէ կարելի է ըսել, ան դիմացինը կը ստեղծէ կամ ստեղծել կը կարծէ իր պատկերին համաձայն։ Եթէ ինք չար է, դիմացինն ալ չար պէտք է ըլլայ։ Եթէ ինք խորամանկ է, դիմացինն ալ այդպէս պէտք է ըլլայ։ Եթէ ինք ծածուկ ու անխոստովանելի ծրագիրներ ունի, անայման դիմացինն ալ պէտք է ունենայ այդպիսի ծածուկ ծրագիրներ։ Ինք եթէ չի կրնար գեղեցիկ կնոջ մը նայիլ առանց յետին նպատակներէ տարուելու, կը կարծէ որ դիմացինն ալ

այդպէս ըլլալու է: Իր պատկերը ուրիշին վրայ ցոլացնելու այս քաղաքականութիւնը բազմաթիւ հանգստութիւններ կուտայ իրեն: Նախ արդէն փրկուած է գիմացինը աւելի ճիշդ ճանչնալու համար առաւել խորունկ վերլուծումներ ընելու տաղտուկէն: Յետոյ գիմացինին վրայ իր սեփական նկարագիրը ցոլացնելով կը փրկուի խղճի որոշ անհանգստութենէ մը: Այո՛, ինք գող է, բայց գիմացինն ալ գող է: Այո՛, ինք յետին նպատակներ ունի, բայց գիմացինն ալ այդպէս է: Այո՛, ինք անճարակ մըն է, բայց գիմացինն ալ իրեն չափ անճարակ է: Եւ ահա այսպէս կը խեղդէ իր խղճատանքին ձայնը, կը փրկուի ստորակայական բարդոյթով մը տառապելէ: Եւ այս բոլորէն վերջ, գիմացինին մէջ իր նմանը տեսնելու այս յոռի սովորութեան շնորհիւ, ան ինքնապաշտպանութեան դիրք մըն ալ բռնած կ'ըլլայ: Գողը գիմացինին մէջ գող մը տեսնելով ինքզինք կը պաշտպանէ անոր հաւանական գողութեան դէմ: Նենգամիտը գիմացինին մէջ նենգամիտ մը տեսնելով արթուն կը հսկէ որպէսզի գիմացինին նենգամտութեան զոհ չերթայ: Բայց այսքան ալ չէ: Գողը իր գիմացինը որպէս գող մեղադրելով կը ջանայ զայն մեկուսացնել եւ փրկուիլ անոր մրցակցութենէն: Եւ որովհետեւ սեփական փորձառութեամբ չատ լաւ գիտէ թէ իրական գողը ինչպէս կ'ըլլայ, համոզիչ փաստեր առաջ կը քշէ շուրջինները համոզելու համար որ գիմացինը գող մըն է:

Բայց միայն էչը չէ որ ուրիշի մը առջեւ խոտ դնելով անոր մէջ իր նմանը կը տեսնէ: Դիմացինին ժխտական յատկութիւններ վերագրելու այս ունակութեան քով երբեմն գիմացինին դրական յատկութիւններ վերագրելու ունակութիւն մըն ալ կը տեսնուի մարդոց մօտ: Այսինքն, երբեմն առիւծն ալ իր գիմացինին մէջ առիւծ մը կը տեսնէ հոգեբանական նոյն խաբկանքով: Անտեղի կերպով կը վեհացնէ,

կը բարձրացնէ իր դիմացինը: Օրինակի համար բացառիկ կերպով հանճարեղ մարդիկ կան, որոնք կը կարծեն թէ իրենց դիմաց ելլող առաջին անձը կրնայ հասկնալ իրենց բարդ մտածումները: Մարդը մաթէմատիքի տաղանդ մըն է, կը կարծէ որ դիմացինն ալ նոյնքան դիւրութեամբ կրնայ լուծել մէջտեղ դրուած խնդիրը: Մարդը ծայր աստիճան բարեացակամ է եւ կը կարծէ որ դիմացինն ալ այդպէս է: Մարդը ծայր աստիճան արագաշարժ ու ճարպիկ է, կը կարծէ որ դիմացինն ալ կրնայ այդպէս ըլլալ:

Մարդկային ընկերութիւնը ովկիանոս մըն է որ իբրեւ թէ կազմուած է միլիառներով իրերանման կաթիլներէ: Այս նմանութիւնը մեզ չխաբէ: Ո՛չ մէկ կաթիլ իր քովի կաթիլին կը նմանի:

ՄԷԿՈՒՆ ՄՕՐՈՒՔԸ ԿԸ ՎԱՌԻ, ՄԻՒՍԸ ԿԵՑԻՐ ՏԱՔՆԱՄ Կ'ԸՍԷ

Ամէն իրիկուն սաստիկ կը ջղայնանամ երբ հեռատեսիլէն կը դիտեմ ոճիր-արկածներու վերաբերեալ այն պատկերալից լուրերը, որոնք կը հաղորդուին շօնդալից համեմատութիւններով: Նօսքը սովորական արկածներու կամ ոճիրներու մասին չէ: Սովորական արկածներն ու ոճիրները վաղուց կորսնցուցած են իրենց հետաքրքրականութիւնը: Պողոտային վրայ պատահած արկած մը, կամ մարդասպանութեան սովորական արարք մը, կամ այսպիսի աժան դէպքեր այլեւս այնքան չահեկան չեն, մարդիկ սանկ մը կը նային անոնց ու կ'անցնին ուս թօթուելով: Հեռատեսիլի թղթակիցները հիմա մարդոց հետաքրքրութիւնը հրաւիրելու համար աւելի զգայացունց դէպքերու կարիքն ունին: Անսովոր վայրագութիւններու, մարդասպանութեան ամէնէն խենչ տեսակէն տեսարաններու, մարմնական վնասուածքներու ամէնէն արիւնլուայ ու անսովոր պատկերներու որսորդը պէտք է ըլլայ թղթակիցը: Ան ամէն առաւօտ իր քամէրան կը կախէ ուսէն եւ ճամբայ կ'ելլէ աղօթելով որ ամէնէն անսովոր տեսարանը կարենայ ձերբակալել այդ օր: Եթէ բախտաւոր է, իր

ճամբուն վրայ պիտի գտնէ արիւնլուայ մարմիններ,
աղիոզորմ արցունքներով պոռացող կիներ ու այրեր,
տառապակոծ մարդիկ:

Անգամ մը կը դիտէի ոճիրի մը մասին լրատու-
ութիւն մը: Մարդ մը սպաննուած էր ու ոստիկան-
ները կը սպասէին անոր մարմնին վերեւ: Սպան-
նուած մարդուն մարմինը լրագրով մը ծածկուած էր:
Երկու թղթակիցներ եկան ու լրագիրը վերցնել ուզե-
ցին: Լրագրով մը ծածկուած դիակը չէր գոհացներ
զիրենք: Անոնք կ'ուզէին բուն իսկ դիակը լուսա-
նկարել: Ոստիկանները արգելք եղան: Թղթակից-
ները քիչ վերջ կրկին փորձեցին: Մէկը յաջողեցաւ
լրագիրը քաշել ու երեւան հանել մարմինը: Անսովոր
արագաշարժութեամբ մը քանի մը թղթակիցներ եւս
յայտնուեցան, լուսանկարի գործիքներու ֆլաշները
պայթիլ սկսան: Ոստիկանները ջղայնացան ու քա-
լեցին լուսանկարիչներուն վրայ: Զերբակալեցին ա-
նոնցմէ մէկը, քիչ մնաց պիտի ծեծէին: Բայց թղթա-
կիցները իրենց որսը ձերբակալած էին արդէն:
Անոնք վազելով հեռացան հոնկէ: Լաւ գործ տեսած
էին: Գովասանք պիտի լսէին իրենց գործատէրէն:

Թղթակիցները որքա՞ն յանցաւոր են: Կամ որքա՞ն
յանցաւոր են այն պատասխանատու խմբագիրները
որոնք իրենց թղթակիցներէն այսքան վայրագ տեսա-
րաններ կը պահանջեն: Կամ որքա՞ն յանցաւոր են
այն հանդիսատեսները, որոնք այսպիսի տեսարան-
ներէ նողկալով հանդերձ, մեծ յափշտակութեամբ կը
դիտեն զանոնք:

Մեր կարծածէն աւելի մեծ թիւով ասպարէզներ
կան, որոնցմէ ներս աշխատողները իրենց օրապահի-
կը կ'ապահովեն ուրիշներու պատահած դժբախ-
տութիւններու շնորհիւ: Հրչէջները ի՞նչպէս պիտի
ապրուէին եթէ այս կամ այն մարդուն տունը չհրկ-
իզուէր: Ճիշդ է որ հրչէջները հրդեհի մը ընթացքին
մէկու մը կեանքն ալ կրնան փրկել: Բայց հիմնական

գիծերու մէջ հրշէջի մը գործը կը սկսի այն պահուն երբ ուրիշի մը տան մէջ հրդեհ մը կը ծագի:

Անշուշտ կարելի չէ, բայց պահ մը ենթադրենք հետեւեալ պատկերը: Մարդ մը կայ որ կեանքին մէջ ուրիշ ոչինչ կրնայ ընել, եթէ ոչ հրշէջի աշխատանք: Չենք ըսեր որ հաճոյք կ'առնէ ուրիշի մը բնակարանին մէջ ծագած հրդեհէ մը, թերեւս շատ ալ կը տառապի ուրիշի մը գլխուն եկած այդ փորձանքէն, բայց այդ մարդուն գործը այդ է: Արդ՝ ան ի՞նչ պիտի զգար արդեօք, եթէ օր մը յայտարարուէր որ գիտութիւնը հիմնովին լուծած է հրդեհներու հարցը եւ այսուհետեւ ոչ մէկ հրդեհ պիտի պատահի աշխարհի վրայ: Այդ մարդը խոշոր հարուած մը պիտի ստանար, պիտի դժգոհէր գիտութեան այդ նուաճումէն:

Այս երեւակայական պատկերը մեզի կը բացատրէ թէ ինչպէս երկրագունտին վրայ ոմանց փորձանքը ուրիշներու գոյատեւման կենսապայմանն է: Բժիշկները, հիւանդանոցներու անձնակազմերը, ազատարար կազմակերպութիւններու պաշտօնեաները, եւ դեռ բազմաթիւ ասպարէզներու մարդիկ «կը տաքնան ուրիշներու մօրուքին բռնկումով»:

Բայց այս մարդոցմէ ո՛չ մէկը պատասխաանտու է ուրիշի մը գլխուն եկած փորձանքէն: Հրշէջը չէ որ յառաջացուցած է բնակարանի մը հրդեհը: Բժիշկը չէ որ հիւանդ դարձուցած է իր յաճախորդը: Անոնք, ընդհակառակը հո՛ն են որպէսզի վերջ տան դիմացիներն գլխուն եկած փորձանքին:

Մինչդեռ կան մարդիկ ալ, որոնք չահ մը կ'ապահովեն ուղղակի դիմացիներն վնաս հասցնելով: Վատահամբաւ չարագործները այս դասակարգին կը պատկանին: Դրամատան մէջ կողոպուտ մը ընելու համար երբ չարագործը կը կրակէ գիշերապահի մը վրայ, չի՞ խորհր որ իր սեփական շահին համար կը փճացնէ ուրիշի մը ամբողջ կեանքը: Կը խորհի, կամ չի խորհր: Կարելոր չէ: Կարելորը այն է որ այդ

մարդուն համար դիմացինին կրած վնասը այնքան էական չէ որքան իր ընելիք չահը: Իր չահը իրականութեան մէջ ոչինչ կ'արժէ ուրիշի մը կեանքի գնին բաղդատմամբ, բայց այսպիսի խղճահարութիւն մը չէ՝ որ պիտի կեցնէ հարագործը:

Բնականոն մարդոց համար դիւրին չէ ուրիշի մը մարմնական ու նիւթական վնաս հասցնել: Գիտենք որ աշխարհի ամէն կողմը գաղտնի ոստիկաններ հարչարանքներու կ'ենթարկեն ամբաստանեալներ, քաղաքական անբաղձալիներ: Ահաբեկիչներ նոյնը կ'ընեն առեւանգելով անմեղ մարդիկ, կամ տանջանքներու ենթարկելով իրենց քաղաքական մրցակիցները: Այս մարդոց համար որքա՞ն դիւրին է նմանօրինակ բրտութիւններ ի գործ դնել ուրիշի մը վրայ: Այդ ընելու ատեն կը տառապի՞ն: Կամ հաճո՞յք կ'առնեն: Չարագործ մը, որ առանց աչք քթթելու կը խոչտանգէ իր զոհը, հաճոյք ալ կ'առնէ՞ արդեօք այդ խոչտանգումէն: Դժուար է պատասխանել, որովհետեւ հաճոյքն ալ ունի իր զանազան մականդակներն ու ուժգնութեան աստիճանները: Բայց մէկ բան յայտնի է: Նոյնիսկ եթէ այս մարդիկը հաճոյք չեն առներ իրենց ըրածէն, շատ ալ չեն տառապիր անկէ: Այլապէս դիւրին չէ ուրիշի մը վնաս հասցնել եւ պաղարիւն կերպով նայիլ վնասուած այդ մարդուն տառապանքին:

ԳԵՏԸ ԱՆՑԱԻ, «ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾ»Ը ՄՈՌՑԱԻ

Հեռատեսիլէն կը դիտէի ժապաւէն մը որ ոստիկան-
արկածի ամէնէն բիրտ տեսակէն տեսարաններ կը
պարզէր: Իւրաքանչիւր հինգ վայրկեանը անգամ մը
ահաւոր կռիւ մը, քառաթէի ամէնէն ուժեղ հարուած-
ներով շարունակուող ծեծկուութիւն մը, հրացան, ռումբ,
պայթուցիկ, հրկիզուած կամ օդը հանուած կառքեր,
պոռչտութներ, ականջները խլացնող աղմուկ մը:
Հազիւ թէ կէս ժամ կրցայ հանդուրժել այս վայրա-
գութեան եւ հեռացայ հեռատեսիլի գործիքին առ-
ջեւէն: Ապաստան գտայ աշխատանքիս մէջ: Գրեցի,
կարդացի, պատշգամ ելայ, գիշերուան լոյսերուն
նայեցայ: Յետոյ դարձեալ վերադարձայ հեռատեսիլի
պաստառին առջեւ: Ա՛խ, հիմա հիանալի տեսարան
մը կը տեսնուէր պաստառին վրայ: Լեռնային
տեսարան մը, ուրկէ գետ մը կը հոսէր ճեղքելով կա-
նանչն ու ծաղիկները: Այս գեղեցիկ տեսարանին
կ'ընկերանար քաղցր երաժշտութիւն մը: Ոչինչ մնա-
ցած էր քիչ առաջուան գոռում-գոչումէն, կազ ու
կռիւէն: Այս անգամ կը ցուցադրուէր հանդարտ ժա-
պաւէն մը, որուն հերոսներն էին իրարու սիրա-

հարած երկու երիտասարդներ: Նստայ ու դիտեցի: Այն ատեն մտածեցի այն ինչ որ յաճախ կը մտածեմ հեռատեսիլի պաստառին առջեւ: Մտածեցի հեռատեսիլի պաստառին անզգամութեան կամ մոռացկոտութեան մասին: Սա պաստառը, որուն վրայ հիմա այսքան գեղեցիկ համայնապատկեր մը կը տեսնուէր, քիչ առաջուան նոյն պաստառն էր որուն վրայ բիրտ կռիւներ պատկերացուած էին: Նոյն ապակին էր եւ քիչ առաջուանէն ո՛չ մէկ հետք մնացած էր: Հեռատեսիլի մը պաստառն ալ աշխարհի այլատեսակ այն պաստառներէն մէկն էր, որոնց վրայէն իրարու կը յաջորդեն փոթորիկն ու անդորրութիւնը, կռիւն ու սէրը, ժխորն ու երաժշտութիւնը: Երբ կռիւն է, չես կրնար երեւակայել որ քիչ վերջ պիտի տիրէ անդորրութիւնը: Երբ ժխորն է, կը կարծես որ երաժշտութիւնը երբեք պիտի չգայ: Մինչդեռ մէկը պիտի երթայ եւ իր տեղը պիտի թողու միւսին, եւ պաստառին վրայ ո՛չ ինչ պիտի մնայ քեզի յիշեցնելու համար որ ասկէ առաջ կար կռիւն ու ժխորը, կամ փոխադարձաբար:

Փոթորիկներէն վերջ ալ նոյնը կը խորհիմ: Անցեալ օր նոյնութեամբ պատահեցաւ ինչ որ աւելի առաջ ալ պատահած է քանիցս: Այդ ի՞նչ անձրեւ էր, Աստուած իմ: Մինչեւ առաւօտ ահաւոր տեղատարափ մը կը ծեծեց տան երդիքը: Այսքան ուժեղ տեղատարափ երկար ժամանակէ ի վեր չէի տեսած: Այնքան ուժեղ էր, որ տանիքէն ներս անձրեւ գալ սկսաւ: Ինչ որ ալ ընէինք, արգելք չէինք կրնար ըլլար անձրեւին: Երկինքները վար առինք, աղօթելով որ անձրեւը դադրի այլեւս: Կը դադրէր, բայց տասը վայրկեան վերջ կը վերսկսէր: Եւ այս անգամ աւելի ուժեղ, աւելի կատաղի:

Մինչեւ առաւօտ տեւեց: Առաւօտուն երբ աչքերս բացի, պայծառ արեւ մը կար: Երկինքը երբեք այսքան կապոյտ չէր եղած թերեւս: Կ'երեւի թէ ան

ալ լուացուած էր գիշերուան անձրեւով: Ծառերը, ծաղիկները կը ժպտէին, թռչունները իրենց ամենագուարթ երգերը կ'արձակէին: Ի՞նչ մնացած էր գիշերուան փոթորիկէն: Ո՛չինչ: Կպրուդին քիչ մը թաց էր տակաւին, բայց այդ ալ պիտի չորնար շուտով:

Բայց եթէ ինծի հարցուի, բնութեան այն հազարումէկ պաստառներէն, որոնց վրայ փոթորիկ ու անդորրութիւն իրարու կը յաջորդեն զիրար մոռացութեան տալով, ամէնէն հրաշալիին ու հրաշագործը՝ մարդուս ներքին տրամադրութեան պաստառն է: Հիմա այնքան կը տառապիս, քիչ վերջ այնքան ուժեղ կը խնդաս: Հիմա սաստիկ կը զայրանաս, քիչ վերջ խանդաղատանքով կը լեցուիս: Հիմա այնքան տխուր ու անմխիթար ես, քիչ վերջ կեանքը զուարթ կը գտնես: Մարդուս ներաշխարհը ի՞նչպիսի հոյակապ պաստառ մըն է որ իր վրայէն կը սահեցնէ ամէնէն հակադիր հոգեվիճակները, առանց մնայուն տեղ տալու մէկուն կամ միւսին:

Եւ սակայն մենք ալ որքա՜ն հակամէտ ենք մոռնալու այն ինչ որ արդէն քիչ առաջ կար պաստառին վրայ, մանաւանդ երբ սեւէն կ'անցնինք դէպի ճերմակ, անձկութենէն՝ դէպի երջանկութիւն, սովէն՝ դէպի ճոխութիւն:

Յաճախ տեսած չե՞նք որ մարդիկ տասն անգամ խնդրեն բան մը ձեռք ձգելու համար, ձեռք ձգելէ վերջ ալ մոռնան գոնէ մէկ անգամ շնորհակալութիւն յայտնել: Երբ վտանգաւոր փորձութեան մը դիմաց մնան, տասն անգամ կ'աղօթեն Աստուծոյ, եւ երբ անվտանգ կերպով կ'անցնին այդ փորձութեան մէջէն, կը մոռնան փառք տալ Աստուծոյ:

Նորութիւն չէ, մեր պապերուն օրերէն ի վեր «Սուրբ Աստուած» կը կանչենք մինչեւ որ գետը անցնինք: Երբ անցնինք, անմիջապէս կը մոռնանք գետին բոլոր վտանգները: Կը մոռնանք, որովհետեւ

մեր յիշողութիւնն ալ սահուն, անգոյն, ապակենման
պաստառ մըն է, որուն վրայ ամէն պատկեր, ամէն
գիծ ու գոյն, ամէն ձայն ու շեշտ հիւր մըն է
պարզապէս, կուգայ ու կ'երթայ:

Մենք ալ հեռատեսիլի պաստառ մըն ենք, եւ եթէ
կայ մէկը որ վերէն շարունակ կը գիտէ մեզ, պիտի
զարմանայ, կամ բնաւ պիտի չզարմանայ, տեսնելով
թէ ինչպէս շարունակ գոյն ու պատկեր կը փոխենք:

ՏՈՒՆԸ ԱՅՐԵՑԱԻ, ՄՈՒԿ ԶՄՆԱՅ

Հարցերը լուծելու ամենէն դիւրին ձեւն է այս: Մուկերէն ազատելու համար, տունը այրել: Լուցկի մը կուտաս այն բնակարանին, որուն մէջ ապրած էիր երկար տարիներ, որուն մէջ թերեւս անցուցած էիր մանկութիւնդ: Լուցկի մը կուտաս, կ'այրես, կը քանդես այդ պապենական տունը ու կը փրկուիս մուկերէն, այսինքն բոլոր այն տաղտուկներէն կամ դժուար լուծելի հարցերէն, զորս այդ տունը ստեղծած էր քեզի համար:

Մեր անձնական կեանքին մէջ յաճախ գիտակցօրէն, ընդհանրապէս ալ առանց անդրադառնալու, կը դիմենք այս ռազմավարութեան: Հարցերուն լուծումը կը փնտռենք սխալ ուղղութիւններու վրայ, լուծման կործանարար ու քանդիչ ձեւերու, օգուտէ աւելի վնաս պատճառող եղանակներու մէջ:

Ես ալ այս նահանջային լուծումներու մարզէն ներս ապրած եմ ինչ ինչ փորձառութիւններ: Նախ կը յիշեմ պապենական տունս, չորսյարկանի փառաւոր տունը, որուն մէջ անցած էր իմ եւ եղբայրներուս մանկութիւնը: Հայր, մայր, աղախին, չորս եղբայրներ, զարմուհի, եօթը, ութ հոգի կ'ապրէինք այդ տան մէջ եւ դարձեալ մեծ կուգար ան մեզի: Բայց երբ մեծցանք ու մէկ առ մէկ բաժնուիլ սկսանք պապերական տունէն, տունը, իր այդ փառաւոր

գեղեցկութեան մէջ անհանգստացնել սկսաւ հոն մնացողները: Բազմայարկանի էր, սանդուխ ունէր, մեծ էր, խոհանոցը նոյն յարկին վրայ չէր, մաքրութիւնը դժուար էր, եւ դեռ ի՞նչ հարցեր: Այսինքն շատ մուկ կար այդ տան մէջ: Ուստի տունը փլցուցինք, այսինքն զայն յանձնեցինք գործակատարի մը որ փլցուց եւ անոր տեղ բարձրացուց բազմայարկանի չէնք մը, որմէ մեզի մնաց երկու յարկ: Շուտով այդ երկու յարկերն ալ շատ գալ սկսան, անոնք ալ սկսան հարցեր ստեղծել, եւ լուծումը գտանք անոնցմէ մէկը ծախելու մէջ: Մնաց մէկ յարկաբաժին: Ի վերջոյ ծնողքիս մահէն վերջ ա՛յդ ալ ծախեցինք, եւ փրկուեցանք բոլոր հարցերէն:

Մեր ազգային գրեթէ բոլոր հարցերուն մէջ խմբովին այս ռազմավարութեան սիրահարներն ենք: Ազգային բոլոր հարցերը կը լուծենք «տունը այրելով»: Մուկէն կը փրկուինք, բայց չենք անդրադառնար որ տունը կորսնցուցինք անվերադարձ կերպով: Մուկերէն փրկուելու տարբեր միջոցներ չկայի՞ն: Թերեւս կային: Բայց դժուար միջոցներ էին անոնք, աւելի երկարադէտ լուծումներ էին, աւելի աշխատանք ու մասնագիտութիւն կը պահանջէին, մանաւանդ տարբեր գիտակցութեամբ ըմբռնուած հեռատեսութիւն եւ տեսիլք կը պահանջէին: Մինչդեռ տունն այրելը ամէնէն դիւրինն էր: Եւ արդէն որքա՞ն դիւրին էր համոզիչ պատճառաբանութիւններ գտնել այդ տունը այրելու համար: Զէ՞ որ տունը բազմածախս դարձած էր այլեւս, չէ՞ որ մեր օրերու մարդիկը այսպիսի հնօրեայ տունները չէին սիրեր այլեւս, չէ՞ որ այլեւս դիւրին չէր տուններէ ներս ծառայ, աղախին, խոհարար, վերակացու գտնել, չէ՞ որ դալը նորութեան դար էր, պէտք էր փրկուիլ հին կաղապարներէ ու խիզախօրէն որդեգրել նոր տեսանկիւններ, եւ այլն:

Եկեղեցիին մէջ հայերէն քարոզ չե՞ն հասկնար:

Հայերէնը կը թողուս, թրքերէն կը քարոզես: Դպրոցին համար աշակերտ գտնելը դժուարացա՞ւ, դպրոցը կը գոցես: Եթէ հայերէն դասաւանդելու ատակ ուսուցիչներուն թիւը նուազեցաւ, ուրիշ լեզուով դասաւանդող մը կը գտնես: Եթէ հաւաքոյթի մը ընթացքին ժողովուրդը կը ձանձրանայ տեղեկագիր մը մտիկ ընելէ կամ բանաստեղծութիւն մը լսելէ, կը ջնջես յայտագիրը եւ պորտախաղի նուագ կը նուագես: Ահաւասիկ դիւրին լուծումներ, որոնք հարցը արմատէն կը կարգադրեն: Եւ դուն չես հաշուեր թէ ինչե՞ր կորսնցուցիր այդ դիւրին լուծումներով:

Տարիներ առաջ մեր մէջ կար մեծահարուստ մը, որ բարի ու ազնուասիրտ մարդ մըն էր: Ջքաւորութենէ եկած մարդ էր եւ լաւ դիրքի տիրանալէ վերջ լայնօրէն բացած էր իր քսակը: Ուտող-ուրացող չէր, գիտէր թէ ինչ կը նշանակէր չքաւորութիւնը: Շռայլօրէն իր շուրջիններուն բաժին կը հանէր իր ունեցածէն: Զուարթ ալ մարդ էր, շէնչող, ընկերասէր: Հարիւրաւոր մարդիկ կը դառնային իր շուրջ, շատեր ալ կ'օգտուէին անկէ:

Խեղճ մարդուն գործը խանգարուեցաւ, ամենակարճ ժամանակի մէջ սնանկացաւ, իր բոլոր ունեցածները կորսնցուց: Սրբուեցաւ հրապարակէն: Այլեւս ոչ ոք կը տեսնէր զինքը: Մոռցուեցաւ:

Օր մը քաղաքին հեռաւոր մէկ ափին վրայ հանդիպեցայ իրեն: Յիշեցի զինքը, որպիսութիւնը հարցուցի: Ճիտը ծուռ էր: Զկրցաւ երկար խօսիլ: Տարբեր մարդ մը դարձած էր: Տխուր էր: Յայտնի էր որ մարդ չունէր շուրջը: Լքուած էր բոլորէն: Դրամ չունէր, շուրջը դարձող մարդ ալ չունէր: Գեւիշ նայելով հեռացաւ քովէս:

Խեղճ մարդը եթէ լսած ըլլար մեր պապերուն խօսքը, որպիսութեան իմ հարցումիս անշուշտ որ պիտի պատասխանէր այդ քանի մը բառերով.

«Տունը այրեցաւ, մուկ չմնաց»:

ԴՈՒՆ ԱՂԱ, ԵՍ ԱՂԱ, ՄԵՐ ԱԼԻՒՐԸ Ո՞Վ ԱՂԱՅ

Քանի մը շաբաթ առաջ կը խօսէի երիտասարդի մը հետ: Նոր աւարտած էր համալսարանը եւ կը պատրաստուէր մտնել գործի աշխարհէն ներս: Բայց ի՞նչ պիտի ընէր: Իրեն առաջարկած էին նշանաւոր ընկերութեան մը մէջ պաշտօն ստանձնել: Պատուաբեր պաշտօն մըն էր: Այդպիսի ընկերութեան մը մէջ պաշտօն ստանձնել՝ ինքնին պատիւ էր, բացի ատկէ, վարձատրութիւնն ալ հմայիչ էր: Բայց երիտասարդը մերժած էր այդ առաջարկը: Որովհետեւ կ'ուզէր իր սեփական գործը ունենալ եւ աշխատիլ ինքնիշխան:

-Ես գլխուս վերեւ գործատէր մը տեսնել չեմ ուզեր, կ'ըսէր ան: Յետոյ այդպիսի ընկերութեան մը մէջ միշտ ուրիշին սպասաւորն ես եւ որքան ալ բարձրանաս, չես կրնար այնքան բարձրանալ որքան հաւանաբար պիտի բարձրանաս եթէ քու սեփական գործդ ունենաս: Հոգ չէ, աւելի շատ յոգնիմ, աւելի մեծ պատասխանատուութեան տակ ճգմուիմ, սկզբնական շրջաններուն աւելի քիչ դրամ չահիմ, բայց ես ի'մ գործիս տէրը ըլլամ:

Գլխարկ հանեցի երիտասարդ համալսարանաւարտին այս խիզախ որոշումին առջեւ: Անշուշտ որ իր այդ ըսածին մէջ քննադատելի մէկ բառ իսկ չկար ինծի

համար: Մարդիկ այսպէս է որ կը յաջողին կեանքի մէջ եւ կը հասնին բարձունքներու: Անոնք, փոթորկոտ վտանգաւոր ծովերը նախընտրելով խաղաղ նաւահան-գիստներուն, կը հասնին հեռաւոր ափեր: Ճամբան ծովամոյն ըլլալ ալ կայ, խեղդուիլ, փճանալ, ոչնչանալ ալ կայ: Բայց այդ հաւանականութիւնները ընդհակառակը խթանիչ դեր կը խաղան խիզախ ու ձեռներէց մարդոց վրայ:

Երիտաւարդը ինծի նոյնքան գովելի ու քաջալերելի պիտի երեւէ՞ր արդեօք եթէ իր այդ խօսքերուն մէջ տեսնէի ո՛չ թէ խիզախ ու իր պատասխանատուութեան գիտակից գործարարը, այլ ինքնահաւան, անձնապաստան ու սնափառ անմիտ մը: Անշուշտ ո՛չ: Այդ պարագային պիտի խղճահարէի այդ անմիտին վրայ: Թերեւս պիտի ուզէի զինքը զգուշութեան հրաւիրել: Ըսել իրեն՝ որ կեանքի մէջ ամէնէն կարեւորն է լաւ չափել իր ուժերը, չըլլալ ինքնահաւան, ինքզինքէն չսպասել անկարելին, իր ուժերէն վերը: Պիտի ուզէի ըսել իրեն թերեւս, որ աւելի լաւ է միջոցի մը համար աշխատիլ ուրիշին հաշուոյն, սորվիլ, փորձառութիւն ձեռք բերել եւ անկէ վերջ է որ վստահիլ իր սեփական ուժերուն:

Այսպիսի երկու երիտասարդներու միջեւ սահմանագիծը որքա՞ն նուրբ ու դժուար նշմարելի է: Իր ուժերուն գիտակցութիւնը ունենալ, արժանապատուութեամբ վստահիլ իր այդ ուժերուն, ուրիշին առջեւ չխոնարհիլ, ահա գովելի յատկութիւններ: Միւս կողմէ պարծենալ իր ունեցած կամ չունեցած յատկութիւններով, արհամարհել ուրիշներուն հեղինակութիւնն ու փորձառութիւնը, առանց կեանքին մէջ ուրիշի մը որեւէ ծառայութիւն մատուցած ըլլալու յանկարծ ցանկալ մեծ գործատէր դառնալ, իշխել պաշտօնեաներու ու գործաւորներու վրայ, ահա դատապար-երկութիւն միջեւ որքա՞ն նեղ է անցքը: Որքան ալ այս

երկուքը իրարմէ տարբեր ըլլան էութեամբ ու բովանդակութեամբ, անոնք զարմանալիօրէն իրերանման պատկերներ կրնան ստեղծել երբեմն:

Հաւաքականութեան մէջ գործատէրեր կան, աշխատաւորներ կան: Հաւաքականութիւնը ո՛չ առաջինէն կրնայ հրաժարիլ, ոչ ալ երկրորդէն: Կարծես բնութիւնն ալ մարդիկը այնպէս ստեղծած է որ անոնք այս կամ այն դասակարգին պատկանին: Կանխադատապարտութիւն մը, ճակատագրականութիւն մը առկայ է բնութեան այս կարգադրութեան մէջ: Մէկը ծնած է իշխելու համար, միւսը ծնած է հնազանդելու համար: Ճիշդ է որ մեծ թիւով մարդիկ այս երկու դասակարգերուն միջեւ կ'երթեկեն նոյն հանգստութեամբ, բայց մարդոց ջախջախիչ մեծամասնութիւնը կա՛մ մէկ խումբին կը պատկանի, կամ միւս խումբին:

Երբեմն կարելի է մտածել անշուշտ որ ի՞նչ կը պատահէր եթէ ամէն մարդ իշխան դառնար, կամ իշխան դարձած ըլլալու յաւակնութիւններ ունենար: Անկասկած շատ բան կը խանգարուէր մարդոց փոխյարաբերութիւններուն ու փոխձառայութիւններուն հաւասարակշռութեան մէջ: Այսպիսի փորձառութիւններ արդէն երբեմն կ'ապրինք աւելի թեթեւ մակարդակի վրայ: Օրինակի համար տասը հոգի քով քովի կուգանք գործ մը իրականացնելու նպատակով ու յանկարծ կ'անդրադառնանք որ տասը հոգիէն տասն ալ պետ, նախագահ, առաջնորդ ըլլալու յաւակնութիւններ ունին, չեն ուզեր իրենք զիրենք տեսնել աւելի համեստ մակարդակի մը վրայ: Հոն ուր պէտք ունինք մէկ առաջնորդի ու ինը հետեւորդներու, կը գտնենք ինը առաջնորդներ ու մէկ հետեւորդ: Այն ատեն ահաւասիկ իրարու կը նայինք ու մեր պապերուն պէս կը հարցնենք.

-Դուն աղա ես, ես աղա եմ, լաւ, բայց ո՞վ պիտի աղայ մեր ալիւրը:

ՄԷԿՈՒՆ ԾՈՎ, ՄԻՒՍԻՆ ՍՈՎ

Պատմութեան ամէնէն հին եւ ամէնէն անսրբագրելի անարդարութիւնը: Մէկը ծովու չափ շատ ունի, միւսը սովի մէջ կ'ապրի: Մէկը այնքան հարուստ է որ իր հարստութեան իրական տարողութեան հաշիւն իսկ չի կրնար ընել, միւսը հացի կարօտ է եւ ամէն օր կը հաշուէ թէ ո՞րկէ պիտի ճարէ իր օրապահիկը: Նախախնամութիւնը ի՞նչ չափանիշերով, արդարադատութեան ո՞ր պատճառաբանութիւններով է որ մարդիկը այսպէս կը բաժնէ երկու դասակարգերու եւ մէկը արժանի կը նկատէ երկրագունտին բոլոր բարիքները վայելելու եւ միւսը կը դատապարտէ զրկանքի կամ չքաւորութեան: Դիւրին չէ պատասխանել այս հարցումին: Թերեւս ալ նախախնամութիւնը որեւէ դեր չունի այս կարգուսարքին մէջ եւ մարդիկ ամբողջովին լքուած են բախտին ու պատահարներու քմահաճոյքին:

Շարժանկարի ժապաւէնի մը մէջ տեսարան մը օր մը ցիս շատ ցնցեց ու մտածելու առաջնորդեց: Ժապաւէնին հերոսն էր չքաւոր, կէս անհաւասարակշիռ-կէս իմաստուն դատարկապորտ մը, կատակախօս, որ տուն տեղ չունէր: Առողջութիւնն ալ քայքայուած էր, բայց տգիտութեան համազօր իմաստութեամբ մը կը դիմադրաւէր կեանքի անցուդարձերը:

իր բարեկամը, տեսնելով անոր վատառողջ վիճակը, հարցուց՝

– Ի՞նչ ունիս:

Ան պատասխանեց հպարտութեամբ ու ժպտելով՝

– Քաղցկեղ ունիմ: Միակ բանը՝ զոր ունիմ այս երկրագունտին վրայ:

Պատկերը ցնցիչ էր: Ջքաւորութեան այսպիսի ովկիանոսի մը մէջ, մարդ կրնա՞ր հպարտանալ գոնէ քաղցկեղ մը ունենալու միւթարութեամբ: Ծաղրանկարային պատկեր մըն էր այս ահաւասիկ, որ սակայն այնքան հեզնանքով թարգման կը հանդիսանար մարդուն սեփականատիրութեան բնագդին: Բան մը ունենա՞լ այս երկրագունտին վրայ, բանի մը տէրը ըլլա՞լ եւ կարենալ ըսել թէ ես սա բանին տէրն եմ, ահա անպարտելի պահանջ մը որ կը կրծէ մարդուս հոգին:

Եթէ հեզնանքը շարունակենք, պիտի ըսենք որ մարդ մը, աշխարհի ամէնէն թշուառ ու անբախտ մարդն անգամ, երկրագունտին վրայ ունի սեփականաթիւններ, որոնք իրեն յանձնուած են իր ծնունդով իսկ: Առաջինը կեանքն է: Այն կեանքը, որ կարծես մարդուն առաջին ու ամէնէն բախտորոշ սեփականութիւնն է, որուն կը տիրանայ առանց որեւէ ճիգ վատնելու: Երկրագունտին վրայ շատ քիչ բարիքներ կան որոնց մարդիկ կրնան տիրանալ առանց որեւէ ճիգ վատնելու, առանց մասնաւոր ճիգ մը վատնելու, առանց մասնաւոր ճարտարութիւն մը ի գործ դնելու: Կեանքի սեփականատիրութիւնը այդ քիչ բարիքներէն մէկն է: Մարդ ո՛չ մէկ ճիգ կը վատնէ, ո՛չ մէկ սեփական կարողութիւն ի գործ կը դնէ կեանքի մը տէրը դառնալու համար: Եւ մարդոց միջեւ կարծես ամէնէն հաւասարապէս բաշխուած միակ բարիքն է այս: Բոլոր անոնք որոնք աշխարհ կուգան, առաջին պահուն իսկ կեանքի մը տէրը դարձած ըլլալու բա-

ցարձակ հաւասարութիւնը կ'ապրին: Արդարեւ այստեղ, այս առաջին պահուն, կեանքի առաջին ճիչին արձակուած ակնթարթին, ոչ մէկ անհաւասարութիւն կայ մարդոց միջեւ: Միակ անհաւասարութիւնը որ կայ, այն անհաւասարութիւնն է որ կը գտնուի աշխարհ եկած մարդոց ու աշխարհ չեկած մարդոց միջեւ: Կ'արժէ երբեք չմոռնալ այս կէտը: Աշխարհ եկած իւրաքանչիւր մարդու փոխարէն անշուշտ կան հարիւրաւորներ, հազարաւորներ որոնք կրնային աշխարհ գալ եւ երբեք պիտի չկարենան գալ: Հոս եւս նախախնամութիւնը, կամ դիպումները բախտորոշ դեր կը խաղան եւ չես գիտեր ի՞նչ սկզբունքներու հիման վրայ կ'ընտրեն կեանքի մը տէր դառնալիք մարդիկը եւ զամբիւղ կը նետեն միւս հազարաւոր, միլիոնաւոր թեկնածուները:

Ուրեմն աշխարհի ամէնէն թշուառ ու անբախտ մարդն անգամ կրնայ գոնէ հպարտանալ որ այս երկրագունտին վրայ կեանք մը ունի: Յետոյ անպայման թիզ մը հող ունի, որուն վրայ կը կոխէ, նոյնիսկ եթէ այդ հողը իրեն չի պատկանիր: Յետոյ ունի օդը, զոր կը շնչէ, նոյնիսկ եթէ այդ օդը նկուղի մը օդն է: Յետոյ ունի արեւը, որուն բարիքներէն ո՛չ մէկ մարդ կրնայ զրկել զինքը: Ունի երկնքի աստղերը, երկնամակամարին վրայէն սահող գացող ամպերը, հորիզոնին վրայէն բարձրացող լուսինը, լուսնի լոյսը: Եւ դեռ ինչե՛ր ունի այն թշուառ ու անբախտ մարդը, որ կը կարծէր թերեւս որ ոչինչ ունի երկրագունտին վրայ: Եւ տակաւին ունի ամէնէն կարեւորը, որ է իր սեփական թշուառութիւնը, իր սեփական անբախտութիւնը: Այդ ալ իր սեփականատիրութիւնն է զոր կրնայ իր կուրծքին սեղմել հպարտութեամբ ու արժանապատուութեամբ, ինչպէս իր հիւանդութիւնը իր կուրծքին վրայ կը սեղմէր քաղցկեղաւոր անբախտ մարդը:

Բայց ի՞նչ անարդար տարբերութիւն այսպիսի ունեւորութեան մը եւ իրական ունեւորութեան մը միջեւ: Ամէն մարդ մէկ անգամ միայն աշխարհ կուգայ: Եթէ քանի մը անգամ գար, կ'ըսէինք որ հոգ չէ, մէկ անգամն ալ թող անցնի չքաւորութեան ու զրկանքներու մէջ: Բայց մէկ անգամ միայն կուգայ: Եւ մարդուս խիղճը դժուար կը հաշտուի այն գաղափարին հտ, թէ ոմանք աշխարհ կուգան ու հոնկէ կ'երթան ապրելով միայն համատարած սովի մը մէջ: Անոնք միւս բախտաւորներուն կը նային ու հարց կուտան ճիշդ այնպէս ինչպէս հարց տուեր են մեր պապերը.

«Ինչո՞ւ ինծի այսքան նեղ, իսկ քեզի այսքան տեղ»:

ԳՈՐԾԸ ԻՇՈՒ ԿԸ ՆՄԱՆԻ. ՎՐԱՆ ՀԵԾՆԷ՝ ԿԸ ՔԱԼԷ, ՎԱՐ ԻՋԻՐ՝ ԿԱՆԳ Կ՝ԱՌՆԷ

Տարիներ առաջ մեր հեռաւոր արուարձաններէն մէկուն եկեղեցին կը վայելէր աշխատասէր ու այդ թաղին նուիրուած ազգային մը հոգածութիւնը: Երբ ես զինքը ճանչցայ, արդէն հոն էր: Յետոյ քսան տարի անցաւ, ու ան տակաւին հոն էր: Կարծես մարդը իր ամբողջ կեանքին նպատակ դարձուցած էր այդ եկեղեցին: Ան էր որ կենսունակ կը պահէր զայն, այդ եկեղեցիին շուրջ շարժում կը ստեղծէր ամէն անգամ որ առիթ մը ստեղծուէր, նոյնիսկ տեղի կամ անտեղի առիթներ կը ստեղծէր որպէսզի հանրութեան ուշադրութիւնը հրաւիրէ իր այդ սիրելի թաղին եկեղեցիին վրայ, կը հրաւիրէր, ճաշեր ու հանդիսութիւններ կը կազմակերպէր: Ինք ամէն Կիրակի հոն էր, արարողութիւն ըլլայ կամ չըլլայ: Եկեղեցիին համար դրամ կը հաւաքէր, եկեղեցին կը նորոգէր, պայծառ կը պահէր: Ուրիշ ի՞նչ կրնայինք ուզել այդ մարդէն, ինչո՞ւ գոհ չըլլայինք անոր այդ նուիրական ծառայութենէն:

Բայց չեղանք: Հոսկէ հոնկէ մարդիկ սկսան գանգատիլ այդ մարդէն, հարց տալ թէ ինչո՞ւ աւելի քան քսան տարիէ ի վեր ան փարած էր այդ պաշտօնին, ինչո՞ւ քիչ մըն ալ այդ պաշտօնը ուրիշին չէր ձգեր, նիւթական շա՞հ մը ունէր արդեօք այդ եկեղեցիին համար այնքան յամառ աշխատանք տանելու մէջ: Այսպիսի հարցումներ, որոնք կը շրջէին հոս ու հոն, օր մը հասան անոր ականջին ալ: Եւ պատահեցաւ անխուսափելին: Մարդը հրաժարեցաւ, անգամ մըն պաշտօն չստանձնեց, մինչեւ իսկ շուտով մոռցաւ իր եկեղեցին:

Այդ եկեղեցին այսօր գրեթէ լքեալ ու անխնամ վիճակ ունի: Այն քանի մը համեստ մարդիկը, որոնք գրեթէ բռնի ուժով այդ պաշտօնին կանչուեցան, ձեւակերպական քանի մը աշխատանքէ աւելին չկրցան ընել իրենց նախորդին հեռանալէն վերջ: Տարին անգամ մը հազիւ թէ մատաղօրհնութիւն մը կը կատարուէր, այդ ալ կ'անցնէր չափազանց անշուք կերպով: Հետաքրքրութիւնը մարած էր այդ եկեղեցիին նկատմամբ:

Մեղք եղաւ:

Ո՞ւր էին արդեօք այն նախանձախնդիր ազգայինները որոնք դժգոհած էին իր ամբողջ կեանքը այդ եկեղեցիին նուիրած մեր հերոսէն: Ինչո՞ւ չկրցան նոյնքան նուիրեալ ու անձնուրաց անձ մը գտնել այդ եկեղեցիին ծառայելու համար:

Ես գիտեմ որ այդ մարդիկը այսօր անդրադարձած իսկ չեն թէ եկեղեցին գրեթէ անտէր մնացած, անփառունակ վիճակի մատնուած է: Անդրադարձած իսկ չեն թէ ինչպիսի վնաս մը գործեցին այդ եկեղեցիին, որովհետեւ երբ իրենց փափաքը իրականացաւ եւ մեր հերոսը հրաժարեցաւ այդ եկեղեցիէն, այնուհետեւ անգամ մըն ալ չհետաքրքրուեցան այդ եկեղեցիով: Մոռցան դայն:

Ես բնաւ չեմ հաւատար որ մեր այդ հերոսը նիւթա-
կան շահեր ունէր այդ եկեղեցիին այդքան երկար տա-
մանը մօտը շահեր ունեցած ըլլար: Աշխարհի վրայ
անթերի մարդ չկայ: Այդ մարդը այդ համեստ եկե-
ղեցիէն որքա՞ն մեծ շահ կրնար ապահովել որ: Հազիւ
թէ արհամարհելի բան մը, որուն աչք կրնայինք
գոցել, փոխանակ պատճառ դառնալու որ այդ եկե-
ղեցին լքուի ու անխնամ մնայ:

Մեր ազգային կեանքը հարուստ է այսպիսի պատ-
կերներով: Ժողովուրդին կէսը իր ճկոյթ մատն իսկ չի
շարժեր հանրային ծառայութիւն մը բերելու համար,
բայց տեղի անտեղի կը խժբժէ այն մարդիկը, որոնք
հանրային ծառայութիւն կը բերեն: Մեր ժողովուրդին
կէսը հինգնոց մը իսկ չի նուիրեր մեր հանրային
մարմիններուն, բայց նախանձոտ ակնարկութիւններ
ու քննադատութիւններ կ'ընէ այն մեծահարուստ
նուիրատուներուն հասցէին, որոնք խոշոր գումարներ
կը նուիրեն: Մեր գրողներուն կէսէն աւելին տարին
երկու տող չի գրեր, բայց հեզանքով ու անհանդուր-
ժողութեամբ կը քննադատէ այն միւս գրողները, ո-
րոնք գոնէ երկու, երեք տարին անգամ մը գիրք մը կը
հրատարակեն: Նոյն պատկերները կը կրկնուին մեր
արուեստի, մշակոյթի, մամուլի կեանքին մէջ: Իր մէկ
երկու փոքր թերութիւններուն համար ճամբայ կու-
տանք ուսուցիչի մը որ մեծ աշխատանք կը տանէր
հայեցի կրթութեան համար, եւ անոր տեղ պաշտօնի
կը կոչենք նոր ուսուցիչ մը որ հայերէն իսկ չի գիտեր:
Ամենուրեք գործն ու գործողն է որ կը քննադատուի
եւ ատոր փոխարէն ո՛չ մէկ քննադատութեան կ'են-
թարկուին անո՛նք որոնք ուրիշ բան չեն ըներ եթէ ոչ
խօսիլ ու քննադատել: Կարծես թէ ամէն մարդ պիտի
հանգստանայ, եթէ գործը դադրի ու ամայութիւն
տիրէ հրապարակին վրայ:

Մինչդեռ ինչպէս ամէն գործ, հանրային իրա-

գործումներն ալ անհատներու յամառ աշխատանքին արդիւնքն են: Որքան ատեն որ այդ անհատը կ'աշխատի, գործը կը քալէ: Իսկ երբ կը ձգէ, այդ գործը տակաւ կը դանդաղի: Շուտով ալ կանգ կ'առնէ: Կը կորսնցնէ իր նախկին փայլը:

Գիտեմ որ իբրեւ ժողովուրդ կը սիրենք ըսել թէ աշխարհի վրայ ո'չ մէկը անփոխարինելի է: Կը սիրենք ըսել որ կը սխալի այն մարդը որ կը կարծէ թէ եթէ ինք քաշուի, գործը չի քալեր: Մէկը կ'երթայ, միւսը կուգայ ու գործը կը շարունակուի: Ահա ինչ որ շարունակ կը կրկնենք կեանքի իմաստուն փորձառութեամբ: Ճիշդ է, սյո', մէկը կ'երթայ, միւսը կուգայ: Երբեմն գործերը նախկինէն ալ աւելի լաւ կրնան ընթանալ: Բայց եթէ այդպէս է, ինչո՞ւ արդեօք մեր ազգային բարքերուն մէջ միշտ կը խօսուի նահանջներու, անկումներու մասին, ինչո՞ւ կը գանգատինք նոր սերունդներու բացակայութենէն, ինչո՞ւ շարունակ կարօտ կ'արտայայտենք անցեալի մեր գործիչներուն ու մշակոյթ ստեղծողներուն նկատմամբ:

Ամէն գործ անհատի մը իրագործումն է: Ուրիշ մը երբեք նոյն շունչը պիտի չկարենայ դնել այդ նոյն գործին մէջ, նոյնիսկ եթէ աւելի բարձրացնէ զայն:

ՏՂԱԴԻ ԵՐԿՈՒ ԶԵՌՔՈՎ ՊԱՀԷ, ԱՂԶԻԿԴ՝ ՄԷԿ ԶԵՌՔՈՎ

Մեր հայկական բարձրություն մէջ ալ արդեօք ման-
չերը միշտ աւելի արժէքաւոր նկատուած են քան
աղջիկները: Ի՞նչու մեր պապերը յանձնարարեր են.
«տղադ երկու ձեռով պահէ, իսկ աղջիկդ՝ մէկ»:
Այսինքն լաւ փարէ մանչուդ, դիւրութեամբ մի՛ լքեր
որ երթայ, քեզմէ հեռանայ: Գալով աղջիկիդ, մէկ
ձեռքով պահէ զայն, այսինքն միւսով ազատ արձակէ,
թող երթայ, հեռանայ: Ինչո՞ւ արդեօք այսպէս ըսեր
են: Որովհետեւ մանչը աւելի՞ արժէքաւոր է, մանչը
աւելի՞ մեծ ոյժ է տան մը համար, աւելի՞ չահաւոր,
աւելի՞ չահեցնող: Իսկ աղջիկը նուա՞ր արժէքաւոր է,
չի՞ նպաստեր տան բարօրութեան ու բարգաւաճման,
աւելի չափ կը տանի քան թէ կը բերէ՞:

Ո՛չ: Հայ հաւաքականութիւնը, որ քաղաքա-
կրթութենէն միշտ լայն բաժին մը կրցած է առնել
մինչեւ իսկ գաւառի մէջ, չէր կրնար այսքան ժխտա-
կան կարծիք ունենալ աղջիկ զաւակի մասին: Մնաց
որ բոլորս ալ գիտենք թէ գաւառի մէջ աղջիկներն ալ,
կիներն ալ իրենց ոչ-արհամարհելի նպաստը կը
բերէին ընտանիքին բարօրութեան ու բարգաւաճման:
Այր մարդու նման կ'աշխատէին, չարքաչ էին, թերեւս

այնքան հուժկու՝ որքան իրենց այրերը: Արտ կ'ելլէին, կը մշակէին, կը քաղէին, կը հնձէին, կը կրէին, այսքան յոգնութենէ վերջ տան գործերը կը տեսնէին, կ'եփէին, կը մաքրէին, զաւակ աշխարհ կը բերէին, կաթ կուտային, ընտանիքին նոր անդամ կը շահեցնէին: Ուրեմն ինչո՞ւ մեր պապերը ծուռ աչքով նայէին աղջիկ զաւակներուն, ինչո՞ւ միայն մէկ ձեռքով բռնէին զանոնք, աւելի ճիշդը, ինչո՞ւ սպասէին որ այդ աղջիկ զաւակները ժամ առաջ երթային եւ ուրիշ տան մը մէջ ապաստան գտնէին:

Ձեմ գիտեր թէ ուրիշներ ի՞նչ պիտի խորհէին, բայց ես մեր պապերուն այս խրատականին մէջ կը տեսնեմ քաղաքակիրթ ընկերութեան ամէնէն իմաստուն եւ մարդասիրական համակերպումը: Այո՛, մէկ ձեռքով միայն պիտի պահես աղջիկդ: Որքան ալ սիրելի ու հարազատ ըլլայ ան քեզի, ամուր պիտի չկառչիս անոր, զայն պիտի չգամես տանդ մէջ, որովհետեւ աղջկան մը բո՛ւն տեղը ուրիշին տան մէջ է: Թէեւ աղջիկդ պիտի հասնի, պիտի մեծնայ ու ծաղկի քու տան մէջ, թէեւ պիտի ուտէ ու պիտի կազմուի քու տան մէջ, բայց այնուհետեւ պիտի երթայ չէնցնել ուրիշին տունը, որովհետեւ կնոջ առաքելութիւնը ա՛յդ է. երթալ եւ ուրիշին տան մէջ դառնալ վերստեղծման արգանդ մը, գոյապահպանման ալ մը, յաջորդ սերունդներուն կաթնաղբիւրը: Ա՛ն է որ ուրիշի մը տան մէջ պիտի դառնայ բեղմնաւորութեան ու առատութեան խորհրդանշանը: Եւ այդ ուրիշին տան մէջ է որ ան պիտի ապրի մայրութեան երջանկութիւնը, որ բոլոր կիներուն գերագոյն ու վերջնական երջանկութիւնն է:

Անշուշտ որ միայն մէկ ձեռքով պիտի փարիս քու աղջկան, եւ ոչ թէ երկու ձեռքով, որովհետեւ եթէ չթողուս որ երթայ աղջիկդ, զայն ի վերջոյ դժբախտ կը դարձնես: Հօրենական տունը օր մը անպայման բանտ կը դառնայ աղջիկ զաւակի մը համար, եթէ ան

հոնկէ չկարենայ բաժնուիլ ուրիշ տուն մը կազմելու առաջադրութեամբ:

Կինը կեանքի յաւերժութեան կամուրջն է: Այս կամուրջին վրայէն է որ կեանքը կ'ընթանայ դէպի յաւերժութիւն, մէկ կամուրջէն անցնելով դէպի միւսը: Զուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսեր են նաեւ. «Տղան մայրէն, փողը հայրէն»: Այսինքն ճիշդ է որ փողը, այսինքն դրամը պիտի գայ հօրմէն, ճիշդ է որ հայրն է որ պիտի պահէ ու պիտի ապրեցնէ ընտանիքը, բայց ճիշդ է նաեւ որ կինն է որ պիտի տայ զաւակը: Ո՞վ կրնայ պնդել թէ դրամը աւելի կարեւոր է քան զաւակը: Ո՞վ կրնայ պնդել թէ դրամը աւելի կ'երջանկացնէ մեզ քան զաւակը: Եւ վերջապէս ո՞վ կրնայ պնդել թէ մենք պիտի վերապրինք մեր դրամով եւ ո՛չ թէ մեր զաւակներով:

Ահա թէ ինչու մեր իմաստուն պապերը կանուխէն կնոջ մէջ տեսեր են այն սիրելի ու թանկագին էակը, որ պէտք է տունէն մեկնի ուրիշի մը տունը շէնցնելու համար: Պէտք է մեկնի ո՛չ թէ անոր համար որ ան մանչ զաւակէ մը նուազ արժէքաւոր է: Տունէն պէտք է մեկնի անոր համար որ ան պատիւներով պիտի դիմաւորուի ուրիշի մը սեմէն ներս որպէս ամէնէն թանկագին նուէրը, զոր Աստուած Աւետարանական պատգամով իրենց կը ղրկէ որպէսզի անոնք աճին ու բազմանան:

Մօր եւ հօր մը համար դիւրին չէր երէկ, դիւրին չէ այսօր ալ, բաժնուիլ իր սիրելի աղջիկ զաւակէն, այն աղջիկը զաւակը որ տան զարդն ու գեղեցկութիւնն է: Դիւրին չէ: Բայց մեր իմաստուն պապերը կանուխէն իրենց գլուխը հակեր են այդ հրամայականին առջեւ եւ ըսեր են. թէ՛ լանք, թէ՛ երթանք:

ԴԱՏԱՍՏԱՆ ԿԱՅ ԳԱԼՈՒ, ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԿԱՅ ՏԱԼՈՒ

Ա.

Ո՛վ գիտէ որքան երկար դարերէ ի վեր արդարները ամէն օր իրենք իրենց կը կրկնեն այս ազդարարութիւնը: Ուշադրութիւն, օր մը պիտի ներկայանանք մեծ դատաստանին եւ հաշիւ պիտի տանք մեր ըրածներուն ու չըրածներուն համար: Ահեղ դատաստան: Կեանքի գերագոյն հաշուետուութիւնը: Երանի՛ անոր որ օր մը մաքուր ճակտով դուրս պիտի գայ այդ դատաստանէն:

Այո՛, արդար մարդը ամէն օր ինքնիրեն կը կրկնէ այս ասացուածքը: Եթէ երբեմն կը փորձուի անարդար ու ծուռ ճամբաներու դիմել, անմիջապէս զգաստութեան կը հրաւիրէ ինքզինք եւ թերեւս ետ կը կենայ այդ ծուռ ճամբայէն: Այս պարագային, դատաստանի հեռանկարը արգելիչ դեր կը խաղայ, արգելք կ'ըլլայ մեղանշումին: Երբեմն կրնայ փորձութեան զոհ ալ երթալ, բայց չուտով կը զղջայ, ըրածը դարմանելու միջոցներ կը փնտռէ:

Կայ նաեւ այն միւս արդար մարդը, որ բնաւ չի փորձուիր ծուռ ճամբու մը հետեւելու: Ծանր զոհողու-

Թիւններ կը ստանձնէ, Թերեւս իր կեանքը դժոխքի կը վերածէ, բայց հեռու կը մնայ այնպիսի արարքներէ որոնց համար իրմէ հաշիւ պիտի պահանջուի օր մը: Կը տառապի, բայց ամէն օր կը մտածէ որ օր մը անպայման պիտի ներկայանայ մեծ դատաստանին եւ այն ատեն պիտի պարգեւատրուի այն մեծ ուղղամտութեան համար, որ իրը ըրաւ միշտ: Այս պարագային ալ դատաստանի հեռանկարը արգելիչ չէ, այլ մխիթարական ու խոստմնալից:

Հապա միւսները, այսինքն այն մեղաւորները, չարագործները որոնք սեւ ճակտով պիտի ներկայանան մեծ դատաստանին եւ հոնկէ պիտի բաժնուին դատապարտութեան լուծին գամուելով: Անոնք չեն գիտեր որ «դատաստան կայ գալու, պատասխան կայ տալու»: Թերեւս գիտեն, բայց կարեւորութիւն չեն տար: Կարեւորութիւն չեն տար նախ անոր համար որ այսօրուան հաճոյքը կը նախընտրեն վաղուան անդորրութեան: Կարեւորութիւն չեն տար ապա անոր համար որ չեն կրնար կարեւորութիւն տալ, կամք չունին, դիմադրութիւն չունին փորձութիւններու դէմ տոկալու համար: Եւ վերջապէս կարեւորութիւն չեն տար Թերեւս անոր համար որ չեն հաւատար վաղուան դատաստանին: Գոնէ վստահ չեն վաղուան դատաստանէն: Կասկածելի կը գտնեն այդպիսի դատաստանի մը գոյութիւնը: Եւ, ինչո՞ւ գոհուիլ վտանգի մը համար որ Թերեւս գոյութիւն չունի:

Ո՞րն է սակայն այն դատաստանը որուն մասին կը խօսէին մեր պապերը: Չէ՞ որ երկնաւոր դատաստանէն առաջ կայ նաեւ երկրաւոր դատաստանը: Երկրին վրայ ալ օր մը հաշիւ չեն պահանջեր մարդէն երկրին վրայ ալ բանտ չկա՞յ, պատիժ չկա՞յ, դատապարտութեան ու անէծքի լուծ չկա՞յ:

Կայ: Բայց որքա՞ն կրնանք պնդել թէ երկրաւոր այս դատաստանը այնքան կարեւոր է որքան երկնաւոր դատաստանը: Նախ երկրաւոր դատաստանին պատի-

ժը կարճատեւ է, մինչդեռ երկնաւոր դատաստանին պատիժը յաւերժութեան համար է: Յետոյ երկրաւոր դատաստանը այնքան արդա՞ր է որքան երկնաւորը: Երկրաւոր դատաստանը բոլորի՞ն համար է արդեօք, թէ ոչ ոմանց համար միայն: Երկրաւոր դատաստանը միայն յանցաւո՞րն է որ կը պատժէ, թէ ոչ երբեմն կը պատժէ նաեւ անմեղը: Երկրաւոր դատաստանը անպայման կը պատժէ՞ մեղաւորը, թէ ոչ երբեմն անպարտ կ'արձակէ զայն:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, երկրաւոր դատաստան մը կայ: Քաղաքակիրթ ամէն երկրի մէջ չարագործներու դէմ անմեղ մարդոց իրաւունքները կը պաշտպանուին դատարաններու եւ դատաւորներու կողմէ: Միայն թէ, երկրագունտի վրայ ապրող միլիառաւոր մարդոց կէսէն աւելին կը նախընտրէ գործ չունենալ դատարանի մը հետ, որովհետեւ վստահ չէ որ իր իրաւունքը լրիւ պիտի պաշտպանուի այդ դատարանին մէջ: Երկրաւոր դատաւորը բնաւ չի նմանիր այն երկնաւոր դատաւորին, որուն մասին կը խօսի մեր հաւատքը: Մեզի ըսուած է որ երկնաւոր դատաւորը ամէն ինչ կը տեսնէ, ուստի չատ լաւ գիտէ թէ ո՞վ է անմեղը եւ ո՞վ է յանցագործը: Մինչդեռ երկրաւոր դատաւորը ոչինչ կը տեսնէ, ուստի անմեղը յանցագործէն զանազանելու համար փաստ կը պահանջէ: Այսինքն յանցագործութիւնը յանցագործութիւն է ա՛յն ատեն միայն, երբ կը փաստուի: Ծիծաղելի եւ ընդվզեցուցիչ: Դիւրի՞ն է փաստել մէկու մը յանցապարտութիւնը, երբ աշխարհի բոլոր յանցապարտները կը յանցագործեն մութին մէջ, առանց հետք մը ձգելու, կամ երբ անոնք կ'անհետացնեն իրենց յանցագործութեան փաստերը, կամ խեղաթիւրեալ կեղծ փաստաթուղթերով կը խաբեն արդարութիւնը:

Եթէ փաստ չունիս, մոռցի՛ր երկրաւոր պաշտօնական դատաստանը եւ մի՛ սպասեր որ յանցագործը այդ դատաստանին առջեւ տայ պատասխան: Մոռցի՛ր եւ

գործդ յանձնէ հանրային դատաստանին, հանրային խղճմտանքին, քեզ ճանչցող մարդոց դատողութեան ու արդարադատութեան: Եւ եթէ այս ալ չբաւէ, գործդ յանձնէ միմիայն սեփական խղճմտանքիդ:

Երկրաւոր ու երկնաւոր բոլոր դատաստաններուն մէջ ամէնէն վաւերականը այս վերջինն է: Մարդուն խղճմտանքը: Ա՛ն է որ կը հանգստացնէ անմեղը եւ կը տանջէ մեղաւորը: Ա՛ն է որ մարդիկը անպարտ կ'արձակէ կամ կը դատապարտէ՝ առանց անկարելի փաստեր պահանջելու:

Հոն ուր իսկական խղճմտանք մը կայ, յանցանքին դէմ ահազանգ մը կայ: Խղճմտանքը ահազանգ է, եւ երանի՜ թէ մեր պապերը առած մըն ալ չինէին այս երկու նմանայանգ բառերով:

ԴԱՏԱՍՏԱՆ ԿԱՅ ԳԱԼՈՒ, ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԿԱՅ ՏԱԼՈՒ

Բ.

Երկնային կամ երկրաւոր դատաստանի հաւատացող մէկու մը համար ամէնէն ցաւալին ու ընդվզեցուցիչն է տեսնել թէ յանցանքը կամ անբարոյականութիւնը հանրութեան կողմէ այնքան խստիւ չի դատապարտուիր, որքան ան կը սպասէ որ դատապարտուի: Ենթադրենք որ կայ մէկը որ իր ամբողջ կեանքին մէջ անօթի մնաց, զրկանքներու մէջ ապրեցաւ, բայց չերտ մը հաց իսկ չգողցաւ: Ի՞նչով է որ պիտի մխիթարուի այդ մարդը: Պիտի մխիթարուի տեսնելով որ գողերը կը դատապարտուին հանրային խղճմտանքի կողմէ: Պիտի մխիթարուի տեսնելով որ հանրութիւնը երես կը դարձնէ գողերէն, չի յարգեր գողերը, գործ ունենալ չ'ուզեր գողի մը հետ: Բայց ի՞նչ կը տեսնէ այդ մարդը: Սրտի ճմլումով կը տեսնէ որ հանրածանօթ գող մը, կամ իր անբարոյական կենցաղով նշանաւոր դարձած մէկը այնուամենայնիւ յարգ ու պատիւ կը վայելէ ընկերութեան մէջ: Ի՞նչպէս կ'ըլլայ: Հանրութիւնը չէ՞ լսած այդ մարդուն վատ համբաւը: Լսած է, գիտէ: Բայց յաճախ կը նախընտրէ մոռնալ այդ կէտը: Զգիտնալ ձեւացնել: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ աշխարհի վրայ շատ քիչ մարդ կ'ուզէ ինքզինք նեղել ոստիկանի

կամ դատաւորի դեր ստանձնելով: Ինծի ի՞նչ, կ'ըսէ ան: Ես չեմ որ պիտի պատժեմ այդ մարդը, մանաւանդ որ ան ինձմէ ոչինչ գողցած է: Ես ինչո՞ւ գէշ մարդ ըլլամ անոր հետ: Յետոյ ես այդ մարդուն հետ գործ ունիմ, այդ մարդէն օգուտ կը քաղեմ, անկէ շահեր ունիմ: Յետոյ ես ինչո՞ւ թշնամանամ անոր հետ: Եթէ թշնամանամ, ինծի ալ կրնայ վնաս մը պատճառել:

Այսպէս է որ կեանքիս մէջ տեսայ թէ ինչպէս հանրածանօթ խաբեբաներ ու չարագործներ, մէկ դուռէն վռնտուելով, ուրիշ դուռ մը գտան իրենց առջեւ: Մէկ դրան առջեւ նախատուեցան, ուրիշ դրան մը առջեւ պատիւներու արժանացան:

Խաբեբաներն ու չարագործները ընկերութեան մէջ ուրիշ մեծ մեղսակից մըն ալ ունին: Ժամանակը: Արդարեւ որքա՜ն ընդվզեցուցիչ է տեսնել թէ ամենակարճ ժամանակամիջոցն իսկ սպունգ կրնայ քաշել չարագործներու ու խաբեբաներու վատ համբաւին վրայէն: Ամէնէն վատահամբաւ մարդն իսկ քանի մը ամիս վերջ իր դիմաց կը գտնէ մարդիկ որոնք այլեւս մոռցած են իր վատ համբաւը: Կամ կը գտնեն նոր մարդիկ, նոր սերունդէ մարդիկ, որոնք բնաւ չեն գիտեր թէ մութ անցեալով մարդ մը կայ իրենց առջեւ:

Այո՞, բայց ի՞նչ տեսակ արդարութիւն է այս, պիտի հարցնէր այն խեղճը, որ իր ամբողջ կեանքին մէջ հաւատարիմ մնաց բարոյական սկզբունքներու: Ի՞նչ տեսակ դատաստան է այս:

Այն մարդիկը որոնք հաւաքականութիւն մը կը կազմեն, այսպէս է որ պայթուցիկ մը, ուժանակ մը կը դնեն բարոյական սկզբունքներու տակ: Եթէ հաւաքականութեան մասնակից բոլոր արդար մարդիկը հաւասարապէս դատապարտէին վատահամբաւը եւ զգալի կերպով շնորհազրկէին զայն, մէկ կողմէ վատահամբաւը չնչահեղձ կ'ըլլար եւ թերեւս կը զղջար իր անբարոյականութեան համար, միւս կողմէ ալ արդար

մարդը կը մխիթարուէր ու փառք կուտար իր բարոյականութեան համար:

Շատ բան ըսուած, շատ բան գրուած է այն յարաբերութեան մասին, որ կայ յանցանքին ու պատիժին միջեւ: Յանցանքն ու պատիժը: Այս երկուքը, որոնք աշխարհ եկած ըլլալու էին իրարմէ անբաժան երկուորեակներու նման, կ'ապրին իրարմէ անջատ ու անկախ: Հոն ուր յանցանք կայ, պէտք է ըլլար նաեւ պատիժ: Հոն ուր պատիժ կայ, հո'ն պէտք է ըլլար յանցանքը: Բայց այդպէս չէ, որովհետեւ յանցանք ու պատիժ կ'ապրին իրարմէ անկախ: Կը նայիք յանցանք մը կայ, բայց պատիժ չկայ: Կը նայիք պատիժ մը կայ, բայց յանցանք չկայ: Անարդարը չի պատժուիր, անմեղ մը կրնայ պատժուիլ անարդար կերպով:

Նոյնը կարելի է ըսել առաքինութեան ու վարձատրութեան մասին: Այս երկուքն ալ իրարմէ անբաժան երկուորեակներ ըլլալու չէի՞ն: Պէտք չէ՞ր որ առաքինութիւնը անպայման վարձատրուէր, եւ պէտք չէ՞ր որ վարձատրութիւնն ալ անպայման միայն առաքինութեան տրուէր: Ի՞նչ կը տեսնենք: Առաքինի մարդը կ'անտեսուի, մինչ վատահամբաւ մը պատիւներու կ'արժանանայ: Եւ վարձատրութիւնն ալ շատ անգամ կ'երթայ անո՛ր, որ անպայման առաքինի մարդը չէ:

Նորէն ալ մարդիկ կը վախնան դատաստանէն: Նախ երկրաւոր դատաստանէն, ապա մանաւանդ երկնաւոր դատաստանէն: Մարդիկ նորէն ալ կը հաւատան որ օր մը հաշիւ ու պատասխան պիտի տան իրենց ըրածներուն համար: Խաբէութի՞ւն, թէ ոչ բարոյական ամուր հիմք: Ի՞նչ կ'ուզէք ըսէք, բնութեան խելացի գործերէն մէկն ալ այս է: Բնութիւնը մարդոց մեծամասնութեան տուած է դատաստանէ մը վախնալու իմաստութիւնը: Երկիւղածութիւնը:

Գիտենք կամ չենք գիտեր, շատ բան կը պարտինք մարդոց այդ երկիւղածութեան:

ՏՈՒՐ, ՄԻ ՎԱԽՆԱՐ, Ա՛Ռ, ՄԻ ԱՄՉՆԱՐ

Ա.

Վարդերու ամենագեղեցիկ չրջանն էր: Շրջակայ բո-
լոր պարտէզներուն մէջ վարդերը չռայլօրէն բացուած
էին կարմիր, վարդագոյն, սպիտակ: Քիչ անդին ծայր
աստիճան խնամեալ պարտէզ մը կար, մեծահարուստ
մարդու մը պարտէզը, որուն երկաթեայ վանդա-
կորմերուն վրայէն վարդենիները դէպի փողոց յոր-
դած էին եւ իրենց ճիւղերը կախած էին անցորդ-
ներուն վրայ: Երբ հոնկէ կ'անցնէի, զուարթ քրքիջ-
ներ լսեցի: Դարձայ ու նայեցայ: Երկու փոքրիկ աղջիկ-
ներ, հազիւ տասնըվեց կամ տասընեօթը տարեկան,
մօտեցած էին վանդակորմին ու վարդ «կը գողնային»
պարտէզէն: Մէկ կողմէ կը փրցնէին, մէկ կողմէ ալ
չուրջբոլորը կը քննէին: Կը խնդային, գիտնալով որ
իրենց ըրածը եթէ քիչ մը ամօթ էր, քիչ մըն ալ գեղե-
ցիկի պաշտամունք, կամ մանկական հերոսութիւն ու
քաջութիւն էր: Երբ տեսան որ ես ալ կը նայէի,
մեղսակիցի ժպիտ մը զրկեցին ինծի: Հազիւ թէ երեք
կամ չորս վարդեր փրցուցին, այդքանը բաւ հա-
մարեցին ու սկսան հեռանալ:

Այդ միջոցին յանկարծ լսուեցաւ պարտէզին մեծա-
հարուստ տիրոջ ձայնը:

-Եկէք, եկէք, եթէ սիրեցիք, քանի մը հատ եւս տամ,
ըսաւ մարդը գորովալիւր ձայնով:

Աղջիկները կանգ առին, վարանեցան, իրարու նա-
յեցան:

-Մի քաշուիք, եկէ՛ք, ձայնեց տանտէրը: Եկէք
փրցուցէք քանի մը հատ եւս: Ես չատ ունիմ:

Աղջիկները սիրտ առին, դարձեալ ժպտիլ սկսան ու
ամօթխածօրէն մօտեցան մարդուն, որ պարտէզին
դուռը բացած էր արդէն ու աղջիկներուն քով կուգար:
Աղջիկները հիմա աւելի երջանիկ էին եւ բարեկիրթ
նայուածքով մը կը սպասէին որ մարդը քանի մը հատ
վարդ եւս փրցնէ ու իրենց հրամցնէ:

Մարդը, երբ աղջիկներուն քով եկաւ, յանկարծ
բռնեց անոնցէ մէկուն օձիքը եւ կոպտօրէն երկու ապ-
տակ իջեցուց անոր երեսին: Աղջիկները անակնկալի
եկան:

-Չէ՞ք ամչնար, չէ՞, ուրիշին պարտէզէն գողութիւն
ընելու, կը պոռար մարդը, որուն դէմքին արտայայ-
տութիւնը բոլորովին փոխուած էր: Ասիկա թող դաս
մը ըլլայ ձեզի: Անգամ մըն ալ ուրիշին պարտէզին
ձեռք մի՛ երկարէք:

Խեղճ աղջիկները գետին նետեցին իրենց վարդերը ու
խոյս տուին ահաւոր յուսախաբութեան մը մատ-
նուած: Տանտէրը երկար նայեցաւ անոնց ետեւէն: Գոհ
էր իր ըրածէն: Գոհ էր մանաւանդ իր գտած հնարքէն:
Որքա՛ն վարպետ ձեւ մը գտած էր այդ աղջիկները
խաբելով իր քով ետ կանչելու եւ անոնց արժանի դաս
մը տալու համար:

Ես որ ակամայ ականատես եղած էի այս տեսա-
րանին, նողկանք զգացի մարդուն նկատմամբ: Այս
մարդը ի՞նչ տեսակ մարդ էր որ դէպի փողոց երկա-
րած իր վարդերէն երկուքը, երեքը չէր կրցած աչքէ

հանել սա աղջիկներուն համար: Այս որքա՛ն պզտիկ սիրտ մը ունէր այս մարդը: Մինչդեռ քիչ առաջ ես ալ հաւատացած էի իրեն, միտքէս գնահատած էի աղջիկներուն նկատմամբ ցուցաբերած իր կեղծ հոգածութիւնը: Խաբեբայ մըն է եղեր, հոգիով կծծի մարդ մը, որուն համար նախընտրելի էր որ իր վարդերը չորնային, գետին թափէին, քան թէ երթային քանի մը վայրկեան զարդարել վարդի սիրահար աղջկան մը սիրտը:

Այդ օր անդիմադրելի փափաքն ունեցայ մարդուն քով երթալու եւ իրեն ըսելու, որ անիրաւ էր: Ըսել իրեն՝ որ իր վարդենին դէպի փողոց յորդած էր, դուրս ելած էր իր սեփականութենէն, փողոցին ապրանքը դարձած էր այլեւս: Եթէ այդքան նախանձախնդիր ու ապրանքին սիրահար էր, թող ներս քաշէր իր վարդենիին ճիւղերը, չարտօնէր որ ան իր ճիւղերը երկարէ դէպի փողոց, որ անցորդներուն կը պատկանի: Ինչ որ պարտէզին մէջն է, իրեն կը պատկանի, բայց ինչ որ դէպի փողոց կ'երկարի, այլեւս հանրութեան ապրանքը պէտք է նկատուի:

Անշուշտ ոչինչ ըսի, միայն խիստ նայուածք մը ուղղեցի մարդուն, որ ինծի կը նայէր սպասելով անշուշտ որ զինքը շնորհաւորէի իր խորամանկութեան համար:

Կարելի չէ հասկնալ հոգեբանութիւնը մարդու մը, որ իր պարտէզին մէջ այդ վայրկեանին հարիւրաւոր վարդեր ունի եւ որ անոնցմէ երկու հատ իսկ չի զիջիր ուրիշին: Ուրիշներուն բան մը տալու այս դժկամակութիւնը, ուրիշներու բան մը տալու այս վախը որքա՛ն այպանելի է դուրսէն դիտողի մը համար: Մարդիկ երբեմն ի՛նչպէս չեն անդրադառնար թէ ինչպիսի ուրախութիւն մը կայ տալու մէջ: Ո՛վ գիտէ ես որքան երջանիկ պիտի ըլլայի, եթէ իր տեղը գտնուէի եւ իսկապէս այդ աղջիկները ետ կանչելով

փուռնջ մը վարդ հրամցնէի անոնց: Ո՛վ գիտէ որքան պիտի ուրախանայի տեսնելով որ այդպիսի երկու աղջիկներ բաժնած էին վարդերու նկատմամբ իմ պաշտամունքս եւ գողնալու գնով իսկ ուզած էին տիրանալ վարդի մը մէջ թաքնուած գեղեցկութեան:

«Տո՛ւր, մի՛ վախնար» ըսեր են մեր պապերը: Տո՛ւր, իսկապէս, մի՛ վախնար: Տո՛ւր մէկ մասը այն շատին զոր ունիս, տո՛ւր սէրդ ու գուրգուրանքդ, տո՛ւր սիրտդ ու զգացումներդ, տո՛ւր ձեռքդ, տո՛ւր գեղեցիկ խօսքդ, տո՛ւր գնահատանքդ ու քաջալերութիւնդ, տո՛ւր մխիթարութիւնդ ու զօրակցութիւնդ: Ինչե՛ր ունիս նիւթական ու բարոյական: Տո՛ւր անոնց մէկ մասը ուրիշին եւ ուրախութիւն գտիր տրուածին մէջ: Տո՛ւր, եղբայր, տո՛ւր, մի՛ վախնար:

ՏՈՒՐ, ՄԻ ՎԱԽՆԱՐ, ԱՌ, ՄԻ ԱՄՁՆԱՐ

Բ.

Որքան շատ են այն մարդիկը որոնք մէկ կողմէ կը վախնան տալէ, մէկ կողմէ ալ կ'ամչնան առնելու: Ի՞նչպիսի առնել մըն է այս: Նուէ՞ր մը ստանալ, դրամ մը շահիլ, շնորհաւորութի՞ւն մը, գնահատա՞նք մը ընդունիլ: Ո՛չ անշուշտ: Աշխարհի վրայ ո՛չ մէկը կը մերժէ այդպիսի բարոյական կամ նիւթական նուէր մը: Բայց կան մարդիկ որոնք կը մերժեն երբ դիմացինը սէր մը կ'ուզէ տալ իրենց, մարդկային ջերմ պատգամ մը տալ կ'ուզէ իրենց, գեղարուեստական վայելք մը տալ կ'ուզէ իրենց, գրական յուզում մը պատճառել կ'ուզէ իրենց: Այդ մարդիկը կը մերժեն ընդունիլ այս արժէքաւոր նուէրները, կարծես կ'ամչնան առնելու զանոնք, իբրեւ թէ նուաստացում մը գտնուէր սիրտը այդպիսի գեղեցկութիւններու բանալու մէջ:

Հոյակապ նուագահանդէս մը կ'աւարտի: Խանդավառուած եմ, խելայեղ կերպով կը ծափահարեմ, կ'ուզեմ կոկորդիս ամբողջ ուժովը «ապրիս» պոռալ: Յանկարծ կը տեսնեմ որ քովէս մէկը զի գիջանիր իսկ երկու ծափ զարնել: Դէմքին վրայ պաղ արտայայտութիւն մը՝ ան կարծես կ'ամչնայ խանդավառութիւն ցոյց տալու: Կարելի՞ է որ գոնէ պուտ մը հաճոյք

առած չըլլայ սա հանդէսէն: Առած է, բայց կ'ամչնայ
յայտնի ընելէ: Ա'ռ, մարդ Աստուծոյ, ա'ռ դուն ալ սա
հաճոյքը եւ ծափահարէ', կ'ըսեմ միտքէս:

Տխուր, շատ տխուր ժապաւէն մը կը դիտեմ: Ազնիւ
զգացումներ կը տողացնեն ժապաւէնին վրայ, սրտա-
ճմլիկ պահեր կը նկարագրուին հոն: Ողբերգական
պատկերներ գուլթա ու զգացական աշխարհս կը շար-
ժեն, կը զգամ որ աչքերէս արցունքի կաթիլներ կը
հոսին: Լալը կարծես կ'երջանկացնէ զիս, ինծի այնպէս
կը թուի թէ կը բաժնեմ ուրիշի մը տառապանքը, զայն
կը զգամ մորթիս վրայ: Գոնէ կը զգամ որ անզգամ
չեմ: Բայց յանկարծ քովս կը տեսնեմ մէկը որ պատի
պէս նստած է: Դէմքին վրայ ո'չ մէկ յուզում, ո'չ մէկ
արտայայտութիւն: Կը զարմանամ: Կարելի՞ է որ մէկը
բաժին մը չառնէ սա այն յուզումէն որ խորապէս
մարդկային է: Կարելի՞ է որ ան երկու կաթիլ
արցունք չհոսեցնէ այդ յուզումին դիմաց: Կարելի չէ:
Բայց ան իր ակռաներով իր շրթները կը ծակէ որպէս-
զի տկարութիւն ցոյց չտայ, որպէսզի չլայ: Կ'ընդվզիմ,
լա'ց, մարդ Աստուծոյ, դուն ալ լա'ց, կ'ըսեմ միտքէս:
Լա'ց, մի' ամչնար:

Բոլորս ալ կը ճանչնանք մարդիկ որոնք յուզումը
տկարութիւն կը նկատեն: Միշտ զարմացած եմ այս
տեսակ մարդոց դիմաց: Ի՞նչ անհեթեթ մտածում:
Անոնք կը կարծեն որ տղամարդը պէտք չէ թուլցնէ իր
ջիղերը, պէտք չէ յուզուի, պէտք չէ լայ, պէտք չէ
տարուի իր զգացումներէն: Պողպատի պէս ամուր
կանգնիլ յուզական պատկերներու դիմաց, երբեք
չարտօնել որ սիրտը տիրապետէ իրենց ներաշխարհին
մէջ: Այսպէս է որ անոնք իրենց սիրտը կը գոցեն
դուրսէն եկած յուզական պատկերներու դիմաց եւ չեն
ուզեր ստանալ զանոնք:

Մեր պապերը «մի ամչնար, ա'ռ», ըսեր են: Ի՞նչ
բանի մասին է խօսքը: Ի՞նչ բան է որ պիտի չամչ-

նանք առնելէ: Անշուշտ ուրիշին իրաւունքը չէ: Անշուշտ ուրիշին ապրանքը չէ, եթէ այդ ապրանքը իր տիրոջը կողմէ մեզի չի հրամցուիր: Ի՞նչ բան ուրեմն:

Յաճախ տեսած եմ: Ջքաւոր մարդ մը կը մերժէ ընդունիլ ուրիշի մը օժանդակութիւնը: Իր արժանապատուութեան դէմ կը համարի զայն, այդպիսի օժանդակութիւն մը ողորմութիւն կը նկատէ: Կը տառապի, բայց կը մերժէ:

Աւելի թեթեւ մէկ տեսակին ալ ականատես կ'ըլլանք: Մէկը իր գործին մէջ կարեւոր խնդիր մը պիտի լուծէ: Գլուխը կը ջախջախէ, բայց կը դժուարանայ գտնելու այդ լուծումը: Իր քով կայ մէկը որ այդ լուծումը գտած է արդէն եւ պատրաստ է իրեն օժանդակելու: Բայց կը մերժուի: Կարծես այս կողմինը միւսին կ'ըսէ. «Ես քու օժանդակութեան պէտք չունիմ, ինքս կրնամ լուծել»: Թերեւս ալ չի կրնար լուծել: Սակայն կը նախընտրէ լուծումը չկարենալ գտնել, քան թէ զայն գտնել ուրիշի մը օժանդակութեամբ:

Այս տեսակ մարդոց կը նայիմ ու կ'ուզեմ գոչել. «Սիրելիս, ինչո՞ւ չես ընդունիր, ինչո՞ւ չես առներ: Ընդունէ սա մարդուն օժանդակութիւնը, օգտուէ՛ այդ օժանդակութենէն: Եթէ կրնաս դուն քեզ փրկել ատով, փրկէ՛: Այնուհետեւ ձեւ մը կը գտնես այդ օժանդակութիւնը վերադարձնելու համար, առիթը կը ստեղծես դուն ալ բանով մը այդ ուրիշին օժանդակելու: Լաւ է անշուշտ բարձր պահել արժանապատուութիւնը, բայց ո՛չ թէ տխմարութեան գնով: Որովհետեւ այսօր եթէ մէկը քեզի կ'օժանդակէ, վաղն ալ դուն կրնաս անոր օժանդակել: Եւ միշտ չէ որ ուրիշէն բան մը առնելը նուաստացուցիչ է մարդուս համար»:

Ընկերութեան մէջ ամէն ինչ առնելու ու տալու հարց է: Սակայն քիչեր միայն կրնան ճշգրիտ կերպով սահմանագիծեր ճշդել՝ տալու եւ առնելու գեղեցիկ ու տգեղ ձեւերուն միջեւ:

ԵԹԷ ԿՌՆԱԿ ՈՒՆԻՍ, ԲԵՌ ԲԵՌՑՆՈՂ ՇԱՏ Կ'ԸԼԼԱՅ

Բարեկամս անցեալ օր կը գանգատէր: «Ինծի պէս էջը գտեր են, ամէն ինչ իմ վրայ կը բեռցնեն», կ'ըսէր: Բայց այս խօսքը կ'ըսէր ո՛չ թէ դժբախտ մարդու արտայայտութեամբ, ո՛չ թէ արդար ու զօրաւոր ընդվզումով, այլ տեսակ մը քաղցը համակերպումով, ժպտելով, մինչեւ իսկ հպարտութեամբ: Կրնամ ըսել որ երջանիկ էր ինքն իր մասին այդ ըսածով: Երջանիկ էր որ ամէն մարդ բան մը կը բեռցնէր իր ուսերուն: Եւ ես գիտեմ թէ ինչու երջանիկ է: Որովհետեւ կը սիրէր ծառայելը, որովհետեւ կը սիրէր ուրիշին հաճոյք պատճառել: Որովհետեւ, մանաւանդ բազմակողմանի կարողութիւններով օժտուած արժէքաւոր ընկեր մըն էր, իր այդ կարողութիւնները սիրով ի սպաս կը դնէր ուրիշներու: Այսպիսի պայմաններու մէջ շատեր կ'օգտուէին անկէ: Ոմանք կ'օգտուէին ազնիւ մերձեցումով: Իրենք կարող չէին, ուստի անկէ օժանդակութիւն կը խնդրէին: Ուրիշներ կ'օգտուէին եսասէր ու օգտապաշտ մերձեցումով: Թէեւ իրենք ալ կարող էին, բայց ամէն ինչ մեր այս բարեկամին կը բեռցնէին, որպէսզի իրենք իրենց օձիքը ազատէին:

Ես չատ լաւ հասկցայ բարեկամիս վերի արտա-
յայտութիւնը: Շատ լաւ հասկցայ, որովհետեւ, ես ալ
մէկն եմ անոնցմէ, որոնց կոնակին վրայ շատ բեռ կը
դրուի: Մեր պապերը իրաւունք ունէին. եթէ կոնակ
ունիս, բեռ բեռցնող շատ կը գտնուի: Կը բաւէ որ
անոնք տեսնեն թէ այստեղ կոնակ մը կայ: Կը
բեռցնեն հա՛ կը բեռցնեն: Դուն ազնիւ ու բարեկիրթ
ես, չես կրնար մերժել: Մնաց որ մերժել ալ չես սիրեր,
որովհետեւ սիրով կ'ուզես ընթացք տալ շատերու
խնդրանքին: Աւելին, հաճոյք կ'առնես ատկէ: Հաճոյք
կ'առնես, օրինակի համար, մէկուն հրաւերին ընթացք
տալէ, հաճոյք կ'առնես մէկուն մասին գրութիւն մը
գրելէ, միւսին մասին բանախօսութիւն մը տալէ,
ուրիշի մը մասին բարձր տան մը մօտ բարե-
խօսութիւն ընելէ, հաճոյք կ'առնես քեզմէ մեծերը
յարգելէ, քեզմէ փոքրիկներուն աջակցելէ, անոնց հա-
մար ժամեր ու օրեր զոհելէ: Հաճոյք կ'առնես մէկուն
բանախօսութիւնը լսելէ, միւսին սարքած թատրոնը
դիտելէ: Այսպէս, կեանքիդ կէսէն աւելին կը տրա-
մադրես ուրիշներու ուղղեալ ծառայութիւններու ու
սպասարկութիւններու: Կրնաս չգանգատիլ, որովհե-
տեւ կը մտածես որ ուրիշի մը ծառայելն ալ այնքան
երջանկաբեր է որքան իր անձին ծառայելը: Միայն
թէ այսքան լայն եւ հուժկու կոնակ մը ունենալը եւ
հոն դրուած բոլոր բեռերը ընդունիլը՝ ունի լուրջ
անպատեհութիւն մը: Հետզհետէ մարդիկ կը կարծեն
որ դուն իսկապէս այն կոնակն ես որ պէտք է կրէ բո-
լոր հոն դրուածները: Հետզհետէ մարդիկ քու մէջ կը
սկսին տեսնել ո՛չ թէ սիրայօթար ծառայասէրը, այլ
վարձկան բեռնակիր մը: Կը սկսին կարծել որ քու
բնական պարտականութիւնն է կոնակ տալ պա-
հանջուած ամէն ծառայութեան: Եթէ պատահի որ օր
մըն ալ չկարենաս զոհացնել մէկուն կամ միւսին ակն-
կալութիւնը, ծուռ աչքով կը նային քեզի, կը բարկա-

նան, կը մեղադրեն, մինչեւ իսկ հաշիւ կը հարցնեն:

Օր մը ականատես եղայ պատկերի մը, որ ինծի անգամ մը եւս բացատրեց թէ մարդիկ որքա՜ն ծուռ կշիռներ կը գործածեն դիմացիինն նկատմամբ իրենց վերաբերումին մէջ: Որպէս գրագէտ ու մամուլի մարդ, հրաւիրուած էի թատերական ներկայացումի մը: Ինծի համար սովորական հրաւէր մըն էր այդ, որովհետեւ սա վերջին քառասուն տարիներու ընթացքին ընդհանրապէս գացած եմ հոն ուր հրաւիրուած եմ: Գացած եմ երբեմն մինչեւ իսկ անկարելի պայմաններ յաղթահարելով: Գացած եմ մինչեւ իսկ առողջութիւնս զոհելով, կամ տարբեր հաճոյքներ զոհելով: Վերջապէս գացած եմ պարտականութեան գիտակից մարդու հոգեբանութեամբ: Այդ գիշեր ալ պատիւ ըրին եւ կազմակերպիչներուն անունով անձ մը զիս դիմաւորեց պատշաճ յարգանքով: Տեղ մը ցոյց տուաւ հոն նստայ: Քիչ վերջ սրահին մէջ ալեկոծում մը սկսաւ: Կազմակերպիչները իրար անցան, դէպի դուռ վազեցին: Տեսայ որ կը դիմաւորէին ուրիշ գրչի մշակ մը, որ քառասուն տարին անգամ մը միայն կուգայ կամ կը զիջանի գալ այսպիսի հաւաքոյթներու: Ո՛վ գիտէ ինչ պատահած էր, որ այդ գիշեր բարեհաճած էր գալ: Կազմակերպիչները մեծ դէպք նկատեցին այդ ժամանումը, խումբով դիմաւորեցին զայն, չըջապատեցին, յետոյ զայն բերին տեղաւորեցին սրահին լաւագոյն տեղը: Հաւաքոյթին սկիզբէն մինչեւ վերջ ալ հետաքրքուեցան անոր որպիսութեամբ: Շարունակ մէկը կուգար, միւսը կ'երթար: Այդ գիշեր բաւական խնդացի կազմակերպիչներուն այս փութկոտութեան վրայ: Անշուշտ որ պիտի յարգէին իրենց հիւրը: Անշուշտ որ պիտի մեծարէին զայն: Բայց անոնք իրենց այդ գիշերուան ընթացքով անգիտակցաբար պատգամ մը կուտային մեզի նման այն գրչի մարդոց, արուեստասէրներուն կամ հանդիսականներուն:

«Շատ մի աժանցնէք ձեր ներկայութիւնը: Բոլոր հրաւերներուն ընթացք մի՛ տաք այդքան դիւրութեամբ: Յանցառ կերպով բերէք ձեր ներկայութիւնը: Ձեր կոնակին վրայ մի՛ ընդունիք ամէն բեռ: Այն ատեն աւելի արժէք կը ստանայ ձեր ներկայութիւնը: Հասկցա՞ք»:

Այո՛, հասկցանք, բայց մենք այդ պատգամին պէտք չունինք: Եւ մենք կը հաւատանք որ աւելի լաւ է մեծարուիլ մատուցուած ծառայութիւններու համար, քան թէ համբաւ վայելել որպէս մէկը որ կը մերժէ իր կոնակին վրայ բեռ ընդունիլ:

ԿԱՄ ԱՂԸ ՊԱԿԱՍ Է, ԿԱՄ ՄԱՂԸ

Եթէ մէկէ մը խնդրենք որ մեզի համրէ այն գլխաւոր առաքինութիւնները, զորս կը փնտռենք մարդոց մօտ, այդ անձը բազմաթիւ առաքինութիւններ պիտի թուէ մեզի, բայց հաւանաբար պիտի մոռնայ յիշել չափաւորութիւնը: Մինչդեռ, եթէ ինծի հարցուի, չափաւորութիւնը բոլոր առաքինութիւններուն կարեւորագոյնն է, որովհետեւ ան է որ փայլ ու նշանակութիւն կուտայ միւս բոլոր առաքինութիւններուն: Բարութիւնը, օրինակի համար, առաքինութիւն մըն է, բայց բարութիւնը եթէ չափազանցութեան տարուի, եթէ արտակարգ համեմատութիւններու տարուի, կրնայ դադրիլ բարութիւն ըլլալէ եւ կը դառնայ տիւմարութիւն, անիրապաշտութիւն, անհեթեթութիւն, եւայլն: Նոյնպէս, քաջութիւնը առաքինութիւն մըն է, բայց իր ծայրայեղ համեմատութեան մէջ քաջութիւնը կրնայ հոմանիշ դառնալ վնասակարին, անիմաստութեան, վտանգին ու անմտութեան:

Գովելի կը նկատենք այն մարդը որ շատ լաւ կը խօսի: Բայց աշխարհի ամէնէն լաւ ատենախօսն ալ իր դիմացինին ձանձրոյթ կը պատճառէ, եթէ երկարէ, եթէ չափը անցընէ, եթէ չափէն աւելի մաքրակրօն ոճով խօսի, կամ վերջապէս եթէ իր գեղեցիկ բառերով անհասկնալի միտքեր արտայայտէ: Գեղեցիկ խօսքին պէտք է ընկերանայ չափն ու կշիռը:

Գովելի կը նկատենք նաեւ սակաւախօսութիւնը: Մեր

պապերուն խրատականներէն մէկն ալ այս է, խօսքը արծաթ է, լռութիւնը ոսկի: Բայց ո՞վ կը հանդուրժէ չափէն աւելի սակաւախօս մարդուն, այն մարդուն որ բերանն իսկ չի բանար երբ կը սպասէք որ բան մը ըսէ, բան մը բացատրէ: Այստեղ լռութիւնը կը դադրի ոսկի ըլլալէ ու կը դառնայ թիթեղ:

Ջղագրգիռ ու զայրացկոտ մարդը չի սիրուիր, բայց չի սիրուիր նաեւ այն մարդը որ ամենաչար արարքին դիմաց իսկ պուտ մը զայրանալ, ջղայնանալ, ընդվզիլ չի գիտեր:

Չափաւորութիւնը, որ բոլոր ծայրամասերուն միջին կէտն է, որ բոլոր ծայրերուն հաւասարակշռութիւնը կ'իրականացնէ, պէտք է նկատուի ամէնէն վաւերական առաքինութիւնը: Մարդկային ամէն յատկութիւն, ամէնէն գովելի յատկութիւնն իսկ, տեղ մը կրնայ քննադատելի դառնալ, տեղ մը կրնայ անպատեհ նկատուիլ, բայց չկայ տեղ մը, կէտ մը, գետին մը, ուր չափաւորութիւնը դառնայ անպատեհ ու քննադատելի: Չափաւորութիւնը ամէն մարզէ ներս ամէնէն ապահով բերդն է, որ մարդը կը պատշպանէ ինչ ինչ վտանգներէ ու սայթաքումներէ:

Կերակուրը անտանելի է եթէ մէջը պուտ մը աղ չդրուի: Բայց կերակուրը նոյնպէս անտանելի է եթէ մէջը չափէն աւելի աղ դրուի: Իսկ աշխարհի վրայ, ամէն մարզէ ներս, կան «խոհարար»ներ, որոնց եփած կերակուրը կամ անլի է ամբողջովին, կամ չափազանց աղի: Այս մարդիկը կը դժուարանան չափաւորը, միջինը, հաւասարակշռեալը գտնելու: Եւ այսպիսի մարդոց մասին է որ մեր պապերը ըսեր են. այս մարդուն կա'մ աղը պակաս է, կամ մաղը:

Մեր երիտասարդութեան շրջանին ունէինք հուժկու կազմով ընկեր մը, որ մեր մէջ նշանաւոր էր որպէս կոտորոգ-թափող: Եթէ ձեռքդ սեղմէր, մատներդ կը ճզմուէին: Եթէ նստէր, բազկաթոռը կը կոտրէր: Եթէ

խնդար, սենեակին պատերը վար կուգային: Մեղմ ու չափաւոր շարժումը իր կարողութիւններուն սահմանէն դուրս կը մնար: Անգամ մը մենք՝ վեց ընկերներ իրեն հետ նաւակ նստած էինք: Երբ ան նաւակին մէկ կողմէն ծով ցատկեց, նաւակը միւս կողմէն չրջեցաւ ու մնացեալներս ալ ծով թափեցանք: Բնութիւնը զինքը այսպէս ստեղծած էր:

Հաւաքոյթներու ընթացքին յաճախ կը զարմանամ մարդոց նախասիրութիւններէն ներս տեսնուած գանգանութեան վրայ: Հինգ հոգի քով քովի եկած են հիւրասիրութեան մը ընթացքին եւ անոնցմէ երկուքը սուրճը միջին չաքարով կը խնդրէ, երկուքը՝ շատ չաքարով, մէկը առանց չաքարի: Զարմանալին այն է որ բոլորն ալ նոյն հաճոյքը կ'առնեն իրենց այդ տարբեր սուրճերէն: Ճաշկերոյթի մը ընթացքին մէկը կծու պղպեղ մը ուտելով կասկարմիր կը դառնայ, աղաղակներ կ'արձակէ, ուրիշ մէկն ալ նոյն կծու պղպեղը կ'ուտէ մեծ ախորժակով ու հաճոյքով:

Ուստի, որքան ալ չափաւորութիւնը ամենակարեւոր յատկութիւնը նկատենք, երբեմն կ'արժէ որ հարցնենք թէ աշխարհը ի՞նչի կը նմանէր, եթէ ծայրամասերը գոյութիւն չունենային, եթէ ամէն մարդ չափաւոր ըլլար ամէն գետնի վրայ, կամ չափաւորէն հաճոյք առնէր ամէն նիւթէ ներս:

Չափաւորութիւնը ամէնէն նախընտրելի ու սիրելի յատկութիւնն իսկ ըլլայ, անկասկած այդ չափաւորութիւնն իսկ անհանդուրժելի պիտի դառնար, եթէ համատարած ըլլար: Չենք կրնար գանգատիլ ծայրամասերու գոյութենէն: Եթէ ծայրամասերը գոյութիւն չունենային, արդէն գաղափար իսկ չէինք կրնար ունենալ չափաւորութեան մասին:

Տարօրինակ է, կամ չէ, առաքինութիւններն իսկ իրենց գոյութիւնը կը պարտին հակա-առաքինութեանց:

ԿՈՅՐ ԱԶՔԷՆ ԱՐՑՈՒՆՔ ԶԻ ՀՈՍԻՐ

Կոյրերուն միակ մխիթարութիւնն է արդեօք այս: Կոյրերը չե՞ն լար: Իրենցմէ գոնէ սա լեղի արցունքը խնայուա՞ծ է:

Իրաւ է: Կոյրը չի լար, որովհետեւ աչք չունի: Բայց արցունքի այս բացակայութիւնը միայն գործարանայի՞ն է, միայն աչքի ֆիզիքական գոյութեան պակասէ՞ն առաջ կուգայ:

Մարդուս աչքերէն արցունք բերող ի՞նչ տխուր ու նողկալի տեսարաններ կան, զորս մենք, առողջ տեսողութիւն ունեցողներս, կը տեսնենք նոյնիսկ եթէ տեսնել չուզենք: Զգայուն մէկու մը համար, մարդասէր մէկու մը համար դիւրի՞ն է չազդուիլ այդպիսի տխուր տեսարաններէ: Կոյրը ահաւասիկ գոնէ այդ տեսարանը չի տեսներ: Եւ քանի որ չի տեսներ, տեղեկութիւն չ'ունենար այդ տեսարանէն եւ կը փրկուի անոր համար արցունք հոսեցնելէ:

Անտարակոյս այսպիսի բացատրութիւն մը շատ մակերեսային կը մնայ: Իրական կոյրը, այն անբախտ մարդը, որ տեսողութեան գործարանէն զրկուած է, նոյնիսկ եթէ չտեսնէ, օժտուած է այնպիսի զգայնութեամբ ու հոտառութեամբ մը, - որ այլեւս կարծես տեսողութեան գործիքի պէտք չունի տեսնելու համար ինչեր եւ ինչեր, զորս մենք չենք կրնար տեսնել մեր ողջ աչքերով:

Կը կարծեմ որ մեր պապերուն խօսքը միւս կոյրերուն մասին է: Այն միւս կոյրերուն մասին, որոնք թէեւ աչք ունին, բայց ո՛չ տեսնել գիտեն, ոչ ալ յուզուիլ: Աստուած իմ, որքան շատ են այդպիսի կոյրերը եւ որքան ջղայնացուցիչ է անոնց ներկայութիւնը: Չեն իսկ նայիր գիրենք չըջապատող անիրաւութիւններու, անարդարութիւններու, չարութիւններու, անբարտութիւններու: Կամ կը նային ու չեն տեսներ: Կամ վերջապէս կը տեսնեն, բայց չեն յուզուիր: Չեն յուզուիր, երկու կաթիլ արցունք չեն հոսեցներ, երկու գեղեցիկ խօսք չեն արտասաներ, տաքուկ ձեռք մը չեն երկարեր:

Անցեալ օր, երբ հրապարակաւ կը խօսէինք զգային նիւթի մը մասին եւ երբ մենք այդ հարցին կը մօտենայինք զգացական անկիւններէ, մեր խօսակիցներէն մէկը արհամարհական ոճով մերժեց զգացական տեսակէտը: Ան ըսաւ որ ինք ամէն հարցի կը մօտենար մտքի ու մտածումի մակարդակէն եւ չէր ուզեր յանձնուիլ զգացական տկարութիւններու կամ վերլուծումներու: Ընդվզեցայ, թէեւ առաջին անգամ չէր որ կը լսէի այսպիսի առարկութիւն մը: Մեր շուրջ շատեր անպայման կ'ուզեն մտայինը գերադասել զգացականին: Կ'ուզեն որ ուղեղը ջախջախիչ յաղթանակ տանի սրտին վրայ: Չեն կրնար երեւակայել թէ որքան սխալ ճամբու մը մէջ են: Եւ պիտի հասկնան թէ որքան կը սխալին այն ատեն միայն, երբ օր մը յանկարծ իրենց սեփական մէկ գործին համար պէտք պիտի ունենան տաքուկ սրտով մարդոց, այլ ոչ թէ պաղ ու անդրդուելի իմացապաշտներու:

Ուղեղը, եթէ հրահանգներ եւ ներշնչումներ չստանայ սիրտէն, կը դառնայ ամէնէն պաղ գործարանը: Նաեւ ամէնէն վտանգաւոր գործարանը: Սա այնքան պարզ ճշմարտութիւն է, որ կարծես վրան վիճիլն իսկ աւելորդ է: Եթէ մէկը կ'ըսէ թէ իր որոշումներուն մէջ

բացարձակապէս տեղ չի տար զգացումին ու սրտին, հասկցէ՞ք որ այդ մարդը անատակ է յուզուելու: Անոր սիրտը փխրուն չէ, չի կակուղնար, այդ մարդը թերեւս կեանքին մէջ մէկ անգամ իսկ չէ լացած: Չէ կրցած լալ: Չէ կրցած կ'ըսեմ, որովհետեւ լալը տկարութիւն չէ, այլ կարողութիւն է: Ան որ լալու կարողութիւն ունի, չի կրնար ինքզինք զսպել, անպայման կուլայ: Իսկ ան որ լալու կարողութիւն չունի, որքան ալ ճիգ ընէ, կը դժուարանայ արուեստական երկու կաթիլ արցունք հոսեցնելու:

Մենք միայն դժբախտութեանց դիմաց չէ որ արցունք կը հոսեցնենք: Արցունք կը հոսեցնենք ուրախութեան առթիւ ալ: Օ, Աստուած իմ, ի՜նչ երջանկութիւններ կան որոնց դիմաց յորդահոս արցունքներով կուլանք:

Բայց, երջանկութեան համար ըլլայ կամ դժբախտութեան, արցունքը օրհնութիւն մըն է, որ միւռոնի նման շնորհ կը բերէ մարդուս դէմքին ու նկարագրին: Արցունքը կը մաքրագործէ ու կը սրբացնէ մարդուս հոգին, մինչեւ իսկ եթէ երբեմն ըլլայ ընդվզումի արցունք: Արցունքը կը կազդուրէ մարդը, արցունքը մարդասէր կը դարձնէ մարդը, արցունքը վերջապէս կը փայփայէ մարդուս ներաշխարհին մթութեան մէջ մնացած ինչ ինչ ազնիւ ցանկութիւններ:

Եթէ ճիշդ է այն ինչ որ ըսեր են մեր պապերը, եթէ ճիշդ է որ կոյր աչքէն արցունք չի հոսիր, ուրեմն պէտք է անդրադառնանք որ կոյրերը երկու անգամ դժբախտ են: Նախ դժբախտ են որովհետեւ զրկուած են տեսողութեան կարողութենէն, յետոյ դժբախտ են որովհետեւ լալ ալ չեն կրնար:

ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՐՕՏ, ՄԵՆՔ ՄԷՋԸ ԿԱՐՕՏ

Յուլիսը եկաւ:

Օգոստոսին աւետաբերը:

Յուլիսի առաջին օրերուն, երբ խմբագրատան դուռը կը զարնէ Հիւսիսային Ամերիկայէն, կամ Գանատայէն, կամ Ֆրանսայէն եկած առաջին «հիւր»ը, կը սթափիմ: Արդէն չէի մոռցած, բայց դարձեալ կը յիշեմ որ եղանակն է տարեկան մեծ արձակուրդին, կամ, տարբեր ասացուածքով մը, եղանակն է մեծ տեղաշարժութեան: Եղանակն է պայուսակ հաւաքելու եւ ճամբայ ելլելու: Յուլիսի ու Օգոստոսի սա օրերուն երկրագունտին վրայ արդեօք քանի՞ հոգի, քանի՞ ընտանիք տան դուռը կը կղպէ ու ճամբայ կ'ելլէ:

Քսաներորդ դարու վերջին կէսը արժանի էր կոչուելու նաեւ արձակուրդի դարաշրջան: Սա վերջին չորս տասնամեակներու ընթացքին է որ մարդիկ, չափահաս մարդիկ, հարուստ կամ աղքատ, չահեցան տարեկան արձակուրդի մը իրաւունքը: Սա վերջին չորս տասնամեակներու ընթացքին է որ մարդիկ սորվեցան որ մարդ կ'ապրի ո՛չ միայն հացով, այլ նաեւ արձակուրդով: Արձակուրդը սուրբ հռչակուեցաւ, ինչպէս աշխատանքը:

Աւելի առաջ մարդիկ կ'ապրէին միայն մէկ արձակուրդ: Դպրոցական շրջանի արձակուրդն էր ան: Հիմա կ'ապրին երկու արձակուրդներ: Առաջին արձակուրդը դպրոց կոչուած բանտէն ժամանակաւոր փախուստ մըն է: Երկրորդ արձակուրդը ժամանակաւոր փախուստ մըն է գործ ու աշխատանք կոչուած բանտէն: Եթէ դպրոցին անմիջապէս կը յաջորդէ գործը կամ աշխատանքը, կը նշանակէ որ մարդ տեւաբար կ'ապրի բանտի մէջ, առաջին բանտէն անցնելով դէպի երկրորդ բանտ: Պէտք չէ զարմանալ ուրեմն որ մարդիկ այնքան անհամբերութեամբ սպասեն բանտէն ժամանակաւոր սա արձակումը:

Աւելի քան քառորդ դար առաջ երբ աշխատիլ սկսայ իմ բազրատան մէջ, սրտիս մէջ բան մը կը խաղար երբ Յուլիսին ու Օգոստոսին երկիր կուգային նախկին հայրենակիցներ կամ նախկին հայրենակիցներու գաւակներ: Առաջինները կուգային տեսնելու իրենց ծննդավայրը, իրենց հօրենական գիւղը կամ քաղաքը: Երկրորդները կուգային տեսնելու իրենց ծնողներուն ծննդավայրը, վերագտնելու իրենց ծնողներուն ապրած տունը, գիւղը, քաղաքը: Երկու պարագային ա, յուզիչ շատ բան կար այս այցելութիւններուն մէջ: Արմատներ փնտռելու հոսանք մը սկսած էր մեր ժողովուրդին հեռու մեկնած գաւակներուն մօտ: Եւ այդ արմատները գաւառին մէջ էին, գաւառին մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը: Նախկին հայրենակիցները, կամ նախկին հայրենակիցներու օտարերկրեայ գաւակները կուգային տեսնելու իրենց համար այլեւս ուխտավայր դարձած այդ գաւառը: Նոյնիսկ հիմա եթէ պալատներու կամ դրախտանման քաղաքներու մէջ կ'ապրէին, անոնք յուզումով կուգային գաւառի յետամնաց ճամբաներուն վրայ գիւղաքաղաք մը, գիւղ մը, տուն մը կամ այգի մը, աւերակի վերածուած եկեղեցի մը փնտռելու: Դէպի այդ ուխտավայրը

երթալէ առաջ, կամ երթալ ու տեսնելէ վերջ, խմբագրատուն կուգային ու կը խօսէին իրենց յուզումներուն մասին: Անոնք ահաւասիկ իրենց տարեկան արձակուրդը այս անգամ յատկացուցած էին արմատներ պեղելու սուրբ առաքելութեան մը: Այս ալ ժամանակաւոր փախուստ մըն էր հեռաւոր ու օտար ափերու վրայ իրենց այսօր ապրած մեքենական կեանքէն: Ժամանակաւոր փախուստ մը՝ ներկայ կոչուած բանտէն դէպի անցեալ կոչուած արձակուրդը:

Այդ օրերէն ասդին անցան աւելի քան քսանըհինգ տարիներ եւ ամէն տարի, Յուլիսին կամ Օգոստոսին, դուռս բացի նորանոր ուխտաւորներու: Արձակուրդի եկողներուն թիւը բնաւ չպակսեցաւ: Բայց բան մը տակաւ փոխուեցաւ եկողներուն մօտ: Հետզհետէ հին սերունդը իր տեղը ձգեց նոր սերունդին: Եկողները այլեւս զաւառին մէջ իրենց անցեալը չէր որ կը փնտռէին, այլ կը փնտռէին ուրիշին անցեալը, կամ իրենց պապերուն ու մամերուն, իրենց ժողովուրդին անցեալը:

Գաւառին մէջ իրենց արմատները փնտռողներուն վրայ տակաւ աւելցան նաեւ այն միւսները, որոնք տակաւին հազիւ թէ տասը, քսան տարի առաջ մեկնած էին դէպի օտար ափեր: Ինչ ինչ պատճառներով տուն տեղ ձգած ու հեռու մեկնած մեր այս մարդիկը հիմա տարին անգամ մը, երկու տարին անգամ մը կուգային մեր մօտ, կրակ մը կը մարէին իրենց սրտին մէջ, իրենց կարօտները կը զովացնէին ողջագուրուելով ազգականներու, բարեկամներու եւ ընկերներու հետ:

Ուրիշներ արդեօք կը տեսնե՞ն այն ինչ որ ես կը տեսնեմ կարօտակէզ այդ մարդոց աչքերուն մէջ: Ժողովուրդի մը այս զաւակները, որոնք իրարմէ այնքան հեռաւոր ափերու վրայ կայք հաստատած են, որոնք աշխարհի ամէնէն հեռաւոր արօտավայրերուն մէջ

պուտ մը հանգիստ ու կանանչ փնտռելու գացած են,
հիմա մըջիւններու նման կ'երթեւեկեն հեռաւոր ու
մերձակայ կէտերու միջեւ հրավառ իրենց կարօտները
պուտ մը մարելու համար:

Մեր մեծերը շատ կանուխէն, ասկէ տասնամեակներ
առաջուց զարմանալի իրատեսութեամբ եւ հեռա-
տեսութեամբ նայեր են այս պատկերին եւ ըսեր են.
«Աշխարհ արօտ, մենք մէջը կարօտ»:

ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ Է ՈՐ ԸՍԵՆ՝ ԷՇ Է, ՔԱՆ ԹԷ ԳԷՇ Է

Յուդարկաւորութիւնը տակաւին չէր սկսած: Կին սգակիրները արդէն իրենց տեղերը գրաւած էին եկեղեցիին մէջ, բայց այրերը տակաւին կը դանդաղէին եկեղեցւոյ բակին մէջ եւ խումբ առ խումբ կը խօսակցէին իրարու հետ:

Ընդհանրապէս յուդարկաւորութեան մը սա պահուն, եկեղեցւոյ բակին մէջ հաւաքուած մարդիկ ամէն նիւթի շուրջ կը խօսին, բացի ննջեցեալէն: Ես, որ արդէն յուդարկաւորութեան մը նախորդող այդ վայրկեաններու շատախօսութիւնը անտեղի կը նկատեմ, այդ շատախօսութիւնը սիրով կը ներեմ եթէ մարդիկ խօսին գոնէ ննջեցեալին մասին, քանի մը լաւ բան ըսեն անհետացող այդ մարդուն մասին, յուշեր, դրուագներ պատմեն: Այս մէկը յարգելու ձեւ մըն է, ննջեցեալին մասին համակրանք յայտնելու քաղաքակիրթ կերպ մը:

Այս անգամ զարմանքով տեսայ որ ամէն մարդ ննջեցեալին մասին կը խօսէր: Եւ բոլորն ալ կարծես միաձայնութեամբ կ'ընդգծէին մէկ կէտ: Այն՝ թէ որքան բարի մարդ մը եղած էր ննջեցեալը: Բառին իրական իմաստով բարի մարդ մը: Բոլորն ալ իրարու նոյնը կ'ըսէին, նոյնը կը հաստատէին:

Ես ալ օր մը առաջ թերթին մէջ քանի մը տող գրած էի այդ ննջեցեալին մահուան մասին եւ ընդհանրապէս ծանրացած էի անոր բարի դիմագծութեան վրայ: Բազմաթիւ մասնայատկութիւններ ու կարողութիւններ ունէր, բայց այդ բոլորը իրարու կը միանային միակ գիծով մը որ բարութիւնն ու ազնուութիւնն էր: Շօշափելի քանի մը նախադասութիւններով թարգման հանդիսացած էի իր այդ բարութեան:

Երբ անցայ բարեկամներու առաջին խումբի մը քովէն, այդ բարեկամներս զիս կեցուցին ու գոհունակութիւն յայտնեցին իմ այդ տողերուն համար: Բոլորն ալ կը հաստատէին իմ գրածները եւ մէկին վրայ մէկ եւս աւելցնելով կը պատմէին թէ արդարեւ որքան բարի մարդ մըն էր ննջեցեալը: Ուրախացայ որ սխալ բան չէի գրած: Երկու քայլ անդին նոյնը կրկնուեցաւ: Երկու ընկերներ խօսք բացին ննջեցեալին մասին եւ գովեցին անոր բարի նկարագիրը: Իրենցմէ մէկը պատմեց դէպք մը որմէ տեղեակ չէի: Այս դէպքը ցոյց կուտար թէ որքան ազնիւ մարդ մը եղած էր եւ մանաւանդ թէ ան որքան սիրուած էր իր ընկերներուն կողմէ:

Քիչ վերջ յուղարկաւորութիւնը սկսաւ եւ ես մտածեցի թէ ահաւասիկ հասած է այն պահը, ուր մարդ մը իր վերջին հրաժեշտը կ'առնէ իր մերձակորներէն ու բարեկամներէն: Հասած է այն պահը, ուր սգակիրներու բազմութիւն մը վերջին յարգանք մը կը մատուցանէ իրենց մէկուն:

Սակայն երբեմն այդ սգակիրները որքան անտարբեր կը նստին արարողութեան ընթացքին, անհամբերութեամբ կը սպասեն որ արարողութիւնը վերջանայ, եւ մինչեւ որ վերջանայ, իրենց ակնարկները կը պտըտցնեն ամենուրեք, կը մտածեն այեւայլ նիւթերու մասին: Յարգանքը, զոր ցոյց տուած են յուղարկաւորութեան ներկայ գտնուելով ձեւակերպական ու քա-

դաքավարական է: Այդ մէկը արդէն անմիջապէս յայտնի կը դառնայ: Միայն ամէնէն մերձաւոր սգակիրներն են, որոնք, իրենց սեւերուն մէջ թերեւս իրական տառապանք մը եւ իրական կեդրոնացում մը կը ցուցաբերեն:

Երբեմն ալ սակայն դազադին շուրջ զգացումներու իրական արեկոծում մը կը տեսնուի: Կարծես բոլոր ներկաները, առանց բացառութեան, կը մասնակցին լաւ ու բարի մարդ մը կորսնցնելու վշտին: Շատերու աչքերուն վրայ արցունքի կաթիլներ կը սառնին: Դէմքերէն կը կարդացուի տխրութիւն մը որ անկեղծ է:

Այս անգամ ալ այդպէս եղաւ: Եկեղեցիին մէջ, մէկ ծայրէն միւսը, կար շունչ մը, միասնական ապրում մը, որ ցոյց կուտար թէ ննջեցեալը որքա՛ն սիրուած էր իր ընկերներուն ու բարեկամներուն կողմէ:

Այն ատեն տարօրինակ մտածում մը ունեցայ: Ի՞նչ մեղք, որ, ըսի միտքէս, ննջեցեալ մը չի կրնար տեսնել այս պահը: Աստուած իմ, ի՞նչ կ'ըլլայ, բացառութիւն մը ըրէ, բան մը փոխէ բնութեան անողոք օրէնքներուն մէջ եւ մահէն վերջ, յուղարկաւորութեան ընթացքին, մարդոց, մանաւանդ այսպիսի ազնիւ ու բարի մարդոց, մէկ անգամուան համար քանի մը վայրկեան վերադարձուր տեսնելու ու զգալու իրենց կարողութիւնը: Ննջեցեալ մը գոնէ տասը վայրկեան իր դազադին մէջէն զգայ թէ ինչ կ'անցնի կը դառնայ իր շուրջ իր մահուան առթիւ: Տեսնէ թէ մարդիկ ինչպէ՛ս յուզուած են իրմով եւ թէ ինչպէ՛ս անոնք միաձայնութեամբ կը գովեն իր բարի ու ազնիւ նկարագիրը:

Դիտած եմ որ մէկու մը մահէն վերջ, մարդիկ երբ քանի մը օր խօսին ննջեցեալին մասին, ընդհանրապէս ըսելիք ուրիշ բան չեն գտներ, եթէ ոչ մէկ բան. լաւ մարդ էր, բարի մարդ էր: Կ'երեւի թէ այդ պահուն շատեր կը տարուին աւելի ներողամիտ աչքով

նայելու, աւելի չատ բարութիւն ու ազնուութիւն տեսնելու մէկու մը մօտ որ այլեւս կը մեկնի: Այսպէս, իրական արդարներուն քով, երբեմն նուազ արդարներ ալ կ'արժանանան բարի ու ազնիւ մարդու համբաւին: Թերեւս ալ մարդոց համար ամէնէն կարեւորը մէկու մը քով քիչ մը բարութիւն ու ազնուութիւն կարենալ տեսնելն է, մնացեալը այնքան կարեւոր չէ:

Մեկնումի սա գերագոյն վայրկեանին, կամ անկէ ալ առաջ, ամբողջ կեանքի մը ընթացքին, մարդ մը ամէնէն մեծ պատիժը կրած պիտի ըլլար, եթէ ժողովուրդ մը իր ետեւէն ըսէր որ այդ մարդը գէշ մարդ մըն է: Մեր պապերը զգուշացուցեր են արդէն. աւելի լաւ է որ ըսեն թէ էշ է, քան թէ գէշ է:

Երանի բոլոր անոնց, որոնք իրենց ետեւէն միաձայնութեամբ լաւ բաներ ըսել կուտան մարդոց:

ԱՂՔԱՏԸ ՈՒՆԻ ՀԱՅ ՈՒ ՊԱՆԻՐ, ԳԻՇԵՐԸ ՔՈՒՆԸ ՉԻ ՏԱՆԻՐ

Տնտեսագետ ըլլալը պայման չէ որպէսզի երբեմն անդրադառնանք թէ որքան բարդ ու դժուար գործ է ճշգրիտ կերպով գնահատել ապրանքի մը իրական արժէքը:

Ի՞նչպէս կը չափուի ապրանքի մը իրական արժէքը: Առաջին պատասխանը յայտնի է: Ամէն մարդ նոյնը պիտի ըսէ: Ապրանքի մը արժէքը կը չափուի այս ապրանքին համար պահանջուած գնով: Սուղ ապրանք կայ, աժանագին ապրանք կայ: Ընտիր ու մետաքսեայ շապիկ մը գնելու համար պարտաւոր ես տասն անգամ, քսան անգամ աւելի սուղ վճարել, քան ինչ որ պիտի վճարես փողոցի շրջուն վաճառորդէն սովորական նայլոն շապիկ մը գնելու համար: Անտարակոյս մետաքսեայ շապիկը աւելի սուղ է փողոցի նայլոն շապիկէն:

Բայց եթէ ըսենք որ այս բացատրութիւնը բաւարար չէ, որովհետեւ ապրանքի մը արժէքը յարաբերական է, կախեալ է նաեւ այլ ազդակներէ, այն ատեն թերեւս պիտի աւելցնենք որ ապրանքի մը արժէքը կը չափուի անոր որակով: Արդարեւ շատեր համակարծիք պիտի

ըլլան որ շատ մաքուր ու ճաշակաւոր ձեւով կարուած նայլոն շապիկ մը աւելի արժէքաւոր է քան թէ շատ անճաշակ կերպով կարուած ու ամէնէն վատորակ մետաքսէն շինուած շապիկ մը: Կամ նոյն գինը ունեցող երկու ապրանքներէն մէկը միւսէն աւելի արժէքաւոր է, որովհետեւ մէկը քիչ մը աւելի լաւորակ է միւսէն:

Այս բացատրութիւնն ալ բաւարար չէ, որովհետեւ մարդիկ ընդհանրապէս ի վիճակի չեն ճշգրիտ կերպով ճանչնալու ապրանքի մը որակը, եւ շատ անգամ որակին ալ այնքան կարեւորութիւն չեն տար, որքան կուտան այլ երկրորդական ու մակերեսային ազդակներու: Օրինակի համար ցուցամով մարդու մը համար լաւ տպաւորութիւն գործող գունաւոր ու արտակեղրոն, բայց մէկ անգամ միայն հագուելու ծառայող շապիկ մը աւելի արժէքաւոր է քան թէ այն պարզ, քիչ մը սովորական բայց դիմացկուն շապիկը, զոր քանի մը տարի կրնայ հագուիլ:

Այո՛, որակն ալ չի բաւեր ճշդորոշելու ապրանքի մը իրական արժէքը: Ի՞նչ ուրեմն: Ո՞ր չափանիշը պիտի գործածենք ապրանքի մը իրական արժէքը ճշդելու համար:

Ոմանք այս անգամ պիտի յիշեցնեն թէ ապրանքի մը արժէքը կը չափուի անոր ներկայացուցած կարեւորութեամբ: Այս իմաստով, հացը աւելի արժէքաւոր է քան կարկանդակը, որովհետեւ կարկանդակէ մը շատ աւելի կենսական է հացը: Ապրանքներու արժէքը կ'աստիճանաւորուի անոնց ներկայացուցած կենսական կարեւորութեան համաձայն: Այս տեսակէտով, օրինակի համար, ճաշը աւելի արժէքաւոր է քան պտուղը:

Դեռ կրնանք երկարել: Մինչդեռ այս հարցումին պատասխանը պէտք է փնտռել ուրիշ տեղ եւ այդ պատասխանը արդէն շատ պարզ է: Ապրանքի մը արժէքը կը չափուի այն ճիգով, այն աշխատանքով, զոր մէկը կը վատնէ այդ ապրանքին տիրանալու հա-

մար: Հաց մը կարենալ գնելու համար մարդ մը որքա՛ն որ կ'աշխատի, այդ հացին արժէքը ա՛յդ է: Ինքնաշարժ մը կարենալ գնելու համար, յարկաբաժին մը գնելու համար որքա՛ն որ կ'աշխատի, ա՛յդ է այս ապրանքներուն արժէքը: Ահա թէ ինչու արժէքները յարաբերական են եւ նոյն իմաստը չունին բոլորին համար: Ոմանք իրենց մէկ շաբթուան վաստակով ինքնաշարժ մը կրնան գնել: Շատեր ալ հազիւ թէ իրենց կեանքի ամբողջ խնայողութիւնը քով քովի բերելով ինքնաշարժի մը կրնան տիրանալ: Երկրորդներուն համար ինքնաշարժը անբաղդատելիօրէն աւելի արժէքաւոր ապրանք մըն է, քան թէ առաջիններուն համար: Ուստի երկրորդները շատ աւելի կը գուրգուրան իրենց ինքնաշարժին վրայ, քան թէ առաջինները:

Բարեկամներէս մէկը միջոց մը առաջ շատ արժէքաւոր կառք մը գնած էր: Սովորականէն աւելի փարթամ եւ գեղեցիկ կառք մըն էր ան, որ ուշադրութիւնը կը գրաւէր բոլոր անցորդներուն: Բայց բարեկամս իր այդ կառքը ամէն գիշեր փողոցը կը ձգէր: Եթէ հարցնէի թէ ի՞նչպէս հանգիստ կ'ընէր այդքան արժէքաւոր ապրանք մը փողոցը ձգելով, ուս կը թօթուէր եւ կը պատասխանէր որ սիրտ չունէր ամէն գիշեր մինչեւ քանի մը հարիւր մեթր անդին գտնուող կառատունը երթալու: Կեանքէս ու հանգիստէս աւելի՞ արժէքաւոր է, կը հարցնէր:

Անիկա ինծի կը յիշեցնէր ուրիշ մէկ բարեկամս, որ համեստ դիրք ունէր եւ որ օր մը գործածուած կառք մը գնեց: Շատ երջանիկ էր այդ կառքով, խենդի պէս կը գուրգուրար անոր վրայ: Միայն թէ այդ կառքով պտըտելէ, այդ կառքով հոս ու հոն երթալէ աւելի, այդ կառքը մաքուր ու խնամեալ պահելու, մաքրելու, նորոգելու ժամանակ կը տրամադրէր: Ճիշդ է որ ան ալ փողոցը կը թողուր իր կառքը, բայց անոր համար

կտաւէ յատուկ ծածկոց մը կարել տուած էր, ամէն
գիշեր անով կը ծածկէր, ամէն առաւօտ այդ ծածկոցը
դարձեալ կը վերցնէր, խնամքով կը ծալէր: Բնաւ չէ՞ր
յոգներ, չէ՞ր ձանձրանար արդեօք այդքան խնամք
տանելէ: Կը յոգնէր անշուշտ: Բայց այդ կառքը շատ
արժէքաւոր էր իրեն համար:

Մէկ հացը հազար հոգիէն իւրաքանչիւրին համար
տարբեր արժէք ունի: Մեր պապերը որքան խելացի
խօսք ըրեր են. աղքատը ունի հաց ու պանիր, գիշերը
քունը չի տանիր:

ՍԵՒ ՀԱԻԸ ԾԵՐՄԱԿ ՀԱՒԿԻԹ ԿՊԾԷ

Միայն սեւ հա՞ււր:

Ո՛չ:

Հաււ ի՛նչ գոյն ալ ունենայ, սեւ, ճերմակ, սրճագոյն, անպայման ճերմակ հաւկիթ կ'ածէ: Հաւկիթը կախեալ չէ հաւուն գոյնէն, կամ հաւուն փետուրներուն գոյնէն: Բոլոր հաւերը, ինչ գոյն ալ ունենան, նոյն հաւկիթը կ'ածեն: Հաւկիթները նոյն ճերմակութիւնը ունին, նոյն կարծրութիւնը, քիմիական նոյն բաղադրութիւնը:

Արդէն հաւուն գոյնը արուեստական չէ՞: Եթէ տարբեր գոյնով երկու հաւերու փետուրները փետէք, անգին իրերանման երկու հաւեր չե՞ն մնար: Բոլոր հաւերը իրարու կը նմանին, եթէ անոնց փետուրները վար առնէք: Հաւերը եթէ մարդու չափ խելացի ըլլային եւ ժողովրդավար հաւաքականութիւն մը կազմէին, պիտի ստորագրէին հաւային իրաւունքներու յայտարարագիր մը եւ պիտի ըսէին որ ո՛չ ոք իրաւունք ունի հաւերը իրարմէ զատորոշելու իրենց փետուրին կամ մորթին գոյնին համաձայն:

Մենք՝ մարդիկս այդ գործը վաղուց կատարած ենք: Յայտարարած ենք մարդկային իրաւունքներու հռչակագիր եւ ընդունած ենք որ կարելի չէ մարդոց միջեւ խտիր դնել իրենց մորթին գոյնին համաձայն: Թէեւ սեւամորթ մարդը այստեղ սեւ հաւէն քիչ մը կը տարբերի, քանի որ ան սպիտակամորթ զաւակ աշխարհ չի բերեր, այլ իրեն նման սեւամորթ երախայ մը աշխարհ կը բերէ, բայց կարեւորը այն է որ անոր ալ աշխարհ բերածը սպիտակամորթի մը աշխարհ բերածին նման մարդ արարած մըն է: Թէեւ սեւամորթ մարդուն կամ կարմրամորթ մարդուն մորթի գոյնը չենք կրնար քերթել, այնպէս ինչպէս կը փետենք հաւուն փետուրը, որպէսզի տեսնենք թէ այդ գոյնին տակ ի՞նչ կը մնայ, բայց արդէն գիտենք թէ ինչ կը մնայ: Սեւամորթ, կարմրամորթ, սպիտակամորթ, ինչ կ'ուզէ ըլլայ, այդ մորթին տակ մարդ մը կայ եւ այդ մարդն է հիմնաւորը: Այդ մարդը, ինչ գոյն մորթի տակ ալ գտնուի, նոյն արժէքն ու իրաւունքները պէտք է ունենայ:

Անշուշտ ես չեմ որ պիտի պնդեմ որ մարդիկ հիանալի հաւատարմութեամբ կը կիրարկեն իրենց կողմէ ընդունուած այս սկզբունքը եւ հաւասար վերաբերում ցոյց կուտան սեւամորթին կամ կարմրամորթին: Դեռ չատ հեռու ենք այդպիսի կատարելութենէ մը: Միլիոնաւոր սպիտակամորթներու աչքին սեւամորթը այսօր զարչելի արարած մըն է: Միլիոնաւոր սեւամորթներ ալ այսօր ատելութեամբ կը նային սպիտակամորթերուն: Սեւ հաւը որքան ալ ճերմակ հաւկիթ ածէ, գոյները տակաւին կը շարունակեն դիրքաւորումներ ստեղծել մարդոց միջեւ եւ ճամբայ բանալ արժէքներու աստիճանաւորումի մը:

Անցեալ օր, երբ պտղավաճառէ մը գնում կ'ընէի, տեսայ որ կարմիր կեռասը շատ սուղ կ'արժէր, բայց անոր քովը դրուած էր նաեւ դեղին կեռաս մը, որուն

գինը միևսէն եռապատիկ ցած էր: Հարցուցի թէ ինչո՞ւ կարմիրը այնքան սուղ կ'արժէ, մինչ դեղինը այսքան աժան է: Պտղավաճառը շատ պարզ պատասխան մը տուաւ:

-Որովհետեւ մէկը կարմիր է, իսկ միւսը դեղին:

Հաւանաբար անոնց համերն ալ տարբեր էին, բայց չեշտը համի տարբերութեան վրայ չէ՛ որ կը դրուէր, այլ գոյնի տարբերութեան: Օրինակի համար, տուրմն ալ այդպէս չէ՞: Ամէն մարդ սեւ տուրմը կը սիրէ, քիչեր միայն կ'ախորժին ճերմակ տուրմէն:

Բայց եթէ հաւերը, կեռասները կամ տուրմերը բաղդատուին մարդոց հետ, նորէն բախտաւոր են, որովհետեւ, անոնք, որքան ալ իրարմէ տարբեր գոյներ ունենան, գոնէ ցեղային կամ ազգային տարբերութիւններ չունին, ո՛չ ալ մտային կարողութեան կամ դասակարգային տարբերութիւններ: Երեւակայեցէք թէ մարդիկ, բացի իրենց մորթին գոյնէն, տակաւին անհամար ինչպիսի ազդակներով կը զանազանուին իրարմէ եւ կ'արժանանան անհաւասար կամ անարդար վերաբերումներու:

Մարդու մը կեանքին ամէնէն ողբերգական կողմն ա՛յն է որ մարդոց միջեւ անհաւասարութիւններն ու տարբերութիւնները կը շարունակուին սերունդէ սերունդ, կարծես ծնողներու կողմէ ժառանգ ձգուելով զաւակներու: Անշուշտ որ հաւերու պարագային այդպէս չէ: Սեւ հաւուն ու սրճագոյն հաւուն միջեւ տարբերութիւնը վերջ կը գտնէ իրենց հաւկիթներով: Երկուքին հաւկիթները, հաւասարապէս ճերմակ, եթէ քով քովի դրուին, այլեւս անոնց վրայ ո՛չ մէկ հետք կը գտնէք զանոնք ածող հաւերուն գոյնի տարբերութենէն: Բայց մարդուն պարագան այդպէս չէ: Սեւամորթ մարդուն եւ սպիտակամորթ մարդուն զաւակները վերջ չեն կրնար դնել իրենց հայրերուն գոյնի տարբերութեան:

Հաւու ու հաւկիթի մասնագէտ չեմ, որպէսզի գիտնամ թէ սեւ հաւու մը ճերմակ հաւկիթէն դարձեալ սեւ վառեակ մը դուրս կուգայ, թէ ոչ տարբեր գոյնով վառեակ մը: Ի՞նչ է օրէնքը, հաւերու մօտ ալ արդեօք գոյները մէկ սերունդէն միւսը կը փոխանցուին մարդոց նման, հո՞ն ալ անսրբագրելի, կամ արմատներուն հաւատարիմ մնացող ճակատագրականութիւն մը կայ:

Մարդոց ընկերութենէն ներս, հաւասարութեան ու մարդկային իրաւունքներու բոլոր օրէնքները առայժմ առասպել մը ըլլալէ անդին չեն անցնիր: Ամէնէն ժողովրդավար երկրին մէջ իսկ մարդիկ, որքան ալ ճերմակ հաւկիթ ածեն, չեն կրնար մոռցնել տալ իրենց գոյնը, իրենց արմատը, իրենց ցեղը:

ԲԵՐԱՆԴ ԲԱՆԱԼՈՒ ՏԵՂ ԱԶՔԴ ԲԱՑ

Տակաւին դպրոցական նստարաններու վրայ էինք, երբ մեր ուսուցիչները կ'ըսէին մեզի.

«Բերանդ մի՛ բանար, ճանճ կը փախչի»:

Ամբողջ կեանքիս մէջ երբեք չլսեցի որ մէկու մը բերնէն ներս ճանճ փախած ըլլայ, բայց երբ տեսնեմ մարդ մը որուն բերանը բաց է, ներքին ժպիտով մը կը յիշեմ այդ խօսքը:

Չեմ գիտեր ինչու, բաց բերանը միշտ կը քննադատուի: Արդէն ծիծաղաշարժ բան մըն ալ կայ բաց մնացած բերնի մը տեսարանին մէջ: Արդեօք անմտութեա՞ն կամ անխելքութեա՞ն նշան է բաց բերանը: Չեմ կարծեր, որովհետեւ ես տեսայ շատ խելացի մարդիկ որոնց բերանը բաց կը մնայ ընհանրապէս: Մնաց որ բաց բերանը զարմանք ալ կը նշանակէ, քանի որ եթէ մէկու մը զարմանք պատճառենք, կը սիրենք ըսել որ անոր բերանը բաց մնաց: Եւ զարմանքը խելքի նշան է: Խելացի մարդիկը ամէն բանի կը զարմանան: Այո՛, չկարծէք որ ամէն բանի զարմանալը անմտութիւն է, անխելքութիւն է: Ընդհակառակը: Խելացիները, գիտնականները, մասնա-

գէտները ամէն բանի վրայ զարմանալով է որ գիտութիւն կը ստեղծեն: Ուստի զարմանքը խելքի նշան է եւ եթէ զարմացող մարդուն բերանը բաց կը մնայ, չենք կրնար ըսել որ բաց բերանը անմտութեան նշան է:

Ինչո՞ւ ուրեմն մարդիկ վերապահութիւն մը ունին բաց բերանի նկատմամբ: Ճիշդ է որ բերնին բնական վիճակը անոր գոց վիճակն է: Շրթները իրարու պիտի փակչին, ակռաները պիտի չերեւին: Ա՛յս է մարդու մը դէմքին, նաեւ բերնին բնական վիճակը: Բայց բնութիւնը մարդուս տուած է նաեւ բերանը բանալու կարողութիւնը: Եւ մտածենք անգամ մը թէ որքա՛ն շատ բան կը պարտինք բերանը բանալու մեր այդ կարողութեան: Ամէնէն կարեւորը ուտելու գործողութիւնն է: Օրհնութիւն մը: Որքա՛ն ախորժակով մեր բերանը կը բանանք երբ սեղան կը նստինք: Այդ վայրկեանին ծիծաղաշարժ ո՛չինչ կայ բաց բերանի մը երեւոյթին մէջ: Յետոյ յիշե՛նք խօսելու գործողութիւնը: Այդ ալ մեր բերնին զանազան բացուածքներուն կը պարտինք: Թէեւ շատախօսին կամ անգաղտնապահ մարդուն թուլբերան կ'ըսենք, բայց ատիկա զարտուղի պարագայ է: Խօսելու, մեր խնդիրը ուրիշին պատմելու մեր կարողութիւնը կախեալ է մեր բերանը բանալու մեր կարողութենէն: Կպչուն ժապաւէնով մը փակեցէք մէկուն բերանը, ան չի կրնար խօսիլ: Կը ճաթի: Խօսիլը ուտելու չափ կարեւոր է: Ոմանք պիտի ըսեն որ երգելն ալ ուտելու չափ կարեւոր է, որովհետեւ երգը սնունդ է: Եւ երեւակայեցէք թէ իրենց բերանը ի՛նչպէս կը բանան բոլոր երգիչներն ու երգչուհիները: Իրենց բոլոր ակռաները մի առ մի կրնաք համրել եթէ մօտէն նայիք երգիչներուն, մանաւանդ երգչուհիներուն: Երգիչները ո՛վ գիտէ որքան փառք կուտան որ իրենց կզակներուն ամբողջ ուժովը կրնան բանալ իրենց բերանը: Եւ վերջապէս

իրենց բերանը բանալու կարողութեան հազար փառք կուտան նաեւ բոլոր անոնք, որոնք ակուայի ցաւէ կը տառապին: Տեսած էք անշուշտ որ մարդիկ իրենց բերանը երկար վայրկեաններ ինչպէս բաց կը պահեն ատամնաբոյժի մը բազկաթռին վրայ: Եւ տակաւին ինչե՛ր: Օրինակի համար շնչառութեան հարցը: Որքան ալ բժիշկները մեզի խստիւ յանձնարարեն որ բերնով չունչ չառնենք, միայն քիթով չունչ առնենք, պահեր կան երբ քիթը առանձինն անբաւարար կը մնայ: Ուժեղ հովու մը դիմաց, փոթորիկի մը դիմաց երբեմն ի՜նչպէս կը բանանք մեր բերանը որպէսզի չխեղդուինք:

Դեռ ո՛վ գիտէ որքան կրնամ երկարել, եթէ ուզեմ թուել բացուած բերնի մը բարիքները: Այնուհանդերձ մեր մեծերը շարունակ կը խրատեն որ գոց պահենք մեր բերանը: Մեր պապերն ալ այդպէս ըսեր են. բերանդ բանալու տեղ աչքդ բաց: Կեանքի մէջ յաջողելու, յաջողութիւններ արձանագրելու, շահելու համար աչքդ պէտք է բանաս, ո՛չ թէ բերանդ: Աչքդ բա՛ց, աչքըբաց եղի՛ր, առիթները օգտագործէ՛, սորվէ ու օգտուէ՛, տե՛ս թէ ուրիշները ինչեր կ'ընեն ու ինչպէս կ'ընեն: Աչքդ բաց նաեւ որպէսզի դուն քեզ պաշտպանես տեսանելի ու անտեսանելի վտանգներէն: Աչքդ բաց որքան որ կրնաս, որովհետեւ թշնամիդ պիտի սպասէ որ պահ մը աչքդ գոցես: Ընկերութեան բոլոր վատահամբաւներն ալ պիտի սպասեն որ աչքդ գոցես, զիրենք չտեսնես, կամ չտեսնել ձեւացնես:

Այո՛, անշուշտ ես ալ կը հաւատամ որ աւելի լաւ է աչքը բանալ, քան թէ բերանը բանալ: Բայց չկարծէք որ մեր պապերուն խրատականները ի գորու են ամէն տեղ: Օրինակի համար եթէ մէկը ձեզ բարկացնէ, եթէ անօրինակ անիրաւութեան մը հետ դէմ յանդիման մնաք, եթէ պոռթկալու պահանջը զգաք, այն ատեն

կը գոցէ՞ք ձեր աչքերը եւ կը բանա՞ք ձեր բերանը:
«Բացի օրհնեալ բերանս» կ'ըսէ՞ք այն ատեն: Եւ կը
հանգստանա՞ք:

Այո', մեր աչքերը բանանք, բայց չփախնանք նաեւ
մեր բերանները բանալէ: Երբեք ճանճ պիտի չփախի
հոնկէ ներս: Յետոյ մեր պապերը ուրիշ բան մըն ալ
ըսեր են, կարծես մոռնալով վերը իրենց ըսածը:
Անոնք ըսեր են.

«Բաց բերանը անօթի չի մնար երբեք»:

Ուրե՞մն:

ԻՆՔՍ ՔՈՒՆ, ՄԵՂՔՍ ԱՐԹՈՒՆ

Քանի մը ընկերներ, մեր բախտը կը փորձէինք խաղարանի մը մեքենաներուն վրայ: Ես եւ ուրիշ ընկեր մը շարունակ կը կորսնցնէինք: Երրորդ ընկեր մը ունէինք, որ մեզմէ աւելի բախտաւոր էր: Յաճախ մեծ կամ փոքր գումարներ կը ստանար մեքենայէն: Միջոց մը ինծի դարձաւ ու քանի մը մետաղադրամ տուաւ:

-Ես ձանձրացայ, ըսաւ, իմ հաշուոյս խաղա՛ սա մեքենային վրայ:

Գնաց: Առաջին մետաղադրամը նետեցի: Երկրորդին սպասել հարկ չեղաւ: Մեքենան յանկարծ բաւական խոշոր պարգեւ մը տուաւ: Այդքանը բնաւ չէինք ստացած ատկէ առաջ: Զարմացանք: Շուարեցանք: Հիացանք: Ընկերս լեզուին տուաւ:

-Շունշանորդի, ըսաւ, ինքը քուն, բախտը արթուն: Իրաւունք ունէր:

Մարդիկ կան, որոնց բախտը իրենց բացակայութեան ալ կը բանի: Անոնց համար շատ դիպուկ բացատրութիւն է սա. ինքը քուն, բախտը արթուն:

Բայց մարդոց միայն բախտը չէ որ արթուն կը մնայ քունի ընթացքին: Ինչպէս ըսեր են մեր պապերը, մարդոց մեղքերն ալ արթուն կը մնան տեւաբար, անոնց տէրերը քնանան կամ ոչ:

Տարիներ առաջ, երբ երկիրը կ'ապրէր խառնակ օրեր, կը լսէինք որ ապահովութեան պաշտօնեաները ամէն գիշեր, ուշ ատեն, տուներէ ամբաստանեալներ ու կասկածելիներ կը հաւաքէին: Կէս գիշերէն վերջ, կամ առտուան դէմ, երբ արդէն ամէն մարդ խոր քունի մէջ էր, ապահովութեան պաշտօնեաները կուգային ու դուռը կը զարնէին: Կ'առնէին, կը տանէին առանց բացատրութիւն տալու:

Այսօր ալ անշուշտ նոյնը կը պատահի, հոս կամ բոլոր երկիրներու մէջ: Ինչո՞ւ ապահովութեան պաշտօնեաները ընդհանրապէս այսպէս ուշ ատեն հսկողութեան տակ կ'առնեն կասկածելիները, կամ մեղադրեալները: Թերեւս աւելի վախ պատճառելու համար: Թերեւս յանպատրաստից ձերբակալելու համար մեղապարտը: Թերեւս որպէսզի ան առիթ չունենայ փախչելու, կամ ասոր կամ անոր օգնութիւնը ուզելու: Թերեւս որպէսզի քիչ մարդ տեսնէ, աղմուկ չելլէ: Ո՛վ գիտէ: Բայց ես այս բոլոր պատասխաններուն վրայ հատ մը եւս պիտի աւելցնեմ, զայն փոխ առնելով մեր պապերէն.

Որովհետեւ՝ ինքը քուն, բայց մեղքը արթուն:

Որովհետեւ մենք որքան ալ քնանանք, մեր մեղքերը արթուն կը մնան:

Մեր մեղքերը...: Այո՛, անոնք բնաւ չեն քնանար, քուն չունին: Անոնք կը շարունակեն ապրիլ ու շնչել, երբ մենք կը քնանանք, երբ մենք քանի մը ժամուան համար կը մոռնանք աշխարհը: Մենք կը քնանանք, բայց անոնք կը չրջին ամէն կողմ, մեզմէ հեռու կամ մօտիկ: Մենք կրնանք գաղափար իսկ չունենալ թէ ո՞րտեղեր կը չրջին անոնք, որո՞նց հետ հանդիպում

կ'ունենան, ո՞րոնց կողմէ կը դատուին: Մենք երբեմն անոնց գոյութենէն իսկ կրնանք լուր չունենալ: Մենք այդպիսի մեղք մը կամ մեղքեր ունէի՞նք: Ե՞րբ գործեր էինք այդ մեղքը: Կարելոր չէ: Մեր մեղքերը այլեւս մեզմէ անկախ են ու մեր անունով կը ճախրեն գիշերներու մթութեան մէջէն: Ձանոնք երբեմն գործեցինք ակամայ, երբեմն ալ կամաւոր կերպով: Ձանոնք գործեցինք երբեմն ստիպողաբար, երբեմն ալ քմահաճ կերպով: Ձանոնք գործեցինք երբեմն ուրիշներուն վնաս հասցնելով, երբեմն ալ նոյնինքն մեզի ի վնաս: Ձանոնք գործեցինք երբեմն որպէս չարութիւն, երբեմն ալ որպէս բարիք: Երբեմն մինչեւ իսկ չգործեցինք զանոնք, բայց անոնք մեր վզին փաթթուեցան որպէս մեղք:

Մեր մեղքերը: Կրնա՞նք անոնցմէ փրկուիլ պարզապէս զղջալով, կամ պարզապէս անգիտանալով, կամ պարզապէս քնանալով: Չենք կրնար: Անոնք մեր կեանքի անբաղձալի ընկերներն են: Անոնց մէկ մասը արդէն գոյութիւն ունէր եւ մեր ճակտին փաթթուած էր մեր աշխարհ գալէն ալ առաջ: Մէկ մասը գոյութիւն ունեցաւ ամբողջ մեր կեանքի տեւողութեան: Մէկ մասն ալ դեռ միջոց մը պիտի գոյատեւէ նոյնիսկ եթէ մենք մեկնինք այս աշխարհէն: Դիւրին չէ մեզի համար մեր օձիքը փրկել անոնցմէ: Ամէն վայրկեան մէկը կրնայ անոնց համար մեզմէ հաշիւ պահանջել նոյնիսկ երբ մենք կը քնանանք: Հեռաւոր ու անծանօթ դատաւորներ, մեր բացակայութեան, ամէն վայրկեան կրնան իրենց ամբաստանեալի աթոռին վրայ նստեցնել զանոնք ու անոնց մասին վճիռներ ամբաստանել: Մեզի իմաց կուտա՞ն, չե՞ն տար, մեզ ինքնապաշտպանութեան կը հրաւիրե՞ն, չե՞ն հրաւիրեր, ոչ մէկուն հոգն է: Իրենք մէկ բան ունին միայն մեզի ըսելիք. թող չմեղանչէիր, թող մեղք չգործէիր:

Կ'արժէ որ ամէն գիշեր, անկողին մտնելէ առաջ,
պահ մը մտածենք թէ այդ պահուն ո՞ւր կը մեկնին
արդեօք մեր մեղքերը, դարձեալ որո՞նց դուռը զարնել
կը պատրաստուին եւ թէ ի՞նչ նոր դատապար-
տութիւններ բերելով վաղն առաւօտ մեզի պիտի
վերադառնան կրկին:

Այո', ինքս քուն, մեղքս արթուն:

Այսպէս ըսեր են մեր պապերը:

Եւ մեր պապերը ըսեր են նաեւ.

Մի՛ քնանար: Աչքդ բաց ու մեղքդ լաց:

ԵՍ ՏԱՆՁ Կ'ԸՍԵՄ, ԱՆ ԳԱՆՁ ԿԸ ՀԱՍԿՆԱՅ

Ով որ իր կեանքին մէջ գոնէ մէկ անգամ այսպիսի մէկը չէ տեսած, թող մատ վերցնէ:

Շատ են անոնք: Բազմութիւններ կը կազմեն: Բայց ունին իրենց պարագալուխները, խմբապետները, իրենց կեղծ առաջնորդները: Մենք անոնց տանձ կ'ըսենք, անոնք գանձ կը հասկնան: Մենք անոնց մէջ տանձ մը կը տեսնենք, անոնք իրենց մէջ գանձ մը կը տեսնեն: Անոնք միաժամանակ շատ անձնապաստան են: Եթէ իրենց դիմաց հազար հոգի ալ պնդէ թէ իրենց տեսածը տանձ մըն է, եւ ոչ թէ գանձ, չեն հաւատար, չեն համոզուիր, չեն նահանջեր: Չեն համոզուիր, որովհետեւ իրենց աչքն ու խելքը կը խաբէ զիրենք, բայց մանաւանդ չեն համոզուիր, որովհետեւ անպայման իրենց շուրջ կը գտնեն մէկ երկու համախոհներ, որոնք կը սրտապնդեն զանոնք, որոնք աւելի ուժեղ կը զարնեն իրենց առաջնորդին թմբուկը, որոնք թագաւորէն ալ աւելի թագաւորապաշտ են: Մէկը որ այսպիսի քանի մը հոգիէ չըլապատուած է, այլեւս մինչեւ կեանքին վերջը դատապարտուած է տանձին մէջ գանձ մը տեսնելու:

Հակառակն ալ կայ:

Մենք գանձ կ'ըսենք, այս անգամ անոնք տանձ կը հասկնան: Ինչե՞ր ունինք, որոնք մեզի համար իսկա-

կան գանձեր են, որոնց վրայ կը գուրգուրանք, որոնց համար թերեւս մեր կեանքը զոհելու պատրաստ ենք: Այս գանձերուն մէջ մեր դիմացիները տանձ մը կը տեսնեն միայն: Կ'արհամարհեն, արժէքը չեն գնահատեր, ոտնակոխ կ'ընեն այդ գանձերը, եւ այս բոլորէն վերջ ալ՝ կը հպարտանան: Հոս ալ անպայման իրենց շուրջ ունին քանի մը վարձկան կամ կամաւոր համախոհներ, որոնք կը ծափահարեն իրենց ղեկավարին պղտորաստեսութիւնը:

Կեանքի այս երեւոյթին այնքան վարժուած ենք, որ այլեւս մոռցած ենք զարմանալ, թէ ինչո՞ւ մարդիկ իրարմէ այսքան տարբեր գնահատանք կրնան ունենալ: Ո՛չ միայն մոռցած ենք զարմանալ, այլ մինչեւ իսկ շատ բնական կը գտնենք: Եւ շատ անգամ ալ գնահատանքներու այս աւերիչ տարբերութիւնը կը փորձենք օրինականացնել եւ յարգել, անոր հագցնելով կարծիքի ազատութեան կամ ճաշակներու այլազանութեան վրայ հիստուած պատմուճաններ:

Անշուշտ կեանքի մը սովորական ու անհատական մակարդակներուն վրայ ճաշակներու ու գնահատանքի այս տարբերութիւնը այնքան ալ կարեւոր չէ եւ եթէ ան վնաս մը կը պատճառէ, միայն ենթակային կը պատճառէ: Այն մարդը որ շուկայէն տանձ մը կը գնէ գանձ մը գնել կարծելով, այն որ տանձի մը համար գանձի մը գինը կը վճարէ հպարտ ինքնագոհութեամբ եւ ինքանախաբէութեամբ, միայն ի՛ր անձին ու ի՛ր քսակին կը վնասէ: Խաբուած է ան, բայց որո՞ւն հոգը: Աշխարհի վրայ անհամար վաճառորդներ կան որոնք դարանակալ կը սպասեն որ տանձին մէջ գանձ տեսնող յաճախորդ մը մտնէ խանութէն ներս:

Բայց այն մարդը որ ամբողջ մարդկութեան կամ ամբողջ իր ժողովուրդին համար ճակատագրական արժէք ունեցող նիւթի մը մէջ կ'ընէ նոյն չփոթութիւնը, այն ատեն միայն ի՛ր քսակին չէ որ կը վնասէ,

այլ ամբողջ ժողովուրդի մը: Երբ մէկը թանգարանային անգնահատելի արժէք ունեցող ազգային գանձի մը մէջ տանձ մը կը տեսնէ ու զայն զամբիւղ կը նետէ, իր ժողովուրդին, իր մշակոյթին, եւ ամբողջ մարդկութեան մեծ վնաս կը գործէ: Կամ այն մարդը որ տանձի մը չափ իսկ արժէք չունեցող ապրանքի մը մէջ գանձ մը կը տեսնէ ու այդ կարծեցեալ գանձին համար աշխարհը իրար կ'անցընէ, իսկական արժէքները ոտնակոխ կ'ընէ եւ իրեն նման տգէտներու կամ անգէտներու մօտ ալ սխալ արժէքներու ցուցատախտակներ կը գոյացնէ, այդ մարդը ահաւասիկ ամբողջ մշակոյթի մը եւ ամբողջ ժողովուրդի մը վնաս կը պատճառէ:

Ամէն մշակոյթ կը զարգանայ ո՛չ միայն մշակութային նորանոր արժէքներ ստեղծելու աշխատանքով, այլ նաեւ այդ արժէքները թերագնահատող, այդ արժէքներուն դէմ պայքարող եւ անոնց յառաջիադացումը դժուարացնող մութ ու կոյր ուժերու դէմ պայքարելով: Առաջինը ինքնին բաւարար չէ մշակոյթի զարգացման համար: Երկրորդն ալ նոյնքան պայմանադրական է: Մշակոյթի իսկական մարդը իրաւունք չունի գոհանալու միայն նոր մշակոյթ ստեղծելու գործով, ան պարտականութիւնն ունի նաեւ գանձի մէջ տանձ, կամ տանձի մէջ գանձ տեսնողներուն դէմ պայքարելու: Այս տեսակէտով, մշակոյթի իսկական մարդը թէ՛ ստեղծագործ կամ գիտնական է, եւ թէ՛ միաժամանակ զինուոր: Տուն սարքելով, երկիր սարքելով, հայրենիք հիմնելով գոհանալ ու այդ տունը, երկիրը, հայրենիքը անոնց թշնամիներուն դիմաց չպաշպանել, կը նշանակէ իր պարտականութեան կէսը միայն կատարած ըլլալ:

Մեր պապերուն ձայնով այսպիսի պատգամ մը պէտք է լսենք մեր ականջներուն մէջ, ամէն անգամ որ հանդիպինք տանձն ու գանձը իրարու հետ շփոթող մէկու մը:

ԶՈՒՐ ՏԵՍՆԷ՝ ԶՈՒԿ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ, ԿԱՏՈՒ ՏԵՍՆԷ՝ ՄՈՒԿ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ

Ամէն առիթէն օգտուող պատեհապա՞շտն է ան, թէ ոչ ամէն կաղապարի յարմարող վարպետորդի մը:

Հեռատեսիլէն մտիկ կ'ընեմ մեր երկրին ամէնէն նշանաւոր մարդոցմէ մէկը, որ հեռաւոր գիւղի մը մէջ պատիւներու արժանացած, տարւոյն մարդը ընտրուած է: Ո՞րկէ ուր: Այդ անձը այդ գիւղէն չէ, այդ գիւղին հետ որեւէ կապ չէ ունեցած մինչեւ այսօր: Բայց պատիւ ըրեր են անոր, ան ալ մինչեւ հոն գացեր է, պատիւները ընդուներ է, եւ հիմա հրապարակաւ կը խօսի գիւղի բնակչութեան: Քաջածանօթ ճարտարարուեստագէտ մըն է, երկրին ամէնէն հարուստ քանի մը հոգիէն մէկը: Ուստի եթէ գիւղացիները իրեն պատիւ ըրած են, գիւղացիներուն համար ալ մեծ պատիւ է իրենց գիւղին մէջ ընդունել այսքան նշանաւոր ու այսքան հարուստ մարդ մը: Եւ ահա թէ ինչ կ'ըսէ ան.

-Սիրելի համաղաքողացիներս: Այո՛, ես համաքաղաքացի կը կոչեմ ձեզ: Ես էրզրում գացի ու էրզրումցի եղայ: Ես Մանիսա գացի ու Մանիսացի եղայ: Հիմա

ալ ձեզի եկած եմ եւ ահա կ'ըլլամ ձեր համաքաղաքացին: Ես ամբողջ երկիրը հարազատ կը զգամ ինծի, ես բոլոր մարդիկը հարազատ կը զգամ: Ահա թէ ինչու համաքաղաքացի կը կոչեմ ձեզ:

Քանի մը հարիւր տեղացիներ, որոնք հրապարակին վրայ մտիկ կ'ընեն զինքը, խելայեղ ծափահարութիւններով կ'ողջունեն այս խօսքերը: Զինքը իրենց ուսերուն վրայ կ'առնեն, անոր առջեւ մինչեւ գետին կը խոնարհին:

Իսկ ես, եթէ հոն ըլլայի, թերեւս փտած լեմոն մը պիտի նետէի անոր վրայ: Պիտի պախարակէի, պիտի մտածէի որ այդ մարդը մեր քթին կը խնդայ: Կեղծաւորութիւն կ'ընէ: Այդ մարդը բոլորին հետ անոնց բազկերակին համաձայն կը խօսի: Կարեւոր չէ թէ ինք ինչ է, ան ինքզինք ցոյց կուտայ այնպէս ինչպէս դիմացինը կ'ուզէ որ ըլլայ: Ինքը եւ իր նմանները միշտ ա'յդ է որ կ'ընեն: Անոնք երբեք չեն ըսեր. «Ես սա եմ»: Այլ կ'ըսեն. «Ես քեզի պէս եմ, քեզմէ եմ»: Եթէ դիմացինը ոչխար է, իրենք ալ ոչխար պիտի դառնան սիրով: Եթէ դիմացինը էշ է, իրենք ալ էշ պիտի ձեւանան: Կարեւորը դիմացինին միասնութիւն մը ցոյց տալն է: Եւ դիմացինն ալ, հաւատայ կամ չհաւատայ, պիտի խանդավառուի, պիտի հիանայ, պիտի փայփայուի միասնութեան այդ խոստովանութենէն:

Բայց անկարելի է չհարցնել: Այս մարդը ամէն առիթէն օգտուող գարշելի պատեհապա՞շտ մըն է, թէ ոչ կատարեալ դիւանագէտ մը որ գիտէ մոռնալ իր սեփական զգացումներն ու մտածումները եւ երկխօսութիւն հաստատել դիմացինին հետ: Առաջինէն ոչինչ պիտի չահինք, բայց երկրորդը կրնա՞յ արդեօք բաներ մը կառուցանել մեր կեանքին մէջ: Առաջինը իր սեփական շահուն համար կ'աշխատի, բայց երկրորդը արդեօք բանե՞ր մը կը ջանայ շահեցնել մարդկութեան:

Այսպէս կամ այնպէս, ես երբեք չկրցայ հաշտուիլ այն մարդոց հետ որոնք գետնառիւծներու նման ամէն գոյնի կը յարմարին, որոնք, ուր որ ալ երթան, իրենց չըջապատին գոյնը կ'առնեն: Ողնայար չունին, կրկէսի մը խամաճիկին պէս ձեւէ ձեւ կը մտնեն: Ինչպէս ըսեր են մեր պապերը, անոնք ջուրը եթէ տեսնեն, ձուկ կը դառնան, կատուն եթէ տեսնեն, մուկ կը դառնան: Եւ որովհետեւ քիչեր միայն զանոնք տեսած են թէ՛ ջուրին մէջ եւ թէ՛ կատուին առջեւ, չատեր չեն գիտեր թէ անոնք ինչպէս կերպարանք կը փոխեն չըջապատին համաձայն: Մեր պապերը տակաւին անոնց համար ըսեր են. Բաղնիք կ'երթան, խուռնային կը հիանան, հարսնիք կ'երթան, գուռնային կը հիանան: Անոնք այսպէս են: Իմաստունին հետ իմաստութիւնը կը գովեն, խենդին հետ խենդութիւնը կը փառաբանեն: Թերեւս իրենք ալ չեն նշմարեր թէ ինչպէս մէկ վայրկեանէն միւսը կը կերպարանափոխուին: Թերեւս ալ իսկապէս անկեղծ են երբ քիչ առաջ իրենց ըսածին հակառակը կը պնդեն հիմա: Բայց կրնա՞նք համակրիլ այսպիսի գիտակից կամ անգիտակից լարախաղացներուն:

Մարդիկ չեն կրնար բոլորին սիրելի դառնալ, բոլորին հետ համաքաղաքացի ըլլալ առանց շատ բան զոհելու իրենց համոզումներէն եւ իրենց պատկանելիութենէն:

Ուստի, կ'արժէ՞:

ԾԱՌ ԸԼԼԱՅ, ԾՈՒՌ ԸԼԼԱՅ

Ա.

Ամէն առաւօտ, տունէս խմբագրատուն երթալու ընթացքին, կ'անցնիմ ո՛վ գիտէ քանի հազար ծառերու առջեւէն: Գիւղէն ճամբայ ելլելէ քիչ վերջ, բաւական երկար ժամանակ կ'ընթանանք մայրուղիին երկու կողմերը շարուած անհամար ծառերու արանքէն: Փառք Աստուծոյ, տակաւին ո՛չ մէկը կրցած է ձեռք դպցնել այդ ծառերուն ու փճացնել զանոնք, կտրել ու անոնց տեղ չէնք բարձրացնել: Դիւրին ալ չեն կրնար դպցնել: Նախ, աջին կ'երկարի անտառային վարչութեան հողատարածքը: Պետական հաստատութիւն է, ծառաստան է, ծառերու դպրոց ու ծառերու դրախտ է: Ո՛չ ոք կրնայ ձեռք դպցնել այդ ծառերուն: Անոնց դիմացի կողմը, ճամբուն վրայ մեր ձախին, պետական ուրիշ հողատարածք մը կայ: Քաղաքապետութեան շինարարութեան գրասենեակին եւ աւելի վերջ ալ Մասլախի թանգարաններուն ու ետեւի կարգին վրայ գտնուող զօրանոցներուն հողերն են ասոնք եւ ամբողջովին ծառերով զարդարուն են: Այս ծառերուն ալ ո՛չ ոք կրնայ ձեռք դպցնել: Աւելի անդին, դարձեալ

աջին, կը սկսին Այազաղայի զինուորական սարքերն ու անոնց արգիլեալ գօտիները: Բաւական ընդարձակ տարածութիւն մը, որ երկարութեամբ ու խորութեամբ ծառերով լեցուն դրախտանման վայր մըն է: Երիտասարդութեանս չըջանին հոն երկու չաբաթ զինուորական ճամբարի մը մէջ մարզուած եմ եւ գիտեմ թէ խորերը, վարը անտառներուն մէջ պատմական հրաշալի դղեակներու աւերակները կան: Իսկական դրախտ մը, որ հաւանաբար այսօր ալ կը գոյատեւէ, հակառակ զինուորական սարքերու:

Այս բոլորէն վերջ է որ տակաւ ծառերը կը վերջանան ու մենք հետզհետէ կը մխրճուինք քաղաքին սրտին մէջ, անցնելով նորակառոյց կամուրջներէ, մայրուղիներէ ու վիյատիւքներէ: Բայց մինչեւ որ հոն գանք, ես կ'անցնիմ ո՛վ գիտէ քանի հազար, քանի տասնեակ հազար ծառերու առջեւէն, բոլորն ալ կանանչ, առողջ, առինքնող: Առաւօտեան հաճոյքներէս մէկն է այս, անցնիլ, կարծես տողանցել անոնց առջեւէն, նայիլ անոնց, զանոնք ողջունել հրամանատարի մը նման եւ ընդունիլ անոնց բարեւը: Նայիլ անոնց ու մտածել ծառերու ու կանանչին գեղեցկութեան մասին: Նայիլ անոնց ու մտածել, որ Փառք Աստուծոյ, այս ծառերը գոյութիւն ունին տակաւին եւ տակաւին ալ երկար ժամանակ գոյութիւն պիտի ունենան:

Ծառը որքա՛ն կարեւոր տեղ կը գրաւէ մարդու մը կեանքին մէջ: Դիւրի՞ն է բացատրել: Առանց ծառի կարելի չէ ապրիլ: Նոյնիսկ եթէ անապատի մը մէջ կ'ապրիս, ուրիշ տեղերու ծառերուն ու կանանչութիւններուն բարիքէն բաժին մը կը ստանաս: Իսկ ծառը դրախտին խորհրդանշանն է: Ի՞նչ բան ամէնէն առաջ կը յիշէք, եթէ մէկը ձեզի դրախտ բառը արտասանէ: Ծառը կը յիշէք: Ծառաստան մը կը յիշէք գուլալ ջուրերով: Ահաւասիկ:

Ծառ ըլլայ, հոգ չէ, ծուռ ըլլայ, ըսեր են մեր պապերը: Որքա՛ն լաւ ըսեր են: Ծուռ ծառն ալ պտուղ կուտայ: Ծուռ ծառն ալ շուք կը թողու մեր վրայ: Ծուռ ծառն ալ փայտ կուտայ մեզի: Ծուռ ծառն ալ իր ճիւղերով կը հիւրընկալէ գեղաձայն թռչունները: Ծուռ ծառն ալ հողը կ'ամրապնդէ ու կը պատրաստէ մեր վաղուան անձրեւները: Ծուռ ծառի մը կոճղին վրայ ալ երկու սիրահարներ կրնան փորագրել սիրտ մը եւ իրենց անուններուն սկզբնատառերը:

Արդէն ծուռ ծառը աւելի գեղեցիկ չէ՞: Ամէն առաւօտ կը նայիմ մայրուղիին եզերքը շարուած ծառերուն ու կը հիանամ անոնց ձեւերուն վրայ: Ո՛չ մէկ ծառ իր քովի ծառին կը նմանի: Բնութիւնը, մարդոց նման, ծառերն ալ կարծես ստեղծած է մէկը միւսէն տարբեր: Ի՛նչ խաղեր սարքելով կ'երկարին ծառերուն բուները, կոճղերը, ճիւղերը: Ի՛նչ ձեւեր կ'առնեն հոսկէ հոնկէ ճիւղաւորուելով: Մէկը ուղիղ կը սլանայ դէպի վեր, վերը յանկարծ քանի մը ճիւղի կը վերածուի: Միւսը կը հակի քովինին վրայ եւ անոր վրայ կը գոցուի հովանոցի մը նման: Մէկը վարէն յանկարծ քանի մը ճիւղ կուտայ ու կ'երկարի դէպի բոլոր ուղղութիւնները: Մէկը իսկական հովանոց մըն է դէպի վար բացուած: Միւսը կարծես դէպի երկինք բացուած հազար ձեռքերով աղօթեցու մըն է: Ի գուր կը փնտռես իրերանման երկու ծառեր:

Ամէն առաւօտ կը նայիմ մեր պարտէզին դիմացի հուժկու ծառերուն եւ կը դիտեմ թէ անոնց վերին ճիւղերը ինչպէս կը սիրաբանին մեզմ հովերուն հետ: Անօրինակ հաճոյք մը կը զգամ այդ տեսարանէն եւ երբեմն ես ինձմէ կ'ամչնամ, մտածելով որ կեանքիս մէջ մէկ հատ իսկ ծառ չեմ տնկած: Ես միայն վայելած եմ ուրիշներուն տնկած ծառերը: Երանի՛ թէ մարդիկ, զինուորական պարտագիր ծառայութեան նման, ծառ տնկելու ծառայութեան մըն ալ ենթարկուէին իրենց

կեանքի որոշ մէկ չըջանին: Մեր կեանքին արժեզինը քանի ծառ կը պարունակէ արդեօք: Մենք եօթանասուն, ութսուն տարուան մեր կեանքը ապրելու համար քանի՞ ծառէ կ'օգտուինք եւ քանի՞ ծառ կը փճացնենք: Քանի՞ ծառերու պտուղներն ու բարիքները կը ճաշակենք: Քանի՞ ծառ կ'այրենք մեր վառարաներուն մէջ, քանի՞ ծառ կը գործածենք մեր շէնքը կառուցանելու ընթացքին, քանի՞ ծառերու վրայէն կ'անցնինք երբ մեր շոգեկառքը երկաթուղիին վրայ կ'ընթանայ մէկ քաղաքէն դէպի միւսը, քանի՞ ծառ այրեցինք անտառի մը մէջ ճաշելու ընթացքին: Կ'արժէ նաեւ որ հարցնեմ. ամէն առաւօտ երբ մեր մայրուղին կ'ընթանայ գեղեցիկ ծառերու ընդմէջէն, ատենօք քանի՞ ծառ վար առնուեցաւ որպէսզի այդ մայրուղին կառուցուի:

Ո՛վ գիտէ քանի՞ ծառեր զոհուած են մեր բարօրութեան համար եւ մենք մէկ հատիկ ծուռ ծառ իսկ չենք տնկած այս երկրագունտին վրայ:

ԾԱՌ ԸԼԼԱՅ, ԾՈՒՌ ԸԼԼԱՅ

Բ.

Մեր տան դիմաց չարուած քանի մը բարձրադիր ծառերէն մէկը, որ հաւանաբար ամէնէն տարիքոտն է, ծուռ է: Բայց արտակարգօրէն ծուռ: Անոր արմատը կը գտնուի հանդիպակաց մեր դրացիին պարտէզին մէջ, այդ պարտէզէն ծնունդ կ'առնէ: Բայց մէկ մեթր բարձրութիւն ունեցող պատին վրայէն կ'անցնի դէպի փողոց եւ հոնկէ կ'ուղղուի դէպի մեր կողմը: Շուտով երկու գլխաւոր ճիւղերու կը բաժնուի եւ կը դառնայ երկու տարբեր ծառեր, բայց երկուքն ալ կուգան դէպի մեր կողմը եւ միշտ նոյն ծուռ ուղղութեամբ կը բարձրանան մինչեւ մեր եւ մեր քովի տան երկու անգամ աւելի բարձրերը: Ծառին ամենաբարձր կատարը այլեւս բաւական հեռացած է դիմացի պարտէզէն եւ մեզի աւելի մօտիկ է, քան իր սկզբնական կէտին: Եթէ անոր ճիւղերը քիչ մըն ալ երկարած ըլլային դէպի մեր կողմը, անոնք մեր կողմի տունները առած պիտի ըլլային իրենց հովանաւորութեան տակ:

Ամառնային եղանակին ամէն առաւօտ կը նայիմ այդ ծառին եւ կը հիանամ ամէն բանէ առաջ անոր տարիքին եւ տոկունութեան վրայ: Ութսո՞ւն տարեկան է, հարի՞ւր, բնաւ զաղափար չունիմ, բայց անպայման փառաւոր անցեալ մը ունի: Իր հաստաբուն մարմինը

եւ հպարտ տերեւները շատ բան կը պատմեն անցեալի
այդ օրերէն:

Եթէ ամենաբարձր կատարէն ուղղաձիգ գիծ մը
գծենք դէպի գետին, դէպի հող, այդ գիծը կուգայ կը
հանգչի պողոտային վրայ, ծառին արմատէն առ-
նուազն տասը մեթր ասդին: Ֆիզիքի օրէնքներուն հա-
մաձայն, քանի որ անոր ձգողական գիծը արմատէն
կամ խարիսխէն դուրս կ'իյնայ, այդ ծառը պէտք է
տապալի, պէտք չէ կանգուն մնայ: Բայց ծառը աւելի
քան կանգուն է, որովհետեւ արմատները ամուր կը
բռնեն գայն իր հողին մէջ, չեն թողուր որ ան
հպատակի ֆիզիքի օրէնքներուն: Ծառը կը տեսնեմ
ամէն օր, բայց արմատին մասին գաղափար չունիմ:
Ո՛վ գիտէ որքան տարածուն եւ ուժեղ արմատ մը կայ
այդ պարտէզին մէջ, հողին տակ:

Որքան ճիշդ է չեմ գիտեր, անցեալ տարի լսած էի որ
մեր դրացի տանտէրը վախցած էր այդ ծառէն եւ իմաց
տուած էր քաղաքապետութեան: Ան, տեսնելով որ
ծառը շատ ծուռ է, մտածած էր որ օր մը եթէ ան փուլ
գայ, կ'իյնայ ուղղակի իր տան վրայ: Իրաւ ալ,
Աստուած չընէ, այդ գեղեցիկ ու կենսատու ծառը յան-
կարծ աղէտ մը կը դառնար, կը խորտակէր, կը փլցնէր
քառայարկ ամբողջ տունը: Բայց քաղաքապետութեան
մասնագէտները քննած էին եւ տեղեկացուցած էին որ
վախնալիք բան չկար, ծառը ամուր էր:

Ծառը ամուր էր իր արմատին շնորհիւ: Այո՛, եթէ
չըլլային այդ ամուր արմատները, ո՛չ թէ սա դիմա-
ցիւնին նման չափազանց ծուռ ծառ մը, այլ մինչեւ իսկ
կանոնաւոր կերպով դէպի վեր բարձրացած եւ ճիւղ-
աւորուած սովորական ծառն իսկ չէր կրնար կանգուն
մնալ: Այսքան ծանրութիւն, այսքան հասակ, այսքան
հով եւ փոթորիկ, այսքան անձրեւ ու ձիւն, ո՞ր ծառը
կրնար դիմանալ եթէ իր արմատը գայն ամուր չբռնէր
իր հողին վրայ:

Ծառերու նկատմամբ իրենց անհուն պաշտամունքին մէջ մեր պապերը ըսեր են. «Ծառ ըլլայ, հոգ չէ, ծուռ ըլլայ»: Իսկ ես հիմա քիչ մը կը բարեփոխեմ անոնց այդ խօսքը եւ կ'ըսեմ. «Ուժեղ արմատ ունենայ, հոգ չէ, ծուռ ըլլայ»:

Նոյնը՝ մեր ժողովուրդին զաւակներուն համար:

Որքա՛ն ծուռ զաւակներ ունի մեր ժողովուրդը: Ոմանք հեռացած են իրենց մայր հողէն, երկարած են դէպի դրացի ոստաններ: Ոմանք իրենց անցեալէն ու չինչ գիտեն, իրենց պատմութենէն ու մշակոյթէն ու չինչ կը հասկնան: Ոմանք իրենց մայրենի լեզուն իսկ չեն գիտեր: Ոմանք կը փորձեն ուրանալ իրենց պատկանելիութիւնը: Ոմանք ո՛չ մէկ պտուղ կուտան իրենց մայր պարտէզին: Բայց եթէ անոնք տակաւին ունին իրենց իսկ կողմէ աննշմար մնացած արմատ մը, այդ պարագային անոնք իրական առումով չեն տապալիր եւ անտեսանելի կերպով կապուած կը մնան իրենց բուն ենթահողին: Որքան ալ ծուռ եւ իրենց արմատէն հեռացած ըլլան, օր մը յանկարծ այդ ամենաբարձր կէտերէն վար կրնան նայիլ ու կրնան նշմարել իրենց հօր արմատը: Կը զգան որ վարը, հողին տակ, կայ բան մը որ զիրենք չարունակ կը սնանէ եւ կանգուն կը պահէ: Կը զգան որ իրենք որքան ալ հեռանան արմատէն, արմատը չի թողուր որ բոլորովին փրթին, բոլորովին օդին մէջ մնան:

Կը բաւէ որ արմատ ունենան: Արմատ ունենան, հոգ չէ, ծուռ բուսած ըլլան, հոգ չէ, ուրիշին պտուղ տան, ուրիշը հովանաւորեն, հոգ չէ, օտարախօս ըլլան: Անոնք դեռ կորսուած չեն: Օր մը մեզի ալ պտուղ կուտան անակնկալ կերպով: Իրենց արմատը օր մը յանկարծ այդպէս կրնայ հրահանգել անոնց:

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՎԱՅԵԼ Է

Ա.

Այս եղանակին մեր բարեկամներն ու ընկերները մեծամասնութեամբ գիշեր ցերեկ կղզիները կ'երազեն: Մեր իշխանաց կղզիները: Մեր սա դրախտանման կղզիները: Մեր այդ բարեկամները ինչե՛ր չեն զոհեր ամառնային սա ամիսներու ընթացքին իշխանաց կղզիները վայելելու համար: Լորձնաշուրթն կը գովեն իրենց նախասիրած կղզին, ամէն օր հազարումէկ նեղութիւններու ու ծախսերու կ'ենթարկուին կղզիին գեղեցկութիւնները ժամ առաջ վայելելու համար: Անոնցմէ ո՛չ մէկը կը գանգատի երթեւեկի դժուարութենէն: Տակաւին չհանդիպեցայ մէկու մը որ դժգոհէր աւելի քան մէկ ժամ տեւող շոգենաւային ճամբորդութեան չարչարանքէն: Չարչարա՞նք: Ընդհակառակը: Այդ ճամբորդութիւնը կղզիին հաճոյքներէն մէկն է իրենց համար: «Ամբողջ շոգենաւը բարեկամներով լեցուն է, ուր որ նայիս մէկու մը բարեւ կուտաս, մէկու մը հետ կը զրուցես», կ'ըսեն անոնք: Կը հասկնամ զիրենք: Ասոնք բազմութիւնը սիրող մարդիկ են, միասնութիւնը, ուրիշին ընկերակցութիւնը սիրող մարդիկ են: Թերեւս սաստիկ պիտի ձանձրանային եթէ

հրաշք մը պատահէր եւ ամէն օր կղզի երթալին-գալին ամբողջովին պարապ շոգենաւի մը մէջ:

Ամչնալով պիտի խոստովանիմ որ ես հազար անգամ պիտի նախընտրէի այդ ամբողջովին պարապ շոգենաւը: Մէկ ժամուան, մէկուկէս ժամուան այդ ճամբորդութեան ընթացքին պասպարապ տեսնէի նստարանները, երթալի ու ընտրէի լաւագոյն տեղը, նստէի առանց որ մէկը կամ միւսը քովէս ծանրանար իմ վրայ, առանց որ մէկու մը կամ ուրիշի մը բարեւ տալ ստիպուէի, որպիսութիւն հարցնէի, կամ քաղաքավարական պարտադիր խօսակցութեան մը մէջ մխրճուէի: Նստէի, թերեւս ծխամորճս վառէի, շուրջս նայելով մտածէի աշխարհի բաներուն մասին, գիրք մը բանայի, կարդայի կամ չկարդայի, քանի մը տողը անգամ մը՝ գլուխս վերցնէի ու դէպի ծով նայէի, նայէի շոգենաւուն ընկերակցող ճայերուն, կուրծքս հովուն տայի, հովուն դիմաց հակակշռէի այլեւս այնքան ցանցառ դարձած մազերս:

Անցեալ ամիս, իրիկուն մը Գնալը կղզի ելայ: Հետս ունէի գիրք մը եւ թերթ մը: Կարծես թէ այդ բոլորը պիտի կարենայի կարդալ ընդամէնը մէկ ժամուան ճամբորդութեան մը ընթացքին: Երբ շոգենաւէն ներս մտայ, նաւը ամբողջովին լեցուն չէր տակաւին: Պիտի կարենայի տեղ մը ընտրել ու նստիլ: Քալեցի ու անցայ քանի մը ծանօթ դէմքերու քովէն: Չտեսնել ձեւացուցի: Թերեւս անոնք ալ արդէն պիտի չուզէին որ իրենց քով նստէի: Ընտրեցի այնպիսի տեղ մը ուր պիտի կարենայի առանձին մնալ: Նստայ: Գիրքս բացի: Բայց հազիւ թէ քանի մը տող կրցայ կարդալ: Շատ աղմուկ կար: Աղմուկը կը գրաւէր ուշադրութիւնս: Շարունակ գլուխս կը վերցնէի ու կը նայէի շուրջս: Կիներ, երախաներ, ծերունիներ, այլատեսակ մարդիկ: Ուշադրութիւնս կը գրաւէին: Ականջ կուտայի անոնց խօսակցութիւններուն, գաղտնի հաճոյք

մըն ալ կը զգայի մարդկային այս տեսարաններէն: Բայց անտարակոյս տասն անգամ պիտի նախընտրէի որ ամբողջ շոգենաւը իմս ըլլար միայն:

Յանկարծ իմ շատ սիրելի մտքի բարեկամներէս մէկը յայտնուեցաւ: Զիս որ տեսաւ, մօտեցաւ, բարեւեց ու քովս նստաւ: Բաւական երկար ժամանակէ ի վեր չէի տեսած զինքը: Պիտի ըսեմ որ ուրախացայ: Ան ալ ուրախ էր: Որպիսութեան քանի մը նախադասութիւններէ վերջ սկսանք խօսիլ մեզ հաւասարապէս յուզող քանի մը կարեւոր հարցերու մասին: Տակաւին չէինք յազեցած այս խօսակցութենէն, երբ շոգենաւը մօտեցաւ Գնալըի նաւամատոյցը:

Աշխարհի վրայ քիչ մարդ ինծի չափ կրնայ սիրել առանձնութիւնը: Բայց որքա՞ն կրնամ դիմանալ առանձնութեան: Կեանքիս մէջ այս հարցումը հազար անգամ հարցուցած եմ ես ինծի: Զէ՞ որ նախասիրութիւններ ունիմ: Կը սիրեմ կարդալ, կը սիրեմ գրել, կը սիրեմ երաժշտութիւն ունկնդրել, կը սիրեմ մտածել: Այս բոլորը առանձնութիւն կը պահանջեն մարդէն: Այս բոլորը նաեւ կը լեցնեն մարդու մը առանձնութիւնը, կը փարատեն առանձնութիւնը, առանձնութիւնը հանդուրժելի կը դարձնեն: Բայց որքա՞ն ժամանակի համար: Մարդուն բնական վիճակը ո՞րն է. առանձնութիւնը, թէ ոչ ուրիշի մը հետ ըլլալը: Զէ՞ որ մարդ ուրիշի մը հետ միասնութիւն կը փնտռէ եթէ առանձնութիւնը չափէն աւելի երկար տեւէ, կամ չէ՞ որ մարդ առանձնութիւնը կը փնտռէ եթէ ուրիշներու ընկերակցութիւնը չափէն աւելի երկար տեւէ:

Երկու օր առաջ, երբ արդէն բաւական աշխատած էի տանս մէջ, քիչ մը դուրս ելլել եւ քալել ուզեցի: Շատ կը սիրեմ առանձին քալելը, որովհետեւ կը հաւատամ որ առանձինն քալելը լաւագոյն ձեւն է մտածելու: Կը

քալեմ ու կը մտածեմ: Կը քալեմ ու կը տեսնեմ որ մտածումներու հորիզոններ կը բացուին իմ դիմաց:

Քալեցի: Քովէս չարունակ կառքեր կ'անցնէին աղմկելով ու ճշակներ հնչեցնելով: Ամէնէն բանուկ ժամն էր: Կառքերը այդ ժամուն պոչեր կը կազմեն, իրարու ետեւէ կը քալեն: Ամէն անգամ որ քովէս կառք մը կ'անցնէր, կը նայէի մէջիններուն: Քիչ վերջ անդրադարձայ որ կառքերուն մէջ ծանօթ դէմք մը տեսնել կը յուսայի: Ծանօթ դէմք մը տեսնէի ու բարեւէի: Տեսնէի որ անծանօթներու այս ովկիանոսին մէջ քանի մը ծանօթներու ալ կրնայի հանդիպիլ: Կառք մը կանգ առնէր ու մէջէն ծանօթ մէկը դուրս գար, ճամբուն եզերքը քանի մը խօսք փոխանակէինք:

Հարցումներ կան որոնց պատասխանները մարդէ մարդ կը փոխուին. քանի՞ ժամ կրնամ առանց քնանալու մնալ: Քանի՞ օր կրնամ առանց ուտելու, առանց ջուր խմելու մնալ: Քանի՞ ժամ կամ քանի՞ օր կրնամ առանց փողոց ելլելու տունը մնալ: Քանի՞ ժամ կրնամ անընդհատ աշխատիլ:

Հարցումներէն մէկն ալ այս է ահաւասիկ. որքա՞ն ժամանակ կրնամ առանձին մնալ, կամ որքա՞ն ժամանակ վերջ ամենասիրելի առանձնութիւնն իսկ կը սկսի դառնալ անհանդուրժելի:

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՎԱՅԵԼ Է

Բ.

Մարդիկ առանձնութիւնը կրնան սիրել անտարակոյս մէկ պայմանաւ. գիտնալ որ քիչ անդին, պատին միւս կողմը, կայ կամ քիչ վերջ պիտի ըլլայ մէկը, որուն հետ կարելի է միասնութիւն մշակել: Այսինքն մարդիկ առանձնութիւնը կրնան սիրել այն ատեն միայն երբ գիտեն թէ այդ առանձնութիւնը բացարձակ չէ, յաւերժական չէ: Եթէ գիտեմ որ շրջապատուած եմ մարդոցմով, կրնամ բնականէն շատ աւելի երկար ժամանակ փայփայել, սիրել, փնտռել առանձնութիւնը: Առանձնութիւնը այն ատեն պաշտելի կրնայ ըլլալ ինծի համար: Բայց եթէ ամբողջովին կղզիացած եմ եւ մնացած եմ անխզելի առանձնութեան մը մէջ, այդ պարագային առանձնութիւնը անմիջապէս կը դառնայ անհանդուրժելի:

Կարելի է հետեւեցնել որ մարդուն բնական վիճակը միասնութիւնն է, ո՛չ թէ առանձնութիւնը: Որքան ալ մարդ հոգեբանօրէն կամ մարմնապէս կամ գաղափարապէս անջատուած ըլլայ իր շուրջիներէն, վերջին հաշուով այդ շուրջիներուն պէտք ունի ո՛չ միայն ֆիզիքական կարիքներու, այլ նաեւ բարոյական ու

ընկերային կարիքներու համար: Միասնութիւնը կը զօրացնէ ո՛չ միայն քանի մը հոգիէ բաղկացեալ խումբերը, այլ նաեւ մեծ հաւաքականութիւնները, ազգերը, ժողովուրդները: Զուր տեղ չէ որ բանաստեղծը պատգամեր է. ո՛վ ժողովուրդ, քու փրկութիւնը քու միասնութեան մէջ է: Զուր տեղ չէ նաեւ որ մեր պապերը ըսեր են.

«Ով չուխտ, նա կուշտ»:

Հիանալի խօսք: Եթէ զոյգ ես, եթէ երկու հոգի ես, փորդ կուշտ կ'ըլլայ: Երկու հոգիով աւելի ուժեղ ես, քան մէկ հոգիով: Այսօրուան ապրուստի ու կեանքի դժուարութիւններու մէջ բազմաթիւ ընտանիքներ կ'իրագործեն այն ինչ որ մեր պապերը նախատեսեր են չատ ժամանակ առաջ: Եթէ ընտանիքին մէջ մէկ հոգի աշխատի, ընտանիքը դժուար կ'ապրուի: Իսկ եթէ երկու հոգի աշխատի, բեռը կը թեթեւնայ: Ծանրութիւնը երկուքի կը բաժնուի: Մեր պապերուն օրով կացութիւնը նոյնն էր արտերու մէջ, դաշտերու վրայ: Այրերը կ'ամուսնանանային կարծես հողագործութեան մէջ օգնական մը ունենալու համար:

Իրականութեան մէջ ոչ մէկ բան գրաւիչ է եթէ ան միայն մէկ հոգիին եւ միայն այդ մէկ հոգիին առանձնութեան բացարձակ մենաշնորհը դառնայ: Արուեստագէտ մը որքան ալ առանձնութեան կարիքը զգայ գործ մը ստեղծելու համար, ստեղծագործութենէն վերջ ուրիշներու ներկայութեան պիտի կարօտի այդ գործը հրամցնելու համար: Ուրիշներու հետ բաժնելու կարիքը մարդուն ամէնէն հիմնական կողմերէն մէկն է: Բաժնել ո՛չ միայն լաւ բաները, այլ նաեւ վատ բաները: Մեր արօրեայ կեանքը լեցուն է այսպիսի պարագաներով:

Երբ Աղրը քաղաքի մէջ զինուորական պարտականութիւնս կը կատարէի որպէս պահեստի սպայ, քաղաքին միակ պանդոկին մէջ սենեակ մը վարձած էի: Ամէն ի-

ըրկուն անհամբերութեամբ կը սպասէի որ պարտակա-
նութիւնս աւարտէր ու ես առանձնանանայի այդ սեն-
եակին մէջ, կարդայի, նամակ գրէի, մտածումներուս
հետ գլուխ գլխի մնայի: Այդ վայրկեաններուն պաշ-
տելու չափ կը սիրէի առանձնութիւնը: Բայց երբեմն
ալ գիշերը կը ստիպուէի զօրանոցը մնալ որպէս
օրուան հերթապահ: Ելեքտրականութիւն չկար:
Գիշերը ուշ ատեն անթափանց ու սարսափազդու խա-
ւարին մէջ քալելով պարտաւոր էի քննել կարգ մը
խցիկներն ու գինանոցը: Հերթապահութիւնը երկու
տեսակ էր: Առաջին բաժինը կը կատարուէր առան-
ձինն, մէկ հոգիով: Երկրորդ բաժինը կը կատարուէր
երկու հոգիով: Առաջինի ընթացքին կը սարսափէի,
կ'անհանգստանայի, հազարումէկ մտահոգութիւն-
ներու կը յանձնուէի: Բայց երբ երկու հոգի էինք,
պարտականութիւնը շատ կը դիւրանար, զիրար կը
զբաղեցնէինք, խօսելով կը խեղդէինք մեր ձանձրոյթն
ու անձկութիւնը:

Ամէն մարդ վստահ եմ նոյն փորձառութիւնները
ունեցած է: Անգամ մը սաստիկ գլխացաւէ կը տա-
ռապէի: Բարեկամի մը զանգատեցայ: Ըսի որ
չափազանց անհանգիստ եմ, գլուխս կը ցաւի, գլուխս
շատ ծանր է: Ան աչքերը բացաւ. «Զարմանալի, ըսաւ,
ես ալ սա պահուն անտանելի գլխացաւ մը ունիմ»: Յանկարծ
հանգստացայ, կարծես գլխացաւս թեթեւ-
ցաւ: Ինծի այնչա թուեցաւ որ ես իմ ցաւս դիմացինիս
փոխանցած էի:

Ուրիշ անգամ մը ելմտական գրասենեակէն նամակ
մը ստացայ: Գործուած սխալի մը համար ծանր տու-
գանք մը կը պահանջուէր ինձմէ: Սաստիկ նեղացայ,
զայրացայ, ես ինծի բարկացայ այդ սխալին համար:
Բայց շուտով լսեցի որ բազմաթիւ բարեկամներ նոյն
սխալը գործեր, նոյն տուգանքին ենթարկուեր էին:
Այն ատեն ուրախացայ: Մարդ կրնա՞յ ուրախանալ

եթէ տեսնէ որ իր բարեկամներն ալ նոյն անհաճոյ եւ դժուար կացութեան մատնուեր են: Այո՛, կրնայ ուրախանալ, որովհետեւ ատիկա կը թեթեւցնէ իր հոգը, զինքը կը մխիթարէ: Իրեն մտածել կուտայ որ ինք առանձին չէ այդ փորձանքին մէջ: Զուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսեր են նաեւ.

«Ընկերովի մահը հարսանիք է»:

Առանձնութիւնը եւ միասնութիւնը զրացի երկու սենեակներ են: Երկուքն ալ շատ գեղեցիկ են, պայմանաւ որ երկուքին միջեւ դուռ մը գտնուի եւ մենք կարենանք ազատօրէն երթեւեկել մէկուն եւ միւսին միջեւ:

ԱՌԱՆՁՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՎԱՅԵԼ Է

Գ.

Մեր պապերը ինչո՞ւ արդեօք առանձնութիւնը Աստուծոյ վայել գտեր են: Առանձնութիւնը մարդուն ալ վայել չէ՞, մարդուն համար ալ ցանկալի չէ՞:

Թէ ինչու մեր պապերը այդպէս ըսեր են, յստակ է: Աստուած ամբողջ տիեզերքին մէջ միակն է որ կ'ապրի բացարձակ ու յաւերժական առանձնութեան մէջ: Միակն է որ ամբողջ տիեզերքի մը վրայ իշխելով, ամբողջ տիեզերքը լեցնող կենդանական աշխարհի մը վրայ հակակշիռ պահելով հանդերձ, խօսակից չունի: Միակն է որուն պատգամները կը հասնին միլիառաւոր մարդոց, որուն ձայնը կը հնչէ միլիառաւոր ականջներու մէջ, որ կը լսէ միլիառաւորներու ըսածը, որ կը տեսնէ միլիառաւորներու ըրածը, եւ հակառակ այս բոլորին, առանձին է բառին բացարձակ իմաստով: Աստուծոյ գաղափարը ինքնին անկապկելի առանձնութեան մը գաղափարն է: Ան ամենուրեք ներկայ է, բայց առանձին է: Տիեզերքի մէջ շնչաւոր ու անշունչ բոլոր էակներու ճակատագիրը կը խմորէ, բայց առանձին է: Միլիառաւոր մարդիկ շարունակ Անոր հետ կը խօսին, բայց առանձին է: Մարդոց տա-

ռապաւնքներուն հետ կը տառապի, ուրախութիւններուն հետ կ'ուրախանայ, բայց ո՛չ մէկու հետ կը բաժնէ այդ տառապաւնքներն ու ուրախութիւնները: Ամէն վայրկեան հազարաւորներ, միլիոնաւորներ դիմում մը կը կատարեն Իրեն, Իրեն խնդրանք մը կը ներկայացնեն, բայց առանձին է: Իր դէմքը որ ամէն կողմ է, անտեսանելի դէմք է, իր ձայնը որ ամէնուն աւանջին մէջ կը հնչէ, անլսելի ձայն է: Ամբողջ տիեզերքին մէջ միակն է, որ տիեզերքին ամբողջ ծանրութիւնը իր վրայ պիտի կրէ: Երբէ՞ն ի վեր եւ մինչեւ ե՞րբ: Զի՞ ձանձրանար արդեօք, չի՞ յոգնիր, հրաժարիլ չ'ուզե՞ր երբեմն: Եւ ամէնէն կարելորդ՝ ի՞նչպէս կը հանդուրժէ այդ ահաւոր առանձնութեան, ի՞նչպէս կը դիմանայ գոնէ երբեմն մէկու մը յստակ կերպով երեւելու եւ «Ես Աստուածն եմ» ըսելու մերժումին: Ի՞նչպէս կը դիմանայ իր հրաշագործութիւններով ուրիշի մը դիմաց չպարծենալու խոնարհութեան:

Առանձնութիւնը վայել է Աստուծոյ: Մեր պապերը ըսել կ'ուզեն որ միայն Աստուած պիտի հանդուրժէր բացարձակ ու անխզելի առանձնութեան: Միայն Աստուած ինքզինք պիտի դատապարտէր բացարձակ ու անխզելի առանձնութեան: Ան մարդոց տուած է այն ինչ որ մերժած է ինքզինքին: Տուած է միասնութիւնը, իրարու հետ ըլլալու, զիրար տեսնելու պատեհութիւնը: Աշխարհի բոլոր մեղքերն ու յանցանքները այդ միասնութեան մէջ են անտարակոյս, որովհետեւ մարդ միայն բացարձակ առանձնութեան մէջ է որ պիտի չկարենար մեղանչել ու յանցագործութիւն ընել, բայց միաժամանակ աշխարհի բոլոր երջանկութիւններն ալ այդ միասնութեան մէջ են: Կռիւը երկու հոգիով միայն կ'ըլլայ, առանձնութեան մէջ կռիւ չկայ: Բայց սէրն ալ երկու հոգիով կ'ըլլայ, առանձնութեան մէջ սէր չկայ: Աստուած մարդոց միասնութիւն տուած է մարդը ստեղծելու առաջին օրէն իսկ:

Եւ առաջին մեղքն ու երջանկութիւնը ստեղծուած են արդէն երկու հոգիով: Դուք ձեր ճամբան կը գտնէք մեղքերուն ու երջանկութիւններուն մէջէն, ըսեր է Ան մարդոց: Եւ առանձնութիւնը վերապահեր է միայն իրեն: Ուրեմն, եթէ առանձնութիւնը յատուկ է Աստուծոյ, եւ եթէ առանձնութիւնը անմեղութիւն կը նշանակէ, բացարձակ անմեղութիւնն ալ յատուկ է Աստուծոյ: Ա՛յդ ըսել կ'ուզեն մեր իմաստուն Պապերը:

Կը մնայ մէկ բան: Ընդունիլ ու գիտնալ թէ որքա՜ն տխուր է, որքան դժբախտ է Աստուած իր այդ բացարձակ ու անխզելի առանձնութեան մէջ: Ո՞վ պիտի ուզէր այդքան բարձր գահու մը վրայ բազմիլ եւ առանձին մնալ: Ո՞վ պիտի յօժարէր ամբողջ տիեզերքի մը պաշտամունքին արժանի դառնալու, բայց առանձին մնալու: Ո՞վ պիտի ընդունէր միայն անթափանց վարագոյրի մը ետին մնալով լսել իրեն համար արտասանուած գեղեցիկ խօսքերը, իրեն յղուած ամենաջերմ բարեմաղթութիւնները, իրեն համար մատուցուած բոլոր ծառայութիւնները, կամ իրեն նկատմամբ կատարուած ամբաստանութիւնները, չարախօսութիւնները: Ո՞վ պիտի ուզէր այսքան ուժեղ կամքով այս բոլորին հանդիսատես մնալ առանց տեսնուելու: Աշխարհի ամէնէն սուրբ, ամէնէն խոնարհ մարդն իսկ կրնա՞ր ցուցաբերել զոհողութեան այսքան բարձր ոգի մը: Այդ զոհողութիւնն ալ վայել է Աստուծոյ: Եւ ահա արդէն ա՛յդ է որ ըսել կ'ուզեն մեր պապերը, երբ կ'ըսեն թէ առանձնութիւնը վայել է Աստուծոյ:

Տէր ի՞մ, անցուր ինձմէ առանձնութեան այդ դառն բաժակը եւ տուր ինձի իմ ընկերս, քանզի ես մարդ եմ եւ չեմ կրնար առանձին ապրիլ ինձի սահմանուած սակարճատեւ կեանքին մէջ:

ՄԻՆՉԵՒ ՈՐ ԵՕԹԸ ԴՈՒՌ ԶԾԵԾԵՍ, ԴՈՒՌ ՄԸ ԶԻ ԲԱՑՈՒՐ

Համալսարաններու մուտքի քննութեանց յաջորդող օրերուն կը խօսէի երիտասարդի մը հետ, որ արձանագրուած էր բոլորովին անպէտ ճիւղի մը: Այդ ճիւղը որեւէ ապագայ կրնա՞ր խստանալ մեր այդ երիտասարդին: Իմ կարծիքով չէր կրնար: Բայց չուզեցի բարոյալքել զինքը: Պարզապէս հարցուցի.

-Ի՞նչ հեռապատկեր կրնայ ունենալ այս ճիւղը քեզի համար:

Երիտասարդը ուսերը թօթուեց:

-Զեմ գիտեր, պատասխանեց: Յօժար կամքովս չէ: Ուրիշ տեղ չկրցայ արձանագրուիլ: Այս մէկը յանձնարարեցին: Ես ալ արձանագրուեցայ:

Մտածեցի: Ահաւասիկ երիտասարդ մը եւս որ անօգուտ դուռ մը կը զարնէ: Ի՞նչ կրնայ գտնել եթէ այդ դուռը բացուի: Ժամանակի կորուստ, յումալէտս վատնուած աշխատանք, յումալէտս վատնուած դրամ, նաեւ յուսախաբուութիւն: Յետոյ մտածեցի նաեւ որ այս տղան պարտաւոր էր դուռ մը զարնել եւ ահա այս դուռը գտած է ու անոր կը դիմէ: Եթէ չըլլայ, վաղը ուրիշ դուռ մը պիտի փնտռէ:

Մեծահարուստ բարեկամ մը ունիմ, գոր կը ճանչնամ առնուազն քսան տարիէ ի վեր: Հսկայ գործ մը ունի, քանի մը հաստատութիւններ կը վարէ, գլուխը վերցնելու ժամանակ չունի: Տաղանդաւոր գործարար մըն է կ'ըսեն իրեն համար, քարէն դրամ եւ հարստութիւն հանել գիտէ: Օր մըն ալ իմացայ որ ան բժիշկ է եղեր: Իրականութեան մէջ բնաւ բժշկական ասպարէզ ի գործ դրած չէր, բայց համալսարանէն շրջանաւարտ էր: Բժիշկի վկայական ունէր: Բժիշկի վկայականը գրպանը դնելէ վերջ յանկարծ ուրիշ ասպարէզի մը հետեւած էր եւ հասած էր ահաւասիկ մինչեւ հոս:

Այդ բարեկամս իր տեսակին մէջ միա՞կն է: Ոչ անշուշտ: Աշխարհի վրայ հարիւրհազար երիտասարդներ համալսարաններու մէջ կը սորվին բաներ զորս երբեք պիտի չգործադրեն: Գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար մտած են դռնէ մը ներս եւ կը սպասեն տեսնելու համար թէ կեանքը ի՞նչեր պիտի բերէ իրենց: Անոնցմէ ոմանք քանի մը տարի ուսանելով համալսարանը կ'աւարտեն եւ ուրիշ դուռ մը կը փնտռեն: Ոմանք երկու տարի վերջ համալսարանը կը թողուն, ուրիշ ճիւղ մը կ'անցնին, կամ հրապարակ կ'ելլեն, աշխատիլ կը սկսին: Ոմանք շատ փայլուն աշակերտներ են եւ գիտեն թէ դէպի ուր երթալ կ'ուզեն եւ կը յաջողին երթալ մինչեւ հոս: Ոմանք ալ փայլուն չեն, պղտոր գաղափարներ ունին, որոնումներու մէջ են, իրենք ալ չեն գիտեր թէ ինչ կը փնտռեն, բայց բան մը կը փնտռեն: Ոմանք նախաձեռնող չեն, կը համակերպին իրենց դէմ բացուած առաջին դուռը ծեծելու բախտին, ոմանք ալ գիտեն միաժամանակ տասը դուռ ծեծել, իրենց բախտը փորձել իւրաքանչիւր դրան ետին:

Օր մը ներկայ գտնուեցայ շատ նշանաւոր ոսկերիչի մը յուղարկաւորութեան: Հանրածանօթ դէմք մըն էր, իր ասպարէզին մէջ յաջողած էր ո՛չ միայն նիւթական

իմաստով, այլ նաեւ արուեստի ու բարոյական առումով: Եկեղեցին բերնէ բերան լեցուն էր: Քովս նստած էր մանր երկաթեղէններու հրապարակին վրայ հռչակ վայելող գործարար մէկ բարեկամս: Զափազանց յուզուած էր, աչքերը խոնաւ էին: Զարմացայ իր հոգեկան այդ փոթորիկին վրայ: Այդքան մօտի՞կ էր ննջեցեալին, այդքան շա՞տ կը սիրէր:

-Հարկաւ, պատասխանեց: Ես պաշտելու չափ կը սիրեմ այս մարդը: Եօթը տարի աշխատած եմ իր քով:

Եօթը տարի: Շատ զարմացայ: Մանր երկաթեղէններով, թիթեղներով, մետաղներով դրամ չահած այս մարդը ի՞նչ գործ ունեցած էր ոսկերիչի մը քով: Այս մարդը, որ իր ասպարէզին մէջ այնքան պիտի յաջողէր, ի՞նչպէս եօթը տարի կորսնցուցեր էր ոսկերիչի մը քով իբր աշկերտ աշխատելով: Բայց այս մարդը շատ յուզուած էր ահաւասիկ եւ յայտնապէս որոշ երախտապարտութիւն մը կը զգար ննջեցեալին նկատմամբ:

Այն ատեն յիշեցի մեր պապերուն խօսքը:

«Ինծի համար կ'աշխատիս, քեզի համար կը սորվիս»:

Ո՛վ գիտէ ինչ բարիքներ տեսած, ինչեր սորված էր այդ ոսկերիչին քով, որ բարեկամս հիմա յայտնապէս յուզուած էր: Երբ կը նայէի իր աչքերուն, կը զգայի որ ոսկերիչին քով վատնուած եօթը տարիները պարապի գացած տարիներ չէին:

Մարդ, որոշ տեղ մը հասնելէ, ինքզինքին համար ամուր տեղ մը ապահովելէ վերջ եթէ ետ նայի իր կեանքին անցեալի դրուագներուն վրայ, կ'անդրադառնայ թէ որքա՞ն այլազան ու զարմանազան դռներէ անցած է մինչեւ որ հասած է հոն: Ոչինչ դիւրին եղած է: Ոմանք թերեւս մէկ անգամէն կրցած են ճամբայ մը գտնել, բայց շատեր զանազան դռներ ծեծած են մինչեւ որ ելքի ճամբայ մը գտած են:

Ոմանք թերեւս կեանքի մէջ կարեւոր բան մը կը գտնեն առանց փնտռելու, սակայն շատեր ոչինչ կրնան գտնել առանց երկար տարիներ յամառօրէն փնտռելու ու որոնելու, առանց տասն անգամ ծայրէն սկսելու, առանց մէկ դրան տեղ ուրիշ դուռ մը ծեծելու: Կեանքը հազարումէկ դռներու ետին բացուած համայնապատկեր մըն է: Կրնա՞նք այդ համայնապատկերը տեսնել, առանց առնուազն տասը դուռ գործելու:

ԷՇՆ ԻՆՉ ԳԻՏԷ ԹԷ ԻՆՉ Է ՆՈՒՇԸ, Կ'ԵՐԹԱՅ Կ'ՈՒՏԷ ՓՈՒՇԸ

Չեմ գիտեր ինչու մարդիկ այսֆան կ'արհամարհեն էչը, այսֆան կը նուաստացնեն զայն: Տխմարութեան խորհրդանշան մըն է ան մարդոց համար: Տխմարութեան, տգիտութեան, յամառութեան: Երբ այս աչքով կը նայինք իշուն, այլեւս պէտք չէ զարմանանք թէ ինչու մեր պապերը ըրեր են սա նշանաւոր խորհրդածութիւնը. էչը ի'նչ գիտէ թէ ինչ է փուշը, կ'երթայ կ'ուտէ փուշը:

Մինչդեռ էչը բնաւ յանցաւոր ու պակասաւոր չէ եթէ նուշի տեղ փուշ կ'ուտէ: Բնութիւնն է որ զայն այդպէս ստեղծած է: Բնութիւնը չէ ուզած որ ան նուշ ուտէ, կամ նուշէն ախորժի: Բնութիւնը ուզած է որ էչը փուշ սիրէ:

Եթէ էչը մարդու չափ մտածելու ու խօսելու կարողութիւն ունենար, պիտի խնդար մարդոց վրայ եւ պիտի ըսէր.

«Մարդը ինչ գիտէ թէ ինչ է փուշը, կ'երթայ կ'ուտէ նուշը»:

Իրականութեան մէջ մեր պապերը իրական իշուն չէ որ կ'ականարկեն երբ կ'ըսեն թէ էշը չի գիտեր թէ ինչ է նուշը: Անոնք կ'ականարկեն այն երկոտանիներուն, այսինքն այն մարդոց, որոնք իրենց բերնին համը չեն գիտեր, որոնք զարգացած ճաշակ չունին, որոնք նրբութենէ չեն հասկնար, որոնք կոպիտ են եւ տգէտ, որոնք քաղաքակրթուած չեն: Մեր պապերը այսպիսի յետամնացներն է որ կը ձաղկեն: Ըսել կ'ուզեն որ մարդկային ընկերութեան մէջ տեղ ունեցողը պարտաւոր է մարդոց նման շարժելու, ո՛չ թէ իշու նման: Էշը էշ է, մարդն ալ մարդ: Եթէ էշը նուշէ չի հասկնար, մարդն ալ փուշէն հեռու պէտք է մնայ:

Անտարակոյս բնութիւնը մարդոց միջեւ ճաշակի ու նախասիրութիւններու խոշոր տարբերութիւններ ստեղծած է: Միայն զարգացումի կամ քաղաքակրթութեան հարց չէ, պարզապէս ճաշակի հարց է: Չենք կրնար սպասել որ ամէն մարդ հաւասարապէս սիրէ նուշը: Մարդիկ կան որոնք ամէնէն ընտիր ու թանկարժէք ուտելիքները բերան չեն դնել, անոնց տեսարանին իսկ չեն հանդուրժեր: Բայց ճաշակներու այս տարբերութիւնը յարգելի է մարդոց միջեւ որքան ատեն որ ան չի հակասեր քաղաքակրթութեան, կրթութեան, կենցաղագիտութեան կամ մարդոց կողմէ ընդունելի նկատուած յատկութիւններու մակարդակի մը: Այդ մակարդակէն վեր մնացողները կը յարգուին, իսկ վար մնացողները էշ կը նկատուին: Մնաց որ մարդոց միջեւ ճաշակներու տարբերութիւնը անանցանելի պատ մը չէ: Մէկը որ այսօր նուշ չի սիրեր, վաղը յանկարծ կրնայ սիրել:

Պարագան նոյնը չէ էշերուն համար: Բնութիւնը էշերու միջեւ ճաշակի ու նախասիրութիւններու տարբերութիւններ չէ ստեղծած ինչպէս մարդոց միջեւ: Էշը իր բոլոր նմաններուն չափ էշ է, ո՛չ աւելի, ոչ պակաս, եւ այդպէս ալ պիտի մնայ: Էշը երբեք նուշ

պիտի չսիրէ, որքան ալ մենք ջանանք զայն «քաղաքակրթել»։ Մեր պապերը այդ մասին ալ կը վստահեցնեն մեզ. «Էշը միշտ նոյն էշն է, միայն փալանն է փոխուած», կ'ըսեն։ Ուրեմն եթէ նոյնիսկ ոսկեզօծ փալան մը դնենք իշուն վրայ, էշը պիտի մնայ նոյն էշը։ Բնութիւնը միայն էշուն համար չէ որ ըրած է այս տնօրինութիւնը։ Միւս անասուններն ալ բանտարկուած են իրենց համար ստեղծուած շրջանակին մէջ։ Օրինակի համար, մեր պապերը տեսեր են որ «օձը տասն անգամ չապիկ կը փոխէ, բայց իր բնութիւնը չի փոխեր»։ Կամ «չան հետ ընկերութիւն ըրէ, բայց փայտը ձեռքէ մի՛ ձգեր», որովհետեւ բնութիւնը այնպէս ուզած է որ շունը օր մը յանկարծ կարենայ խածնել քեզ։ Կամ «ձիուն առջեւէն անցիր, չան՝ ետեւէն», որովհետեւ բնութիւնը այնպէս կարգադրած է որ ձին իր ետեւի ոտքերով աքացէ քեզ, իսկ շունը ուղղակի իր երախով յարձակի քու վրայ։

Մարդը ճակատագրական այսքան նեղ ու անփոփոխ շրջանակի մը դատապարտուած չէ։ Մարդը տասն անգամ չապիկ կը փոխէ, բայց երբեմն բնութիւն ալ կը փոխէ։ Մարդը կրնայ զարգանալ, սորվիլ, նրբանալ, բարձրանալ։ Մարդը իր տեսակին ամէնէն ցած մակարդակէն մինչեւ ամէնէն բարձր մակարդակը բարձրանալու յոյս մը կրնայ սնուցանել։ Դպրոցները այս նպատակով ստեղծուած են։ Անասունները դպրոց չունին։ Կրկէսներու մէջ «քաղաքակրթուած» կամ «մարզուած» խելացի անասունները մեզ չեն կրնար խաբել։ Դպրոցը մարդուն յատուկ է։ Եւ արդէն միայն դպրոցը չէ որ կը քաղաքակրթէ մարդը։ Ընկերային կեանքը ինքնին կրթարան է մարդուն համար։ Մարդը առանց դպրոց յաճախելու ալ կրնայ մէկ կէտէն ուրիշ կէտի մը անցնիլ։ Մարդը առանց ուսուցիչի ալ կրնայ բան մը սորվիլ, մինչ կրկէսին անասունը պէտք ունի իր մարզիչին, մարզիչին խարազանին եւ պար-

բերաբար բերնին մէջ դրուած քանի մը շաքարի: Եւ
կրկէսին անասունը, եթէ կրկէսին մէջ իր ցոյցը ընելէ
վերջ դարձեալ իր վանդակը կը վերադառնայ, մարդը,
քիչ մը քաղաքակրթուելէ վերջ, անգամ մըն ալ երբեք
պիտի չվերադառնայ իր վայրենի ու նախնական
կեանքին:

ԾԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԳԵՐՈՒԹԻՒՆ Է

Հօրենական բարեկամուհի է, շատ կը յարգեմ զինքը: Իննսունը վստահաբար անցած է, շատ ծերացած է եւ ինչպէս կը պատահի ընդհանրապէս այս տարիքին հասած մարդոց, առանձինն կ'ապրի: Բայց ի՞նչպէս: Տեսողութիւնը գրեթէ ամբողջութեամբ կորսուած է, մէկ մեթրէն անդին չի տեսներ: Լսողութիւնն ալ ծայր աստիճան տկարացած է: Կը լսէ միայն եթէ ձայնի աղբիւրին շատ մօտիկ ըլլայ եւ կամ եթէ ձայնը արտակարգօրէն բարձր հնչէ: Սրունքները ուժեղ են տակաւին, բայց փողոց չի կրնար ելլել տեսողութեան եւ լսողութեան բացակայութեան պատճառաւ: Բարեբախտաբար յարկաբաժինը իրեն կը պատկանի շատ երկար տարիներէ ի վեր եւ այլեւս չէնքին բոլոր բնակիչները, մանաւանդ դռնապանը կը յարգեն զինքը, իր կարիքներուն կը հասնին: Քանի մը բարեկամուհիներ կան, որոնք չաբաթը մէկ երկու կ'այցելեն իրեն, բանով մը օգնական ըլլալ կը ջանան: Դռնապանին տղան օրուան գնումները կ'ընէ, նպարավաճառին աշկերտը ամէն յետմիջօրէ կը հանդիպի ու հարց կուտայ թէ բանի մը պէտք ունի՞: Դռնապանին կիներ չաբաթը անգամ մը կուգայ ու յարկին մաքրութիւնը կ'ընէ: Այս բոլորին փոխարժէքը վճարելու համար իսկ մէկու մը օգնութեան կը կարօտի, որովհետեւ կը վախնայ որ սխալ դրամ կը գործածէ:

Իր խնայողութիւնը ի՞նչպէս կը գործածէ, եթէ եկամուտ մը ունի, այդ եկամուտը ի՞նչպէս կը գանձէ, չեմ գիտեր: Բաւական երկար ժամանակէ ի վեր ալ չէի կրցած այցելել իրեն: Միայն տեղեկութիւններ կը ստանայի իր մասին: Բարեկամուհի մը պատմեց թէ ի՞նչպէս կ'անցնէր այդ խեղճ կնոջ առօրեան: Վաթսուն մեթր քառակուսիի մէջ բանտարկուած անասուն մըն էր կարծես: Ամբողջ կեանքը այդ փոքրիկ շրջանակին մէջ կը թաւալէր: Վաթսուն մեթր քառակուսին իսկ մեծ կուգար իրեն, որովհետեւ եթէ բան մը պիտի տեսնէր, պէտք էր մէկ մեթրէն հեռու չըլլար, եթէ բան մը պիտի լսէր, պէտք էր որ ձայնին անմիջապէս քովը գտնուէր: Գիտէր թէ իր այս կամ այն այցելուն, կամ նպարավաճառին աչկերտը, կամ դռնապանը ո՞ր ժամուն պիտի գարնէր իր դուռը, այդ պատճառաւ ալ տասը վայրկեան առաջուց կ'երթար ու կը նստէր դրան քով: Չանգակին ձայնը լսելու միակ ձեւն էր այդ: Բայց յաճախ հոն կը ստիպուէր մնալ աւելի քան կէս ժամ, աւելի քան ժամ մը, որովհետեւ այցելուն կ'ուշանար: Սպասելը ոչինչ, սիրով կը սպասէր, միայն թէ վախ մը կը մտնէր սրտին մէջ: Արդեօք դուռը զարկին եւ ինք չիմացա՞ւ: Յետոյ երբ վերջապէս դրան զանգակը կը լսէր, կ'երջանկանար, ամէն ինչ կը մոռնար:

Օր մը ըսին որ զիս տեսնել կ'ուզէր: Գացի իր քով, ջանալով ճիշդ ժամադրութեան ժամուն զարնել զանգակը: Դրան ետեւն էր արդէն, իսկոյն բացաւ դուռը եւ հազար շնորհակալութիւն յայտնեց: Անմիջապէս նիւթին անցաւ: Խնայողութիւն մը ունէր եւ անոր կէսը կ'ուզէր նուիրել ազգային հաստատութեան մը: Ո՞ր հաստատութեան նուիրէր:

Թէ՛ երջանիկ էր, թէ՛ յուզուած: Իրեն համար կարեւոր վայրկեան էր այդ: Իրեն այնպէս կը թուէր որ պատմական առաքելութիւն մը կը կատարէր: Գու-

մարը մեծ բան մը չէր: Բայց իր խնայողութեան կէսն էր եւ իրեն համար մեծ նշանակութիւն ունէր: Սիրտս ցաւեցաւ, փորձեցի ըսել որ թող հրաժարի, թող իրե՛ն պահէ այդ գումարը, այդպէս աւելի լաւ է: Բայց կրնայի՞ ընել այդպիսի յանձնարարութիւն մը: Կրնայի՞ խորտակել իր սա երջանիկ նոր երազը, զոր կը հիւսէր ո՛վ գիտէ որքան երկար ժամանակէ ի վեր: Չըրի: Ընդհակառակը գնահատեցի իր ազնիւ մտածումը: Յանձնարարեցի մեր ազգային հաստատութիւններէն մէկը: Յետոյ անցանք ուրիշ նիւթերու: Որպիսութիւնը հարցուցի, հարցուցի թէ ի՞նչ կ'ընէ ամբողջ օրը: Աչքերուս մէջ նայեցաւ տխրօրէն:

-Գիտես, չէ՞, մեր մեծերը ինչ են ըսեր, ըսաւ: Ծերութիւնը գերութիւն է:

Ո՛չ մէկ խօսք կրնար այնքան լաւ բացատրել իր կացութիւնը, որքան այս մէկը: Ան իսկական գերի մըն էր, այո՛: Գերին էր բժիշկին, գերին էր դրան զանգակին, գերին էր դռնապանին կամ նպարավաճառին աշկերտին, գերին էր ժամացոյցին, գերին էր իր վախերուն ու անձկութիւններուն: Կեա՞նք էր ատիկա:

Երբ այդ օր հեռացայ քովէն, ականջներուս մէջ կը հնչէր իր վերջին նախադասութիւնը: Բայց գիտեմ որ տուներէ ներս կան ինչ բախտաւոր ծերունիներ ալ, որոնք իրենց շուրջիններէն կը պաշտուին ու ձեռքի վրայ կը պահուին: Անոնք տան օրհնութիւնը դարձած են, կը մեծարուին, կը տեսնեն ո՛չ թէ գերիի, այլ իշխանի վերաբերում: Շրջապատուած զաւակներով ու թոռներով, որոնք նուէրներ կը բերեն, որոնք ձեռք կը համբուրեն, որոնք պաշիկներ կուտան, անոնք էրանութեամբ կը շարժեն իրենց գլուխները եւ իրենցմէ աւելի երիտասարդներուն նայելով կ'ըսեն այն ինչ որ մաղթեր են մեր պապերը:

-Ծերանաս, ծերութեան յարգն իմանաս:

Ո՞ր մէկը, ո՞ր մէկը ճիշդ է, Աստուած իմ:

ԼԵԶՈՒՆ ԱՐԴԱՐ, ՍԻՐՏԸ ՉԱՐ

Պատմութեան առաջին մէկ օրէն ի վեր մարդիկ ո՛վ գիտէ որքան գանգատեր են իրենց այն նմաններէն, որոնք դուրսէն տարբեր կ'երեւին, ներսէն տարբեր: Դէմքը մարդու մը նկարագրին հայելին է կ'ըսեն, բայց այդ դէմքը որքա՛ն յաճախ յուսախաբ կ'ընէ դիմացինը:

Միայն դէ՞մքը:

Հապա լեզո՞ւն: Տեսէք թէ սա մարդը որքան անուշ կը խօսի, որքան արդար կը խօսի, որքան համոզկեր ու ազդեցիկ է երբ կը խօսի աշխարհի բարիքներուն ու ազնուութիւններուն մասին: Կրնա՞ք երեւակայել թէ այդ քաղցր լեզուին տակ չար սիրտ մը կը բանի օրն ի բուն: Երանի՜ թէ լեզուն ալ չար ըլլար, երանի՜ թէ լեզուն առաջին վայրկեանէն վկայէր ներսը թաքնուած չար սրտին մասին: Այդ պարագային նուազ կը խաբուէիր, նուազ յուսախաբ կ'ըլլայիր:

Միայն դէմքն ու լեզո՞ւն: Աստուա՛ծ իմ, տեսէք թէ սա մարդը որքան բարեկիրթ է բոլոր շարժումներուն մէջ, որքան կենցաղավար, որքան քաղաքակրթուած: Տեսէք թէ որքան ճաշակաւոր հագուած է ան, որքան ներկայանալի երեւոյթ ունի ամէն կերպով: Բայց մտէք անգամ մը անոր հոգիէն ներս եւ տեսէք թէ ինչպիսի վայրենի մը թաքնուած է հոն: Երանի՜ թէ

ցնցոտիներ հագած ըլլար ան, որպէսզի առաջին ակնարկով գիտնայիք թէ որու հետ է ձեր գործը:

Լեզուն արդար, սիրտը չար:

Տակաւին.

Շատ անուշ է, տակը փուշ է:

Ա՛խ մեր պապերը: Ահա թէ բանաստեղծական ինչ-պիսի իմաստուն խօսքերով անոնք կը զգուշացնեն մեզ: Բայց կրնա՞նք օգտուիլ այդ զգուշացումէն: Մեր հայրերուն ո՞ր խրատականը մեզի կրցեր է այնքան օգտակար ըլլալ որքան մեզի միշտ օգտակար կ'ըլլայ մեր անձնական փորձառութիւնը: Գլխուդ կուգայ ու կը հասկնաս: Մնացեալը գրականութիւն է: Գլխուդ կուգայ, կը հասկնաս ու կը զղջաս որ աւելի առաջ չէիր հաւատացած մեծերուդ խօսքերուն: Բայց զարմանալին այն է որ այս վերջինն ալ պիտի մոռնաս: Քու անձնական փորձառութիւնդ: Այդ ալ օր մը պիտի տփռունի, իր ոյժն ու ազդեցութիւնը պիտի կորսնցնէ: Եւ դուն զերոյէն պիտի սկսիս: Զէ՞ որ մարդուս սիրտը մոռնալու ու կրկին խաբուելու հակամէտ է: Կարծես մարդ խաբուելու ու զղջալու կարօտն ունի: Թերեւս մարդը երբեք երջանիկ պիտի չըլլար եթէ երբեմն չխաբուէր՝ մոռնալով իր անցեալի փորձառութիւններն ու յուսախաբութիւնները:

Օ՛ր այդ փորձառութիւններն ու յուսախաբութիւնները: Օր մը պիտի անդրադառնանք որ այլեւս սկսեր ենք կեանքը ընդունիլ եղածին պէս: Պիտի վարժուինք մեր պապերուն նման մտածելու, որ աշխարհի վրայ շատ բան կայ, որ դուրսէն հայելի է, ներսէն անելի: Եթէ դիմացէն նայիս, ամէն ինչ որքան գեղեցիկ է այդ հայելիին վրայ: Եւ ամէն ինչ այդպէս գեղեցիկ մնալ պիտի շարունակէ եթէ տեւաբար կենաս հայելիին դիմաց եւ, առանց աւելի խորը պրպտելու, զոհանաս միայն դուրսէն տեսնուածով: Բայց օր մը հայելին կրնայ փշրուիլ: Եւ այն ատեն կը տեսնես որ հայելի

չէր ան, այլ ածելի, որ կը կտրէ սուր կերպով եւ խորունկ կը վիրաւորէ սիրտդ:

Մարդը մարդուն ուրախութիւնն է, բայց մարդը մարդուն յուսախաբութիւնն է միաժամանակ: Ամէն նոր հանգիպում ուրախութեան մը ճամբայ կը բանայ, բայց այդ ուրախութիւնը յետոյ կրնայ դառնալ հիասթափութիւն մը: Ժամանակը, որ երկու մարդոց միջեւ կը հասունցնէ սէրը, կրնայ նաեւ քանդել այդ սէրը: Որովհետեւ ժամանակը երբեմն առիթ կուտայ մարդուն որ կարենայ տեսնել հայելիին ետեւի կողմը:

Է՛հ, բարեբախտութիւն է որ երբեմն կրնաս գտնել հայելի մը, որուն ետեւի մասն ալ հայելի է: Ան դիմացէն ցոյց կուտայ այն ինչ որ ցոյց կուտայ նաեւ կռնակէն: Ներսը եւ դուրսը նոյնն է: Այդ հայելին քեզ երբեք յուսախաբ պիտի չընէ:

Օր մը եկեղեցական արարողութեան մը ընթացքին տեսայ մարդ մը որ շատ ջերմեռանդ կերպով կ'աղօթէր: Լաւ գիտէր եկեղեցական կարգն ու կանոնը, ճիշդ տեղին կը խաչակնքէր, ճիշդ տեղին ոտքի կը կանգնէր, նոյնիսկ երբեմն կը ծնրադրէր: Մանաւանդ խաչակնքելու իր ձեւը շատ տպաւորիչ էր: Իր այդ շարժումէն համակ խանդաղատանք ու հաւատք կը ծորէր: Ազգունեցայ: Քովինիս հարց տուի թէ ո՞վ է այդ ջերմեռանդ հաւատացեալը: Քովինս խնդաց:

Աւագակին մեծն է, ըսաւ: Մի նայիր անոր այդ շարժումներուն: Ամէն ինչ կեղծ է: Խաչագող մըն է ան:

Չարմացայ: Բայց իրականութեան մէջ այդքան ալ չզարմացայ: Խաչագող: Մեր պապերը այս մարդուն համար է որ ըսեր են «Մէկ ձեռքով խաչ կը հանէ, միւսով գողութիւն կ'ընէ»: Ուրեմն չզարմացայ: Բայց քիչ մը յուսախաբ եղայ: Նոյնիսկ հաւատալ չուզեցի: Լաւ էր մտածել՝ որ քովինս թերեւս կը սխալէր:

Պիտի հաւատա^նք ամէն ըսուածին: Ո՛չ: Պիտի չհաւատանք: Պիտի չհաւատանք, մինչեւ որ մեր գլխուն գայ, մինչեւ որ մենք ալ նոյն փորձառութիւնը ապրինք այդ մարդուն հետ, այսինքն մինչեւ որ մենք ալ տեսնենք որ ան իսկապէս այն մարդն է որ միւս ձեռքով խաչ կը գողնայ, այն մարդն է որ մէկ կողմէ սուրբ կը ձեւանայ, մէկ կողմէ ալ վանքին հաւերը կը գողնայ:

Վերջին հաշուով, ամէն մարդ ինչ կ'ուզէ ըսէ, աւելի լաւ է երբեմն խաբուիլ, քան թէ ամէն ըսուածին հաւատալ:

ԳԻՐԿԱՆՍՏԵՐ Է, ՄՕՐՈՒՔԱՆ ԿԸ ՓԵՏԷ

Որո՞ւ է արդեօք ակնարկութիւնը: Անկասկած առաջին ակնարկով, ապերախտ մարդուն:

Մարդը ապերախտ է: Հակառակ որ կուրծքիս սեղմեր եմ զինքը, սրտիս վրայ դրեր եմ, հակառակ որ հիւրասիրութիւն ցոյց տուեր եմ իրեն, կը դաւաճանէ ինծի: Բարիքիս դէմ չարիքով կը պատասխանէ: Մօրուքս կը փետէ: Տանս առարկան կը գողնայ: Կամ իմ հասցէիս գէշ կը խօսի, բամբասանք կ'ընէ իմ մասին, չարաչար կը գործածէ իմ ապրանքներս, կը մսխէ, առիթ չի փախցներ ինծի սա կամ նա վնասը պատճառելու: Կը վայելէ գրկիս կամ երգիքիս, ինչպէս նաեւ սրտիս ջերմութիւնը, ես անոր դժբախտութեան կամ ցաւին համար իրեն չափ կը տառապիմ, իսկ ան, օրը կուգայ, իմ տառապանքիս վրայ կը խնդայ, ինծի չարիք կը կամենայ: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ մարդը ապերախտ է: Շատերու նման, ան ալ մէկ կողմէ քեզմէ աջակցութիւն ու բարիք կը խնդրէ, մէկ կողմէ ալ քեզի կը բարկանայ քեզմէ այդ բարիքը խնդրած ըլլալուն համար: Ասոնց հոգեբանութիւնը շատ տարօրինակ է: Դուն իրենց կ'օգնես, անոնք այդ օգնութիւնը կ'առնեն իբրեւ թէ քեզի հազար շնորհակալութիւն յայտնելով, բայց իրականութեան մէջ ներքնապէս ակռայ կը կճրտացնեն ու կը մրմռան. «Դուն ինծի օգնեցիր, չէ՞, ես օր մը ասոր հաշիւը կը հարցնեմ քեզմէ»:

Ի՛նչ մեղք որ մարդոց չըջապատը լեցուն է անհամար ապերախտներով: Երախտագիտութիւնը մարդկային ամէնէն ընտիր առաքինութիւններէն մէկն է: Եթէ ինծի հարցուի, պիտի ըսեմ որ քիչ զգացում մարդուս սիրտը այնքան կը լուսաւորէ, այնքան կը պայծառացնէ որքան մէկու մը հանդէպ զգացուած երախտագիտութիւնը: Երբ մէկու մը նկատմամբ երախտագիտութիւն մը կ'արտայայտես, մէկ կողմէ սրտի գոհունակութիւն մը կը զգաս, պարտք մը վճարած ըլլալու բաւարարութեամբ կ'արբենաս, դիմացինդ բարձրացուցած, անոր պատիւ ըրած կ'ըլլաս, մէկ կողմէ ալ սակայն դո՛ւն կը բարձրանաս, դո՛ւն կը մեծնաս: Ի՛նչ տխմարներ կան, որոնք երախտագիտութեան մէջ նուաստացում կը տեսնեն: Կ'ամչնան ըսելու որ ես սա կամ նա մարդուն երախտապարտ եմ, ես սա կամ նա մարդէն բարիք մը, աջակցութիւն մը, բարեկամութիւն մը տեսած եմ: Պզտիկութիւն կը համարեն: Զեն գիտեր թէ հակառակն է ճիշդը: Ան որ կրնայ բարձրադաշակ յայտարարել թէ երախտապարտութիւն ունի, արդէն կը ծափահարուի, կը յարգուի, երբեմն ա՛լ աւելի կը յարգուի քան այն, որուն նկատմամբ երախտագիտութիւն կ'արտայայտէ:

Բայց երախտագիտութիւն յայտնեն կամ չյայտնեն, մարդիկ կան որոնք բարիքին կը փոխադարձեն չարիքով եւ այս մէկը անշուշտ երախտագիտութեան բացակայութենէն ալ աւելի վատ է: Ահաւասիկ անոնք են որ գրկիդ մէջ նստած են եւ մօրուքդ կը փետեն:

Բայց մեր պապերը միայն ապերախտներո՞ւն է որ կ'ակնարկեն արդեօք, երբ կը խօսին մեր մօրուքը փետողներուն մասին: Ա՛խ ոչ: Տեսէք սա մեծ հայրիկը: Ան հազար գորովանքով գրկին մէջ առած իր թոռը, հազար գորովանքով կը սիրէ զայն, կը շոյէ, իսկ փոքրիկը երանութեան քրքիջներ կ'արձակէ ու անա-

ռակ շարժումով մը մատները կ'երկարէ, թեւ մը կը փրցնէ մեծ հօրը մօրուքէն:

Այս պատկերը յուզիչ չեչտ մը ունի: Ո՞վ կրնայ բարկանալ այդ անմեղ թոռնիկին, ո՞վ ապերախտ կրնայ կոչել թոռնիկը: Մնաց որ այստեղ այդ փոքրիկը, երբ թեւ մը կը փրցնէ իր մեծհօրը մօրուքէն, սէր մը, խանդաղատանք մը ցոյց տուած կ'ըլլայ:

Միայն մեր ապերախտները կամ մեր թշնամիները չեն որ կը փետեն մեր մօրուքը: Մեր սիրելիներն ալ, մեր ամէնէն երախտաշատ զաւակներն ու մերձաւորներն ալ երբեմն մեր մօրուքը կը փետեն գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար, բայց ո՛չ թէ չարիք մը գործելու նպատակով: Իրականութեան մէջ մէկը սիրել՝ կը նշանակէ մօրուքէն խուրձ մը թեւ նուիրել անոր: Սիրել՝ կը նշանակէ փետուիլ սիրուածին կողմէ: Բոլոր ծնողներուն համար զաւակները մէկմէկ սիրելիներ են, որոնք իրենց գրկին մէջ նստած են եւ որոնք անոնց մօրուքը կը փետեն: Ո՛չ մէկ ծնող իր զաւկին կը բարկանայ այդ փետումին համար:

Պէտք չունինք իմաստասիրութիւն սորվելու, գիտնալու համար որ հաւասարակշռուած ու պարկեշտ մարդը իր ամբողջ կեանքն ու մօրուքը կը մաշեցնէ իր սիրելիներուն համար: Երբ կը տառապինք մեր զաւկին հիւանդութեան ընթացքին, երբ կը տագնապինք մեր զաւկին կրթութեան համար, երբ սիրտ կը մաշեցնենք մեր զաւկին ապագային համար, երբ մեր ամբողջ առողջութիւնը կը վատնենք մեր զաւակներուն պոլտ մը հանգստութիւն պարգեւելու համար, յինչեւ իսկ անոնց չափահասութեան ընթացքին մենք կը մտահոգուինք մեր զաւակներուն բոլոր հարցերով, միշտ կը զգանք որ այդ զաւակները բան մը կը խլեն մեզմէ: Քառասուն տարեկան ալ եթէ դարձած են, անոնք նստած են մեր գիրկը եւ կը փետեն մեր մօրուքը:

ԿՈՒՇՏԸ ՍՈՎԱԾԻՆ ՄԱՆՐ ԿԸ ԲՐԴԷ

Ներաշխարհս անբռնաբարելի է, մտածումի ու զգացումի իմ աշխարհս ի'նծի միայն կը պատկանի, ո'չ մէկ ոյժ կրնայ զայն կորզել ինձմէ եթէ ես չուզեմ զայն ուրիշին մատնել, եթէ ես չուզեմ իմ ներաշխարհս մերկացնել ուրիշին առջեւ: Ներաշխարհի այս անխախտելիութիւնն է որ կը պաշտպանէ մարդուն մարդու արժանապատուութիւնը: Ո'չ ոք կրնայ կորզել ինձմէ իմ մտածումս, իմ զգացումս: Դիմացինս, եթէ ես չուզեմ, երբեք պիտի չկարենայ գիտնալ թէ ես ինչ կը մտածեմ իր մասին, ուրիշ բաներու մասին, ես իմ մասիս:

Բայց մարդուն արժանապատուութիւնը բարձր պահող այս գաղտնապահութիւնը միշտ չէ որ պիտի գործէ ենթակային ի շահ: Այո', դիմացինս պիտի չկարենայ կորզել իմ մտածումի ու զգացումի աշխարհս, բայց դիմացինս ի'նչպէս պիտի հասկնայ զիս, ի'նչպէս պիտի կարենայ հաղորդուիլ ինծի հետ:

Մարդկային ապրումի մեծ ողբերգութիւններէն մէկը ծնունդէ կ'առնէ ահաւասիկ այս սահմանագծին վրայ: Ես իմ ներաշխարհս չեմ բանար կամ չեմ կրնար բանալ ուրիշին, ուրիշն ալ չի հասկնար կամ չի կրնար հասկնալ իմ ներաշխարհս: Եւ այդ ուրիշը իմ մէջ կը տեսնէ ո'չ թէ այն ինչ որ կայ հոն, այլ այն ինչ որ ինք կը կարծէ թէ կայ հոն, ինչ որ ինք կ'ենթադրէ որ կայ

հոն: Այս կարծիքը, այս ենթադրութիւնը բնականաբար հիմնուած պիտի ըլլայ իր սեփական ճաշակին ու խառնուածքին վրայ: Եթէ ան չի տեսներ իմ ներաշխարհս, պիտի կարծէ ու պիտի ենթադրէ որ իմ ներաշխարհս ալ կը նմանի իր ներաշխարհին:

Այսպէս է որ Ֆրանսայի մեծագոյն թագուհին կրցած է զարմանալ թէ ինչո՞ւ իր աղքատ ժողովուրդը կարկանդակ չ'ուտեր, եթէ հաց չի գտներ: Այսպէս է որ կուշտը անօթիին վիճակէն չի հասկնար: Այսպէս է որ կուշտ մարդը սոված մարդուն հացը մանր կը բրդէ: Այսպէս է սոված մարդն ալ իր կարգին կը զարմանայ երբ կը տեսնէ այն կուշտ մարդը, որ անդին կը հրէ աշխարհի ամէնէն համեղ ու սուղնոց կերակուրները: Այսպէս է որ սիրահարը երկու սիրուն խօսք չ'արտասաներ, երբ իր սիրելին իրմէ անհամբեր կը սպասէ որ խօսի սիրոյ մասին: Այսպէս է որ բարեկամը քեզի պաղպաղակ կը հրամցնէ, երբ դուն պաղէն սառելու վրայ ես: Այսպէս է որ քովդ մէկը քեզի սրամիտ պատմութիւններ կը պատմէ, երբ քու սիրտդ կ'արիւնի դժբախտ պատահարի մը յիշատակով: Այսպէս է որ քովդ նստող մարդը կը ծաղրէ բեմին դերասանը, երբ դուն հիացած ես անոր հոյակապ դերակատարութեան վրայ: Այսպէս է որ դիմացդ մարդ մը աշխատանքին գեղեցկութիւնը կը փառաբանէ երբ դուն ամբողջ օրը մեռեր ես ծանր աշխատանքէդ: Չեն հասկնար քեզ, չեն կրնար հասկնալ քեզ: Պիտի գայ պահ մը երբ դուն պիտի ուզէիր որ մարդիկ ներաշխարհդ կարդային հայելիի մը մէջ սեսնելու չափ յստակ կերպով, պիտի ուզէիր բանալ ներաշխարհիդ բոլոր ամրափակ դռները, բայց ո՛չ դուն պիտի կարենաս բանալ զանոնք, ոչ ալ դիմացինդ պիտի նայի հոնկէ ներս, կամ պիտի կարենայ ճշգրիտ կերպով տեսնել այն ինչ որ դուն կ'ուզես որ տեսնէ:

Ներաշխարհի անբռնաբարելիութիւնը մարդուն թէ՛ արժանապատուութիւնն է, թէ կղզիացումը, առանձնացումը: Մարդ երբեմն պիտի երջանկանայ իր այդ անբռնաբարելիութեամբ, երբեմն ալ պիտի տառապի այդ առանձնացումով: Ուրիշ ճար չկայ:

Յաճախ դէմ յանդիման կը մնանք մարդասիրական չքեղ շարժումներու հետ: Ընկերային կեանքը լեցուն է ցնցիչ պատկերներով, որոնք կը վկայեն չքաւոր ու անբախտ մարդոց նկատմամբ բարի ու ազնիւ մարդոց մարդասիրական ջերմ գեղումներուն: Կը տեսնենք որ մեծահարուստ կիներ տուն տուն կը չրջին ու նուէրներ կը բաշխեն աղքատներու: Կը կշտացնեն անօթիները, կը հագուեցնեն, կը տաքցնեն: Յետոյ տուն կը վերադառնան գոհունակ սիրտով, վեհ շարժում մը կատարած ըլլալու վստահութեամբ ու արդար բաւարարութեամբ: Կը մտածեն թէ ո՛վ գիտէ այդ օր ինչպէս ուրախացոյցին քանի մը անբախտներ: Բայց իրականութեան մէջ անոնք իրենց այդ վեհ շարժումը կը գնահատեն իրենց սեփական արժէքներուն համաձայն, առանց կարենալ մտնելու ներաշխարհին մէջ այն մարդոց, որոնց օգնեցին: Մինչդեռ իրենց արժէքներն ու դիմացիներուն արժէքները տարբեր են թերեւս: Ճիշդ է որ դիմացիին ուրախութիւն մը պատճառեցին, բայց այդ ուրախութիւնը թերեւս այնքան ուրախ ուրախութիւն մը չէ, որքան իրենք բարեմտօրէն կը կարծեն: Թերեւս հաց սպասողի մը կարկանդակ տուին, թերեւս սովածի մը դիմաց շատ մանր բրդեցին հացը եւ դիմացինը դարձեալ անօթի մնաց, թերեւս սէր սպասողին հաց միայն տուին, թերեւս հաց սպասողին սէր միայն տուին:

Աստուած իմ, որքան դժուար է տեսնել կամ չկարենալ տեսնել ուրիշի մը ներաշխարհը:

ՈՎ ԱԼԱՐԻ, ՈՉ ԴԱԼԱՐԻ

Ա.

Այս խօսքը պէտք է ողջունել ո՛չ թէ այնքան իր իմաստին ու թելադրականութեան, որքան իր բանաստեղծական գեղեցկութեան համար: Իմաստը այնքան պարզ եւ անվիճելի է, որ թերեւս այդ մասին խօսիլ իսկ աւելորդ է: Ով որ կը ծուլանայ, ով որ կը դժկամակի, ով որ բառին իսկական իմաստով կը խուսափի աշխատելէ, ան չի դալարիր, չի ծաղկիր, չի բարգաւաճիր: Տկար ու աղքատ կը մնայ: Թերեւս ալ ուրիշներու օգնութեան եւ կարեկցութեան կարօտ կը մնայ: Այսքան պարզ է այն ինչ որ մեր պապերը թերեւս աւելորդ տեղ կը յիշեցնեն մեզի: Որովհետեւ ո՞վ հակառակը պիտի պնդէ, եթէ ըսենք որ առանց աշխատանքի ոչինչ կարելի է կառուցել: Նայինք մեր շուրջը եւ ջանանք գտնել բան մը որ շահուած չըլլայ աշխատանքով: Դժուար թէ կարենանք գտնել: Ամէն ինչ, ստեղծուած ամէն գործ, արձանագրուած ամէն նուաճում եւ վաստակ՝ աշխատանքի մը արդիւնքն է: Թեթեւ կամ ծանր աշխատանք, գիտակից կամ անգիտակից աշխատանք, սիրելի կամ անսիրելի աշխատանք, հաճելի կամ անհաճոյ աշխատանք, մարմնային չարքաչ կամ մտային նուրբ աշխատանք,

վերջապէս աշխատանք: Աշխատանքն է որ բան մը կը չահեցնէ մարդուն, բան մը կը բերէ տունէն ներս, ըլլայ այդ անհատական տուն կամ ազգային տուն, ամբողջ մարդկութեան պատկանող տուն: Ինչ որ իմ տանս գանձանակին մէջ ունիմ որպէս անհատական ինչք, եւ ինչ որ իմ ազգային գանձարանիս մէջ ունիմ որպէս հասարակաց մշակութային հարստութիւն, ամէն ինչ արդիւնք է աշխատանքի: Ծուլութիւնը ունիմ կը բերէ: Այսքան պարզ է: Եւ այսքան ծանօթ: Բայց մեր պապերը ըսեր են. ով ալարի, ոչ դալարի: Իրարու այսքան հակիմաստ, բայց իրարու հետ այսքան նմանահնչիւն այս երկու բառերով մեր պապերը մեր ականջներէն փսփսացեր են անգամ մը եւս. աշխատէ՛, միշտ աշխատէ՛, աշխատէ՛ եթէ կ'ուզես ծաղկիլ եւ ծաղկեցնել:

Ճիշդ է սակայն որ ընկերային կեանքի մէջ հոս ու հոն կան մարդիկ որոնք նախանձելի դիրքեր ունին առանց մեծ աշխատանք տանելու: Հինէն ի վեր ջանացած եմ հասկնալ, օրինակի համար, հոգեբանութիւնը այն երջանիկ մարդոց, որոնք օր մը յանկարծ հեռաւոր ազգականէ մը աստղաբաշխական ժառանգի մը կը տիրանան եւ մէկ օրէն միւսը կը հարստանան: Ի՞նչպիսի զգացում մըն է այդ, առանց ճկոյթ մատը շարժելու յանկարծ շատ խոշոր հարստութեան մը տիրանալու այդ զգացումը: Ճիշդ է որ ժառանգութիւնը այնքան ալ անսովոր բան չէ: Գրեթէ ամէն մարդ առաւել կամ նուազ ինչք մը իբր ժառանգ կը ստանայ իր ծնողներէն: Բայց ատիկա, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, արդէն բնականոն ու կանոնական ժառանգ մըն է, որ ժառանգուելէ առաջ իսկ արդէն գոյութիւն ունէր անհատին կանքին մէջ: Զաւակ մը, ժառանգելէ առաջ ալ կը վայելէ իր ծնողքին հարստութիւնը, թերեւս ինք ալ աշխատանքի բաժին մը ունի, մասնակցութեան բաժին մը ունի այդ ժառանգութեան

կազմութեան մէջ: Եւ օր մը եթէ այդ ժառանգութիւնն ալ աւելնայ արդէն իր ունեցածին վրայ, այդքան ալ ճակատագրական փոփոխութիւն մը չի բերեր ժառանգորդին կեանքին մէջ: Իմ խօսքը այս տեսակ ժառանգութեան մասին չէ: Իմ խօսքը ա՛յն մարդոց մասին է, որոնք օր մը յանկարծ խոշոր, շատ խոշոր ժառանգութիւն մը կը ստանան հեռաւոր ազգականէ մը, որուն հետ մօտիկ յարաբերութիւն իսկ չունէին թերեւս: Ասիկա ահաւասիկ յանկարծ օղէն ինկած անսովոր ու անբնական բարիք մըն է, որ հարստութեան մը տիրանալու սովորական օրէնքներն ու պայմանները տակնուվրայ կ'ընէ: Ասիկա ծաղկիլ մըն է, հարստանալ մըն է, որ մեր պապերուն խրատականին ոգիին կը հակասէ:

Հապա գողե՞րը: Գողութիւնը, իր հազարումէկ տեսակներով, կը հակասէ մեր պապերուն խրատականին: Օրինակի համար սա աւագակը որ տուն մը կը պարպէ եւ իր մէկ քանի տարուան ապրուստը կ'ապահովէ այդ ծուռ ճամբով, նախընտրած է շահիլ առանց աշխատանքի: Անշուշտ գողնալու գործողութիւնն ալ աշխատանք մըն է, եւ թէ բաւական վտանգաւոր ու արկածանգրական աշխատանք մը, բայց մեր խօսքը այդպիսի աշխատանքի մասին չէ:

Նկատի առնենք տակաւին կաշառակերները, պետական ու վարչական կարգերու վրայ աշխատող կողոպտիչները, ապօրէն ճամբաներով աստղաբաշխական գումարներու կորզիչները: Այս բոլորը, օգտուելով իրենց դիրքերէն, խոշոր գումարներ կը շահին առանց կարելոր աշխատանք մը տանելու: Այս մարդիկն ալ ամօթով կը թողուն մեր պապերը որոնք յանկարծ կարծես յանցաւոր կը դառնան մեզի աշխատիլ յանձնարարելով:

Անշուշտ, ամէն մարդ իր մտքին մէջ անպայման կը փայփայէ առանց աշխատելու խոշոր հարստութեան

մը տիրանալու երազը: Ի՞նչ է, օրինակի համար, վիճակահանութեան տոմսակը, եթէ ոչ այդպիսի երազի մը խայծը: Եւ անշուշտ աշխարհի վրայ կան մեծ թիւով մարդիկ, որոնք օր մը յանկարծ մեծ գումար մը կը շահին վիճակահանութենէ մը: Առանց աշխատելու:

Բայց այս բոլորը բացառութիւններ են, որոնք օրէնքը չեն խախտեր: Աշխատանքը միակ աղբիւրն է ամէն տեսակ ծաղկումի: Աշխատանքը արդէն կեանքի թիւ մէկ օրէնքն ու պարտադրութիւնն է: Այսինքն ճակատագիր մըն է: Մարդ իրեն հետ աշխարհ կը բերէ իր այդ ճակատագիրը:

ՈՎ ԱԼԱՐԻ, ՈՉ ԴԱԼԱՐԻ

Բ.

Աշխատանքը ճակատագիր մըն է մեզի համար: Դպրոցական նստարաններէն մինչեւ կեանքի յառաջացեալ տարիքը, մեզմէ աշխատա՛նք կը պահանջուի, աշխատա՛նք կը սպասուի: Այս տեսակէտէն է որ աշխատանքը ճակատագիր մըն է մեզի համար: Միայն թէ ան մէկ բանով կը զանազանուի իրական ճակատագիրէ մը: Այն՝ թէ աշխատանքը բառին իսկական իմաստով պարտաւորիչ չէ: Եթէ կեանքի մէջ չաշխատիս, աշխատանքը մերժես, ո՛չ մէկը կը պատժէ քեզ, ո՛չ մէկը կախաղան կը հանէ քեզ: Ո՛չ մէկը կը պատժէ քեզ, սակայն, ատոր փոխարէն, եթէ չես գտած առանց աշխատելու դրամ շահելու ու գոյատեւելու անբնական եւ արտասովոր ձեւ մը, չես կրնար գոյատեւել, թշուառ կը մնաս, սովամահ կ'ըլլաս, նպաստընկալ դիրքի կը մատնուիս: Այն մարդը, որ աշխատելու բոլոր կարելիութիւններն ու կարողութիւնները ունենալով հանդերձ, կը մերժէ աշխատիլ, որ կը ծուլանայ ու կ'ալարի, այդ մարդը արդէն չի սիրուիր ընկերութեան մէջ: Կը սիրուի միայն իրեն նմաններուն կողմէ, որոնց թիւը մեծ չէ: Մարդոց ջախջախիչ մեծամասնութիւնը կ'աշխատի, իր ամբողջ կեանքը աշխատանքով կ'անցընէ նախ որովհետեւ պարտաւոր է աշխատիլ, յետոյ որովհետեւ աշխատունակ ստեղ-

ծուած է, յետոյ որովհետեւ կը սիրէ աշխատիլը, որովհետեւ երջանկութիւն է տեսնել ու վայելել աշխատանքի մը պտուղը, յետոյ որովհետեւ աշխատանքը միաժամանակ ժամանց մըն է, մարդուս կեանքը կը լեցնէ, ձանձրոյթի ժամանակ չի թողուր, վերջապէս որովհետեւ աշխատանքը իր զանազան բացառիկ ձեւերով մարդը կը բարձրացնէ իր նմաններուն միջեւ, երբեմն մարդիկը մէկմէկ զազաթի կը վերածէ:

Միայն թէ աշխատանքի հարցին մէջ ալ բնութիւնը հազարումէկ անհաւասարութիւններ ու տարբերութիւններ դրած է մարդոց միջեւ: Առաջին հիմնական տարբերութիւնը ծուլութեան ու աշխատասիրութեան տարբերութիւնն է: Ոմանք ծոյլ են, ոմանք ալ աշխատասէր: Բնութիւնը այդպէս ստեղծած է: Մէկը աշխատիլը չի սիրեր, աշխատանքէ խուսափելու համար հազարումէկ ճամբաներ կը փնտռէ, միւսը աշխատանքի սիրահար է, գործի ու աշխատանքի դիմաց չի նահանջեր: Երկուքն ալ իրենց աստիճանաւորումները ունին: Շատ ծոյլին քով քիչ ծոյլը կայ, շատ աշխատասէրին քով քիչ աշխատասէր: Բայց այսքան չէ: Ծոյլի ու աշխատասէրի այս կտրուկ եւ յստակ բաժանումը կարգ մը տեղեր յանկարծ կը բարդանայ, կը պղտորի, իր յստակութիւնը կը կորսնցնէ եւ կը տեսնէք որ ծոյլը յանկարծ աշխատասէր, աշխատասէրն ալ յանկարծ ծոյլ կը դառնայ: Նախասիրութեան հարցն է այդ: Աշխատանքի նիւթին նկատմամբ զգացուած սէրն ու հետաքրքրութիւնն է այդ: Օրինակ, պատանի մը որ շատ ծոյլ աշկերտ մըն է ոսկերիչի մը քով, յանկարծ շատ աշխատասէր կը դառնայ եթէ ուրիշ զբաղումի մը մէջ մտնէ: Վաճառականի մը քով իբր վաճառորդ մէկ ժամ աշխատիլ չուզող մէկը օրական տասը ժամ սիրով դաշնակի կրնայ աշխատիլ: Հակառակն ալ կը պատահի: Աշխարհի ամէնէն աշխատասէր մարդը յանկարծ ծոյլ

կրնայ դառնալ եթէ զինքը ստիպեն աշխատիլ նիւթի մը մէջ որ զինքը չի խանդավառեր: Նախասիրութեան ազդակին քով անշուշտ կայ նաեւ վարձատրութեան ազդակը: Մարդ ընդհանրապէս այնքան աւելի կ'աշխատի, որքան լաւ վարձատրուի այդ աշխատանքով: Վարձատրութեան պակասը, ընդհակառակը, կը ջլատէ, ծոյլ ու անաշխատ կը դարձնէ: Վարձատրութեան ազդակն ալ ամէն ինչ չէ: Կայ նաեւ հպարտութեան ազդակը: Եթէ մարդ պիտի կարենայ հպարտանալ իր աշխատանքին պտուղով, տարբեր եռանդով կ'աշխատի: Բոլոր արուստագէտները այս տեսակին կը պատկանին: Արուեստագէտներ՝ ինչպէս նկարիչներ, երաժիշտներ, քանդակագործներ եւայլն, ընդհանրապէս լաւ չեն վարձատրուիր մանաւանդ սկզբնական շրջաններուն, մինչեւ իսկ սովահար կը մնան, բայց վարձատրութեան այդ պակասը հոս գիրենք չի ջլատեր, որովհետեւ անոնք տեսիլք մը ունին, կանխաւ կ'երեւակայեն իրենց աշխատանքին պտուղը եւ գիտեն թէ օր մը պիտի կարենան հպարտանալ այդ պտուղով՝ այսօր մարդիկ գիրենք վարձատրեն կամ ոչ:

Բոլոր այս ազդակները եւ տակաւին ո՞վ գիտէ որքան այլազան ազդակներ պատճառ կը դառնան որ մենք այնքան ալ յստակ զանազանութիւններ չկարենանք ընել իրական ծոյլին ու իրական աշխատասէրին միջեւ: Միայն մէկ բան գիտենք: Աշխատանքը արդիւնաբեր է եւ աշխատանքը կը շոյէ մարդուն արժանապատուութիւնը: Աշխատանքը հրաշագործ է, եթէ կատարուի սիրով, տրամաբանութեամբ, չափաւոր կարգապահութեամբ, խելքով ու պարկեշտութեամբ:

Մեր պապերը ըսեր են արդէն. այն ձեռքը որ կը բանի, չի մուրար:

Մեր պապերը ըսեր են տակաւին. աշխատանքը լեռներ կը հաւասարեցնէ:

ՈՎ ՈՐ ՈՒՐԻՇԻՆ ՓՈՍԸ ԿԸ ՓՈՐԷ, ԱՅԳ ՓՈՍԸ ԻՆՔ ԿԸ ԼԵՑՆԷ

Պիտի հաւատա՞նք: Այդպէ՞ս է: Ով որ ուրիշին փոսը կը փորէ, այդ փոսը ի՞նք կը լեցնէ արդեօք: Բնութիւնը այսքան արդարադատ եւ պատժախնդի՞ր է:

Այս աշխարհի վրայ նախ կան ի պաշտօնէ գերեզմանափորները: Ամէն գերեզմանատան մէջ մէկ կամ երկու գերեզմանափորներ կ'աշխատին ո՛վ գիտէ չաբաթը քանի փոս փորելով: Մենք զանոնք չատ չենք տեսներ, որովհետեւ երբ տխուր առիթով մը գերեզմանատան երթանք մարդ մը եւս հողին յանձնելու համար, այդ փոսը արդէն բացուած է: Չենք տեսներ գերեզմանափորը, բայց կ'ենթադրենք որ ան հոն է արարողութեան ընթացքին: Հոն է եւ կը սպասէ բաճը ի ձեռին, որպէսզի կարգացուի վերջին աղօթքը եւ ան ալ դարձեալ հող լեցնէ դադաղին վրայ: Այդ պահուն մենք չատ տխուր կրնանք ըլլալ, բայց ան, գերեզմանափորը, կամ գերեզմանին մէջ հող լեցնողը անտարբեր է: Անոր միակ մտահոգութիւնը այն է որ պաշտօնը կատարէ եւ իր վարձատրութիւնը գանձէ: Ահաւասիկ մէկը որ ուրիշին փոսը կը փորէ ու կը վար-

ձատրուի: Ամէն անգամ որ գերեզմանատան մը տխուր ուղիներուն վրայ գերեզմանափորի մը հանդիպիմ, կ'ուզեմ հարցնել թէ ան քանի՞ փոս փորած է իր կեանքին մէջ: Հաշիւը գիտէ՞: Վստահաբար չի գիտեր: Հաւանաբար մեր կարծածէն ալ շատ: Բայց այդ մարդը չար մարդ մը չէ: Ընդհակառակը, կարծես շատ օգտակար ծառայութիւն մը կը մատուցանէ: Արդէն իրականութեան մէջ ան կենդանի մարդու մը չէ որ փոսը փորած է: Ան մեռեալի մը փոսը փորած է: Մեր պապերուն ազդարարութիւնը ուղղեալ է անշուշտ այն միւսներուն, որոնք կենդանի մարդու մը, ապրող մարդու մը փոսը կը փորեն, այսինքն ապրող մարդու մը չարիք կը գործեն, զայն փճացնել կը պատրաստուին:

Ճիշդ է, աւա՛ղ, շատեր իրենց նմաններուն փոսը կը փորեն անխղճօրէն: Իրենց սա կամ նա վաստակին, իրենց սա կամ նա շահուն համար անվարան կը սահեցնեն ուրիշին ոտքը, դաւադրութիւններ կը սարքեն, չարիքներ կը հիւսեն ուրիշներու գլխուն, զանոնք ողջ ողջ թաղել կ'աշխատին: Եւ երբեմն մինչեւ իսկ այսքան ծանր չարիք կը գործեն ո՛չ թէ հեռաւոր մարդոց, այլ իրենց ամենամօտիկ մարդոց: Ընդհանրապէս կարելի չէ հասկնալ թէ մէկը ի՞նչպէս կրնայ այնքան մօտիկ մարդու մը փոսը փորել: Բայց ինչո՞ւ զարմանալ: Եթէ մէկը հեռաւոր մարդու մը փոսը կրնայ փորել, մերձաւոր մարդու մը փոսն ալ կրնայ փորել: Եթէ պիտի զարմանանք, պէտք է զարմանանք թէ մարդ մը ի՞նչպէս կրնայ փորել մէկու մը փոսը, հեռաւոր կամ մերձաւոր: Ի՞նչպէս կրնայ գիտակցաբար, կանխամտածուած ձեւով, պաղարիւն չարագործութեամբ փճացնել մէկու մը կեանքը:

Աշխարհի վրայ իրական սուրբ գոյութիւն չունի: Ամէն մարդ այսպէս կամ այնպէս չարիք մը կրնայ գործել մէկու մը, վնաս մը կրնայ պատճառել: Երբեմն

անգիտակցաբար, երբեմն մինչեւ իսկ գիտակցաբար: Բոլորս ալ, երբ կը դատապարտենք ուրիշին մեղքերը, պէտք է յիշենք որ վատահաբար մենք ալ գործած ենք մեղքեր: Երբ ուրիշը կը դատապարտենք անոր սա կամ նա մեղքին համար, տխմարութիւն է ըսել. «Ես անոր պէս չեմ, ես բոլորովին անմեղ եմ»: Ոչ: Աշխարհի վրայ բոլորովին անմեղ մարդ չկայ եւ մենք ալ չենք կրնար բոլորովին անմեղ ըլլալ: Միայն թէ, ամէն մեղք անպայման մարդը բառին իսկական իմաստով մեղաւոր չի դարձներ: Կան անգիտակցաբար գործուած մեղքեր, կան ստիպողաբար գործուած մեղքեր, կան անուղղակի կերպով գործուած մեղքեր, կան ինքնապաշտպանութեան համար գործուած մեղքեր, կան վերջապէս մեղքեր որոնք ուրիշներուն ճակատագրական վնաս չեն պատճառեր: Այդպիսի մեղքերով մենք ո՛չ մէկուն փոսը կը փորենք:

Անդին կան ահաւաստիկ մեծ մեղանչումները, այն մեծ չարիքները որոնք ուրիշի մը համար ճակատագրական, ուրիշի մը համար բախտորոշ նշանակութիւն կրնան ունենալ, որոնք ուրիշի մը փոսը կը բանան եթէ ոչ գերեզմանատան մը մէջ, գոնէ ընկերային կեանքի ենթահողէն ներս: Այսպիսի արարքներն են որ ներելի չեն: Այսպիսի արարքներն են որ կը պատժուին անպայման:

Բայց եկէ՛ք այնքան միամիտ չըլլանք որպէսզի կարծենք որ երկրագունտին վրայ կը տիրէ այսքան արդարութիւն: Շատեր ուրիշին փոսը կը փորեն, կը մնան անպատիժ, յետոյ ուրիշի մըն ալ փոսը կը փորեն, դարձեալ կը մնան անպատիժ: Մեր պապերը չե՞ն տեսեր այդ մարդիկը:

Մեր պապերը մեզի կ'ըսեն տակաւին. եթէ մէկու մը փոսը պիտի փորես, քու հասակիդ համաձայն փորէ, որովհետեւ դո՛ւն պիտի լեցնես զայն: Որքան լաւ ըսեր են: Բայց երանի՜ թէ միշտ իրականանար այդ

իմաստուն խօսքը: Մինչդեռ երկագունտը լեցուն է անպատիժ մնացած մարդոցմով, անպատիժ մնացած հաւաքականութիւններով:

Բարեբախտութիւնն այն է, որ պարկեշտ ու բարի մարդուն համար այս կէտը այնքան ալ կարեւոր չէ: Յանցաւորը պատժուե՞ր է, չէ՞ պատժուեր, երկրորդական կը մնայ իրեն համար, որովհետեւ չարագործին պատժուած ըլլալը կամ չըլլալը տեսնելով չէ որ ան պիտի նախընտրէ պարկեշտ ու բարի ըլլալ: Պարկեշտ ու բարի մարդը պարկեշտ ու բարի է որովհետեւ այդպէս ստեղծուած է եւ չի կրնար տարբեր ըլլալ նոյնիսկ եթէ վստահ զիտնայ որ ինք ալ անպատիժ պիտի մնայ ուրիշի մը փոսը փորելէ վերջ:

ԹՇՈՒԱՌԻՆ ԹՇՈՒԱՌԻՆ Է ՄԽԻԹԱՐ

Ա.

Տասնամեակներ առաջ, երբ առաջին անգամ հրապարակ ելայ հիւսուածեղէնի եւ կտաւագործութեան գործով, չատ կը զարմանայի երբ կը տեսնէի որ նոյն նիւթով զբաղած հարիւրաւոր խանութներ քով քովի չարունած էին մեր աշխատանքի թաղամասին մէջ: Ո՛չ միայն մայր պողոտան, այլ նաեւ բոլոր քովնտի փողոցները, այդ փողոցները լեցնող հսկայ խաներու բոլոր սենեակները լեցուն էին կտաւ, կերպաս ու հիւսուածեղէն վաճառող խանութներով: Մեծաքանակի այս խանութներուն քով փոքրաքանակի խանութներ ալ կային: Գործի բերումով, ամէն օր կ'այցելէի այդ խանութներէն հինգը, տասը, ու կը տեսնէի որ ընդհանրապէս բոլորին ալ դարակները լեցուն էին նոյն ապրանքներով: Յաճախորդները կը մտնէին, գին կը հարցնէին, հոս հոն կը նայէին, յետոյ կ'ելլէին առանց գնում մը ընելու, հաւանաբար կը մտնէին քովի խանութը: Սկզբնական օրերուս, ես ինծի կ'ըսէի. «Այս մարդիկը ապուշ են: Բոլորն ալ քով քովի խանութ բացած են կարծես թէ քաղաքին մէջ

ուրիշ անկիւն չէ մնացած: Եթէ ես օր մը անձնական խանութ մը բանալու առիթը ունենամ, կ'երթամ ու այնպիսի տեղ մը խանութ կը բանամ, ուր շուրջս նոյն ապրանքը վաճառող ուրիշ խանութ չգտնուի»:

Բաւական վերջ է որ հասկցայ որ չարաչար կը սխալէի: Մեզմէ քանի մը քայլ անդին, նորակառոյց համալիրի մը մէջ երկու տարուան ընթացքին քով քովի եկան ձայնապնակ ու ձայներիզ վաճառող խանութներ: Աստուած իմ, ամբողջ համալիրը ամենակարճ ժամանակի մէջ հիւրընկալեց մօտաւորապէս հարիւր մեծ կամ փոքր վաճառատեղիներ, որոնք գրեթէ նոյն ձայներիզները, նոյն ձայնապնակները, երաժշտական նոյն ապրանքները կը վաճառէին: Քաղաքին ուրիշ մէկ թաղամասին մէջ կը տեսնէի որ քով քովի քսան խանութներ մեծաքանակ կը ծախէին հեծանիւ: Ուրիշ անկիւն մըն ալ պողոտան վերէն վար, երկու կողմերով ի մի բերած էր լուսանկարչական գործիք, ֆիլմ ու այլ նախանիւթ վաճառող խանութներ:

Ատկէ ի վեր գիտեմ, որ մինչեւ իսկ առեւտուրի աշխարհին մէջ «նմանը գնմանը կը փնտռէ» իր քով: Այս խանութները, որոնք քով քովի շարուած են նոյն ապրանքը ծախելու համար, զիրար չեն կացինահարեր, իրարու հացին արգելք չեն ըլլար, ընդհակառակը իրարմէ ոյժ կ'առնեն, անուղղակի կերպով մէկգմէկու յաճախորդ կը հայթայթեն: Յաճախորդները այլեւս գիտեն թէ սա կամ նա ապրանքին համար ո՞ւր պէտք է դիմեն: Անգամ մը որ գացած են հոն, անոնք յաճախորդ պիտի դառնան ասոր կամ անոր: Եթէ ես հեռաւոր թաղի մը մէջ իմ հաշուոյս առանձին խանութ մը բացած ըլլայի, հաւանաբար մինչեւ գիշեր ի զուր յաճախորդի մը պիտի սպասէի:

Բայց միայն առեւտրական շահերու ամրապնդման համար չէ որ մարդիկ իրենց նմաններուն հետ կը հա-

մախմբուին: Մարդիկ զգացական գետնի վրայ ալ իրենց նմանները կը փնտռեն, իրենց նմաններէն ոյժ կը ստանան, իրենց նմանները կը սրտապնդեն: Դասակարգներու միջեւ նիւթական ինչ ինչ պատնէշներու կողքին, կան այսպէս հոգեկան ու զգացական պատնէշներ ալ, որոնք անպայման նմանները քով քովի կը բերեն: Շատ պարզ է որ եթէ փարթամ ճաշարանէ մը ներս մտնէք, սեղաններու շուրջ պիտի տեսնէք մօտաւորապէս հաւասար դիրքերու տէր մեծահարուստներ, որոնք դրացի սեղաններու շուրջ համախմբուած են: Այդ ճաշարանին մէջ եթէ քանի մը աղքատներ կան, անոնք ճաշարանին սպասարկողներն են, պաշտօնեաներն ու աշխատաւորներն են: Ատոր փոխարէն, համեստ դասակարգի մարդիկն ալ անդին իրենց ճաշարանները ունին անշուշտ: Մեծահարուստ մը միայն սխալելով է որ կը մտնէ խոնարհներու ժամադրավայր դարձած այդպիսի ճաշարանէ մը ներս:

Հարուստին ու աղքատին միջեւ բարձրացած այս պատը միայն դրամական պատ չէ: Զգացական պատ մըն ալ կայ, պատկանելիութեան գիտակցութեան պատ մըն ալ կայ: Խոնարհ մարդը, նոյնիսկ եթէ որոշէ իր ամբողջ դրամը տրամադրելով փարթամ ճաշարանի մը սպասարկութիւնը վայելել, խիստ հաւանաբար հաճոյք պիտի չառնէ այդ ճաշարանէն, որովհետեւ հոն տիրող մթնոլորտը իր աշխարհին մթնոլորտը չէ: Շատ բան խորթ պիտի թուի իրեն հոն, զինքը չըջապատող յաճախորդներէն մինչեւ սպասարկողները, ճաշացուցակներուն բովանդակութիւնը, շուրջիններուն խուզարկու նայուածքները, եւլն: Այսպիսի խոնարհ մարդ մը ամէն վայրկեան պիտի կարծէ որ զինքը չըջապատողները արդէն հասկցած են որ ինք անոնց դասակարգին չի պատկանիր: Պիտի կարծէ որ գաղտնօրէն կ'արժանանայ անոնց արհամարհանքին, կ'ենթարկուի գաղտնի հեռացումի մը:

Նոյնը պիտի չխորհի՞ր այն մեծահարուստը, որ պատահամաբ խոնարհներու ճաչարանի մը մէջ սեղան պիտի նստի: Ան շուտով պիտի կարծէ որ շուրջինները կ'ատեն զինքը իր հարստութեան համար, թէ ինք ամէն բանով կը մատնէ այն իրողութիւնը թէ անոնց դասակարգին չի պատկանիր, թէ իր տեսարանով իսկ կը խանգարէ միւսներուն անդորրութիւնն ու երջանկութիւնը: Այսպէս պիտի խորհի, որովհետեւ խանգարած է այն օրէնքը, ըստ որո՛ւ նմաններն են որ կրնան հանգստօրէն գալ քով քովի:

ԹՇՈՒԱՌԻՆ ԹՇՈՒԱՌԻՆ Է ՄԽԻԹԱՐ

Բ.

Ընկերային հաւաքոյթի մը ընթացքին ո՛չ ոք կը զարմանայ, երբ տեսնէ թէ մտքի մարդիկը այստեղ խումբ մը կազմած են, զբօսասէրները այնտեղ խումբ մը կազմած են, խաղամոլները անդին ուրիշ խումբ մը կազմած են: Հարիւրաւոր հրաւիրեալներու մէջէն իսկոյն կը կազմուին նոյն ճաշակները, նոյն նախասիրութիւնները ունեցող մարդոց խմբակներ: Ո՛չ ոք կը զարմանայ: Ընդհակառակը ամէն մարդ բնականոն կը նկատէ այդ երեւոյթը: Դուրսէն մէկը, նայելով իրարու հետ համախմբուած նոյնաճաշակ այդ մարդոց, կրնայ ժպտիլ ու ըսել.

«Ի՛նչ լաւ, դարձեալ զիրար գտեր էք»:

Ընկերային յարաբերութիւններու սեմէն ներս յատկանշական բանալի մը կը կազմեն սա երկու բառերը: Զիրար գտնել: Նմանները զիրար կը գտնեն: Երբ զիրար կը գտնեն, իրենք զիրենք աւելի հանգիստ կը զգան: Երբ չեն գտներ, եւ կը մնան տարբեր ճաշակներու ու նախասիրութիւններու մարդոց շրջանակին մէջ, կ'անհանգստանան: Անշուշտ որ այս ընդհանուր պատկերը կարգ մը բացառութիւններով կրնայ խախ-

տիլ: Օրինակի համար, նմաններու միջեւ ալ որոշ անհանգստութիւններ կրնան ստեղծուիլ: Եթէ իրերանման մարդոց խմբակի մը մէջ մէկը կը ջանայ տիրապետել միւսներուն, եթէ մէկը բացառիկ կերպով կը սրուի իր նմաններուն մէջ եւ կը զգացնէ իր այդ գերակայութիւնը, անմիջապէս կը սկսի անհանգստացնել իր նմանները: Այստեղ եւս հոգեբանական ազդակները պերճախօս են: Ուղղամօլները զիրար շատ կը սիրեն, բայց եթէ իրենցմէ մէկը բացառիկ վարպետութիւն ունի եւ միշտ կը շահի, եթէ միշտ կը ծաղրէ իր մրցակիցները, անմիջապէս կը դադրի սիրելի ըլլալէ եւ կը մեկուսացուի միւսներուն կողմէ: Տաղանդաւոր երաժշտագէտները զիրար կը սիրեն, իրարու հետ կը մէկտեղուին, բայց եթէ անոնցմէ մէկը միւսներէն կը զատորոշուի բացառիկէն ալ աւելի բացառիկ տաղանդով մը, եթէ գազաթ մը կը կազմէ արդէն տաղանդաւոր միւսներուն մէջ, կրնայ անհանգստացնել իր նմանները: Այսպէս է որ մէկտեղուած նոյնաճաշակ մարդոց միջեւ ալ երբեմն անհանգստութիւններ կրնան ստեղծուիլ, բայց այս պարագան բացառութիւն պէտք չէ նկատել, որովհետեւ հոս ալ օրէնքը նոյնն է. նմանները զիրար կը փնտռեն: Նոյն ճաշակէ մարդոց խմբակին մէջ ալ հաւասարները եւ իրարու նմանողները զիրար կը փնտռեն ու կ'արտաքսեն այն որ իրենցմէ կը տարբերի աստիճանով ու որակով:

Մեր պապերը կ'ըսեն որ «թշուառին թշուառն է մխիթար», այսինքն թշուառ մարդը թշուառ մարդով է որ կը մխիթարուի: Աշխարհի ինչ ինչ դժբախտութիւններուն ենթարկուած մարդը ինքզինք մխիթարուած ու հանգիստ կրնայ զգալ դարձեալ աշխարհի ինչ ինչ դժբախտութիւններուն ենթարկուած ուրիշ մարդու մը քով: Նախ, անոնք զիրար լաւ կը հասկնան, զիրար անկեղծութեամբ եւ նոյն ճակա-

տագիրը բաժնած ըլլալու եղբայրակցութեամբ կը վստահին իրարու, մէկզմէկու մխիթարական ու սրտապնդիչ խօսքերուն մէջ անկեղծութիւն ու համոզկերութիւն կը գտնեն: Աշխարհի ամէնէն բախտաւոր ու երջանիկ մարդէն գալիք մխիթարական խօսքերը ի՞նչ պիտի արժէին այդ պահուն դժբախտ մարդու մը համար: Անոնք կեղծ պիտի չնկատուէի՞ն: Դժբախտութեան ենթարկուած մարդը «Քեզի համար դիւրին է այսպէս խօսիլը, որովհետեւ դուն այսպիսի դժբախտութիւն մը ինչ է, չես գիտեր» պիտի չըսէ՞ր այդ երջանիկ մարդուն: Պիտի ըսէր: Իրողութիւնը այն է, որ միայն թշուառ մարդն է որ կրնայ մխիթարել թշուառ մարդը:

Թշուառը միայն իր անկեղծ խօսքերով ու եղբայրակցական զգացումներով չէ որ իրական մխիթարութիւն կը դառնայ ուրիշ թշուառի մը: Ան իր թշուառ գոյավիճակով ալ գերազանցապէս մխիթարութիւն ու հանգստութիւն կը դառնայ ուրիշ թշուառ մարդու մը: Արդարեւ այս վերջինը կը նայի առաջինին եւ կը զգայ որ առանձին չէ, իրեն նման ուրիշ թշուառներ ալ կան: Ուրիշ թշուառի մը գոյութիւնը իրեն այստեղ ո՛չ թէ վիշտ, այլ ուրախութիւն կը պատճառէ: Այս պատճառաւ է որ մէկ թշուառը մխիթարութիւն է միւս թշուառին: Եթէ ամբողջ աշխարհ միայն թշուառներով լեցուն ըլլար, թշուառութիւնը երբեք պիտի չնկատուէր այն ինչ որ կը նկատուի այսօր: Թշուառութիւնը թշուառութիւն է որովհետեւ թշուառներուն քով երջանիկ ու բարեկեցիկ մարդիկ կան:

Անգամ մը ակռաս սաստիկ ցաւեցաւ ու ատամնաբոյժին քով վազեցի: Աւելի քան մէկ ժամ տանջուեցայ, որովհետեւ ատամնաբոյժը բաւական զբաղեցաւ, ակռաս փորեց, մաքրեց, հազարումէկ նեղութիւններու մատնեց զիս: Ժամ մը վերջ, երբ դուրս ելայ ատամնաբոյժին դարմանատունէն, ակռաս տակաւին կը կոտ-

տար: Փողոցը նայեցայ մարդոց ու զարմացայ որ աշխարհի վրայ որքա՛ն չատ մարդիկ կան որոնք ակուայի ցաւէ չեն տառապիր սա պահուն:

Նոյնը կը զգամ եթէ պատահի որ հիւանդանամ: Հիւանդի անկողնիս մէջ, նայելով շուրջիններուս, միշտ կը զարմանամ որ աշխարհի վրայ որքա՛ն չատ են առողջ մարդիկը:

Այս մտածումը զիս կ'անհանգստացնէ միայն այն ատեն երբ ակռաս կը ցաւի կամ երբ կը հիւանդանամ: Իսկ երբ առողջ եմ, այդ մասին չեն մտածեր իսկ: Որովհետեւ առաջին պարագային ես կը բաժնուիմ իմ նմաններէս, կամ մեծամասնութենէն: Իսկ երկրորդին՝ կը վերադառնամ իմ նմաններուս կամ մեծամասնութեան:

ԶՈՒԿԸ ԾՈՎՈՒՆ ՄԷՋ ԳԻՆ ԶՈՒՆԻ

Ա.

Քանի մը օր առաջ, երբ մեր դիմացի ծովեզերքէն ծով կը մտնէի, յանկարծ անդրադարձայ որ վերջին երկու կամ երեք տարիներէ ի վեր այլեւս իրիկունները կամ առաւօտ կանուխ ձկնորսները ուռկան չեն նետեր այս ծովուն մէջ: Առաջ կը նետէին: Մեր թաղամասին ամէնէն հետաքրքրական ու գունաւոր պատկերներէն մէկն էր այդ: Զկնորսապետը, զոր «Մկրատ» Քոսթի կը կոչէին, յոյն մը, իր շուրջ կը հաւաքէր օգնականներ, երիտասարդներ, նաեւ այս թաղամասին քանի մը դռնապանները, ու առաւօտ կանուխ, կամ իրիկնային ժամերուն, արեւամարէն վերջ, ծովէն կը հաւաքէր ցանցը, զոր նետած կ'ըլլար մէկ ժամ առաջ: Հաճոյք մըն էր դիտել այդ մարդիկը: Իրարու ետեւէ շարուած, զիրար սրտապնդելով, զիրար խրախուսելով, կը քաշէին ծանր ցանցը, որ հետզհետէ կը հաւաքուէր եզերքի մայթին վրայ: Պողոտային երթեւեկը գրեթէ կանգ կ'առնէր, անցորդները կը կենային, կը սկսէին սպասել տեսնելու համար որ ցանցին մէջէն ի՞նչ դուրս պիտի գայ: Զկնորսները բնաւ կարեւո-

րութիւնն չէին տար այն շահագրգռութեան կամ անհանգստութեան, որ կը ստեղծուէր իրենց շուրջ: Ի վերջոյ ցանցին վերջին մասը կը տեսնուէր ջուրին մակերեսին վրայ: Այդ մասին մէջ այլեւս հարիւրաւոր, հազարաւոր ձուկեր հաւաքուած կ'ըլլային: Անոնք կը տապալտէին, իրարու վրայ խռնուած՝ ցանցին ծակերէն փախուստի ճամբայ մը կը փնտռէին: Բայց ի գուր: Քանի մը ձուկեր ալ կառչած կ'ըլլային ցանցին դուրսի մասին: Անոնք, քանի ցանցը դուրս կը քաշուէր, կ'իյնային: Ծովուն մէջ ինկածները կը փրկուէին: Յամաքին վրայ ինկածները կը ճգմուէին ոտքի տակ, կամ կը հաւաքուէին եզերքը սպասող քանի մը լաճերու կողմէ: Երբ վերջապէս ամբողջ ցանցը դուրս կը հանուէր, ցանցին մէջ մնացած ձուկերը իրենց տեսակին համաձայն կը պարպուէին փլասթիք ամաններու մէջ: Արդէն ընդամէնը երկու կամ երեք տեսակ ձուկ կ'ելլէր այս ծովէն: Փոքրիկ սթավրիթներ, կամ փոքրիկ կարմրաձուկեր: «Մկրատ» Քոսթին, որ հայհոյակից բերնով բարի մարդ մըն էր, կը սկսէր հաւաքել ուռկանը, որ իր գլխաւոր դրամագլուխն էր: Կը քննէր, կը մաքրէր, կը ծալէր: Իսկ իր օգնականները արդէն իսկ կը սկսէին ծախել որսացուած ձուկերը: Հոն բազմաթիւ անցորդներ, առաջուց, տակաւին ցանցը դուրս չբերուած, ապսպրանքներ տուած կ'ըլլային, մինչեւ իսկ դրամ վճարած: Ամէն մարդ վստահ էր որ ուռկանը լեցուն պիտի գար: «Մկրատ» Քոսթին արդէն ձուկին գինը ճշդած կ'ըլլար, տակաւին ձուկին երեսն իսկ չտեսած: Յաճախորդները ձուկերը կ'առնէին ու կը հեռանային: Զինորսներէն մէկը կը մնար մայթին եզերքը մինչեւ որ մնացեալ ձուկն ալ ծախէր անցորդներուն: Յետոյ բոլորն ալ կը մեկնէին: Ծովեզերքը կը մնար քիչ մը թացութիւն, ճգմուած մէկ երկու ձուկ եւ ձուկերէն թափած թեփեր, որոնք կը փայլէին:

Գարնանային օրերու կամ աշնան իրիկուններու այս անփոփոխ տեսարանը տարիներ ամբողջ հետաքրքրութիւնս չարժած էր: Այն ընդարձակ ծովամասը, ուր «Մկրատ» Գոսթին իր ուռկանը կը նետէր, իմ ամենօրեայ լողի վայրս էր: Ես հոնկէ ծով կը մտնէի առտու եւ իրիկուն: Այդ չրջանին ծովը մասմաքուր էր, վճիտ, ապակիի մը չափ թափանցիկ: Երբ ծով կը մտնէի, ամենամեծ հաճոյքս էր իջնել ծովուն յատակը ու քանի մը երկվայրկեան դիտել ձուկերը: Բայց քանի՞ ձուկ կրնայի տեսնել այդ քանի մը երկվայրկեաններու ընթացքին: Արդէն ձուկերը խոյս կուտային երբ չուք մը մօտենար իրենց: Այնուհանդերձ ինծի միշտ կը թուէր որ մեծ թիւով ձուկ չկար այդ մասին մէջ: Ահա թէ ինչու չատ կը զարմանայի երբ «Մկրատ» Գոսթին ու իր ընկերներուն ուռկանը լեցուն-լեցուն դուրս կուգար ծովէն: Կը նայէի այդ ձուկերուն ու կը մտածէի որ անոնք կուգային ճիշդ հո'նկէ ուր ես կը լողայի: Ասոնք իմ ծովուս ձուկերն էին: Ի՜նչ մեղք որ ես զանոնք կը տեսնէի մահուան ուռկանին մէջ միայն:

«Մկրատ» Գոսթին քանի՞ տարի կրցաւ երջանկանալ իր լեցուն ուռկաններով: Չեմ յիշեր: Հետզհետէ բան մը փոխուեցաւ: Ձուկերը պակսիլ սկսան մեր ծովուն մէջ: Հիմա կը պատահէր որ ուռկանը պարապ դուրս գար, եւ կամ՝ հազիւ քանի մը տասնեակ ձուկով: Աստուած իմ, այն ատեն որքան կը ցաւէի այդ չարքաչ մարդոց պարապի գացած աշխատանքին համար: Այսքան աշխատանք, այսքան յոգնութիւն, այսքան սպասում եւ յոյս, եւ ի վերջոյ պարապ ուռկան մը: Բացակայ ձուկերո՞ւն համար ցաւէին անոնք, թէ ոչ ուռկանը հաւաքելու, մաքրելու, չորցնելու համար տարուած անպտուղ աշխատանքին: Միայն թէ հոս եւս զարմանք մը կը սպասէր ինծի: «Մկրատ» Գոսթին ու ընկերներուն արտայայտութիւնը նոյնն

էր միշտ: Եթէ պարապ ուռկանը չտեսնէիր, կը կարծէիր որ թոն մը ձուկ բռնած են: Իրարու հետ կը կատակէին, կը խնդային, կը պոռչտային, կարծես թէ մեծ դրամ մը չահած էին: Անոնց նայելով է որ ես թերեւս շատ յստակ կերպով կը հասկնայի, որ մարդիկ պէտք է առաջուց գիտնան որ իրենց աշխատանքը պարապի ալ կրնայ երթալ եւ ատիկա արգելք չէ որ աշխատանքը կատարուի համոզումով, հաւատքով ու երջանկութեամբ:

Միայն թէ «Մկրատ» Քոսթիին ընկերները այլեւս կանխիկ չէին ծախքեր իրենց ձուկերը: Վստահ չէին որ ուռկանը լեցուն պիտի ըլլա՞ր, թէ ոչ: Անոնք ալ մեր պապերուն նման հասկցած էին այլեւս, որ ձուկը ծովուն մէջ գին չունի: Զուկը գին ունի ծովէն դուրս գալէն վերջ միայն:

«Մկրատ» Քոսթին մեռաւ քանի մը տարի առաջ: Իր ընկերները կարճ միջոց մը եւս շարունակեցին: Իսկ հիմա...: Ահաւասիկ անցեալ օր անդրադարձայ որ այլեւս ձկնորսները չէին գար հոսկէ ուռկան նետելու: Զէին գար ո՛չ թէ անոր համար որ «Մկրատ» Քոսթին մեռած էր: Այլ անոր համար որ ծովը մեռած էր: Այլ անոր համար որ ծովը, ձուկերը ու բնութիւնը քէն ըրած էին մեզի:

ԶՈՒԿԸ ԾՈՎՈՒՆ ՄԷՋ ԳԻՆ ԶՈՒՆԻ

Բ.

Շատ բարկացած եմ այն մարդոց, որոնք, ինչպէս կ'ըսէ ժողորդական իմաստութիւնը, իրենց տաբատները սոտթել կը սկսին տակաւին ջուրը չտեսած: Նախ ջուրը տե՛ս, յետոյ սոտթէ՛: Որովհետեւ կրնայ պատահիլ որ ջուրը չտեսնես:

Մեր շուրջ մեծ է թիւը այն մարդոց, որոնք ապագայի նկատմամբ չափազանց լաւատես ու միամիտ վստահութիւն մը ունին: Օրինակի համար, գործի մը կը ձեռնարկեն եւ տակաւին առաջին վայրկեանէն այնքան վստահ են իրենց ապագայ յաջողութենէն, որ կը սկսին ծախսել այն դրամը զոր տակաւին չեն չահած: Շատ վստահ են, բայց հապա՛ եթէ անակնկալը պատահի եւ չկարենան յաջողիլ: Ես կ'ըսեմ. նախ յաջողէ, յետոյ վստահ եղիր:

Իմ համեստ կարծիքով, Թովմաս Առաքեալ թերեւս այնքան ալ մեղադրելի չէր, երբ կ'ուզէր իր սեփական աչքերով տեսնել իր սիրելի Յիսուսը: Թերահաւատութի՞ւն է այդ, թէ ոչ խոհեմութիւն, զգուշութիւն, չրջահայեցութիւն:

Այդ խոհեմութիւնը, որ երբեմն մինչեւ իսկ կրնայ

նոյնանալ յետին կասկածամտութեան հետ, ամբողջ կեանքիս մէջ իմ շարժումներուս ընկերակիցը եղած է, երբեմն զիս փրկելով անհաճոյ անակնկալներէ ու յուսախաբութիւններէ, երբեմն ալ արգելք ըլլալով ինչ ինչ նախաձեռնութիւններուս ու խոյանքներուս: Մասնաւորաբար բարի ու երջանկաբեր իրազործումներու ակնկալութեան մէջ, երբեք չեմ կրցած յանձնուիլ կոյր եւ անխախտ լաւատեսութեան մը: Ենթադրենք որ չորս օր վերջ պիտի պատահի ինծի համար շատ երջանիկ իրադարձութիւն մը, որուն կը սպասեմ կատաղի անհամբերութեամբ: Ամէն ինչ այնքան լաւ կազմակերպուած է որ ո՛չ մէկ բան կրնայ արգելք ըլլալ այդ իրազործումին: Շուրջիներս ալ հարիւր տոկոսով կը վստահեցնեն զիս որ ամէն ինչ կարգին պիտի երթայ եւ սպասուած երջանիկ դէպքը պիտի պատահի: Կը մնայ համրել ժամերն ու վայրկեանները եւ... համբերել: Բայց ես ամէն վայրկեան ես ինծի կը խօսիմ. «Այնքան վստահ մի՛ ըլլար, թերեւս ալ վերջին վայրկեանին անհաճոյ անակնկալ մը պիտի պատահի, թերեւս ալ այդ սպասուածը պիտի չիրականանայ: Ուրեմն նախ տե՛ս, ապա ուրախացիր, ապա վստահ եղիր»:

Իմ այս կասկածամտութիւնը ծնունդ կ'առնէ իմ այն խոր հաւատքէս, որ գեղեցիկ բաները դժուար իրականանալի են, երկար կեանք ալ չեն կրնար ունենալ, շուտով կը վերջանան: Գեղեցիկ բաները դժուար գրպանելի են, չես կրնար առաջուց այնքան վստահ ըլլալ որ անոնք պիտի մտնեն քու գրպանէդ ներս: Եւ այս մէկը՝ ոչ միայն գեղեցիկ ապրումներու համար, այլ նաեւ գեղեցիկ ու թանկագին ապրանքներու համար: Խանութէ մը ապրանք մը կը հաւնիմ, կ'որոշեմ գնել, բայց քանի մը ժամ պէտք է խորհիմ գնելէ առաջ կամ կամ պէտք է որ դրամը պատրաստեմ: Վաճառորդը կը վստահեցնէ թէ այդ ապրանքը ինծի

համար պիտի պահէ քսանըչորս ժամ: Մնաց որ խանութպանին դարակները այդ ապրանքով լեցուն են, կարելի չէ որ բոլորն ալ ծախուին քսանըչորս ժամուան մէջ: Ուրիշ մը այլեւս այդ ապրանքը իր գրպանին մէջ պիտի նկատէր: Ես, ընդհակառակը, կը կասկածիմ, միտքէս հազար տեսակ բան կ'անցընեմ, չեմ կրնար ես գիտ այդ ապրանքին տէրը նկատել մինչեւ որ յաջորդ օր չերթամ եւ խսկապէս այդ ապրանքը տուն չբերեմ:

Տարիներով գործի հրապարակին վրայ զարմանքով դիտեցի այն գործի մարդիկը, որոնք տակաւին իրենց չունեցած ապրանքը կը ծախէին, տակաւին իրենց չունեցած ապրանքներուն վրայ պայմանագրութիւններ կը կնքէին, խոստումներ կ'ընէին, յանձնառութիւններու տակ կը մտնէին: Առեւտուրին ոգին մասամբ ա'յս կը պահանջէ, գիտեմ: Բայց նորէն ալ կը զարմանայի գործի մարդոց քաջութեան եւ խարխուլ լաւատեսութեան վրայ: Մարդը ապրանք մը պիտի ներածէր եւ այդ ապրանքը թերեւս գործարանին մէջ տակաւին չէր իսկ արդիւնաբերուած, բայց ան այժմէն կը ծախէր զայն: Ի՞նչ պիտի պատահէր եթէ ամէն ինչ նախատեսուածին պէս չքալէր, եթէ օրէնքները փոխուէին, եթէ ապրանքին արժէքը բարձրանար կամ ցած իջնէր եւ դեռ այսպիսի բաներ: Այս մարդիկը ձուկը կը ծախէին երբ ձուկը տակաւին ծովուն մէջն էր: Բայց հապա՞ եթէ ձուկը դուրս չգար, կամ մեռած դուրս գար, կամ այնքան լաւորակ ու համեղ չըլլար որքան կը կարծուէր որ պիտի ըլլայ: Կը նայէի այդ գործի մարդոց ու կը մտածէի որ ես երբեք անոնց պէս պիտի չկարենայի ընել: Արդէն չկրցայ ընել: Այդ պատճառաւ ալ չկրցայ լաւ գործարար մը ըլլալ: Միայն թէ գիշերները հանգիստ քնացայ: Երբեք չվախցայ որ օր մը ամօթով կրնայի մնալ, կրնայի անելի մատնուիլ, կրնայի մինչեւ իսկ սնանկանալ:

ՁՈՒ ԳՈՂՅՈՂԸ, ՁԻ ԱԼ ԿԸ ԳՈՂՆԱՅ

Ա.

Աշխարհի վրայ կա՞յ արդեօք մէկը, որ այս կամ այն կերպով բան մը գողցուցած չըլլայ: Կողոպուտի ենթարկուիլ, գողութեան ենթարկուիլը մարդոց համար ճակատագիր մըն է: Ոմանք շատ չըջահայեաց են, ամէն միջոցի կը դիմեն որպէսզի գողերուն զոհ չդառնան: Իրենց դուռը լաւ կը կղպեն, իրենց ապրանքը լաւ կը պահեն, իրենց շուրջ դարձող կասկածելի մարդիկը շուտ կը նշմարեն: Ոմանք ալ այնպէս կը շարժին որ կարծես թէ աշխարհի վրայ գող չկայ: Ինչ որ ունին, մէջտեղն է, խնամքով չեն պահեր, բանալիները շատ անգամ գզրոցներուն վրայ կը ձգեն, կամ պարզապէս կը մոռնան կղպել իրենց արկղը: Բայց արդիւնքը նոյնն է: Իրենց ունեցածը լաւ մը կղպեն կամ չկղպեն, մարդիկ անպայման կ'ենթարկուին կողոպուտի: Իրենց շուրջ անպայման կայ մէկը որ առիթի մը կը սպասէ որպէսզի բան մը գողնայ անոնցմէ:

Այո՛, աշխարհի վրայ չկայ մէկը որ գողութեան մը ենթարկուած չըլլայ: Բայց ատոր փոխարէն, աշխարհի

վրայ կան շատ մարդիկ, որոնք իրենց կեանքին մէջ
գնդասեղ մը անգամ չեն գողցած: Հարցը հոս է ահա-
ւասիկ: Ամէն մարդ կրնայ կողոպտուիլ, բայց ամէն
մարդ չի կրնար կողոպտել:

Գողերուն վրայ միշտ զարմացած եմ: Երկու պատ-
ճառներով: Նախ չեմ հասկցած թէ մարդու ձեռքը
ի՞նչպէս առաջ կ'երթայ ուրիշի մը ապրանքը վեր-
ցնելու եւ իւրացնելու համար: Մարդու խիղճը
ի՞նչպէս կ'արտօնէ որ այդպիսի արարք մը գործէ:
Մանաւանդ եթէ ընտրուած գոհը այնքան ալ հարուստ
մէկը չէ: Մանաւանդ եթէ գոհը շատ պիտի տուժէ եւ
շատ պիտի տառապի ենթարկուած այդ գողութենէն:
Պիտի ըսուի որ գողերը ընդհանրապէս մեծահարուստ-
ները կ'ընտրեն իբրեւ թիրախ: Միշտ չէ: Ի՞նչ հա-
մեստ ու խոնարհ մարդիկ կան, որոնք իրենց ունեցած
քիչն ալ կը կորսնցնեն գողութեան մը հետեւանքով:
Մարդու խիղճը ի՞նչպէս կ'արտօնէ չարիք գործել
այդպիսիներու: Բայց երկրորդ կէտ մըն ալ կայ որ
միշտ զարմանք կը պատճառէ ինծի: Գողը ի՞նչպէս չի
վախնար, ի՞նչպէս կը համարձակի երբեմն այնքան
վտանգաւոր ճամբաներով մուտք գործել ուրիշի մը
կալուածէն ներս եւ կողոպուտի ենթարկել այդ
կալուածը: Չէ՞ որ ամէն վայրկեան կրնայ ձերբա-
կալուիլ, կրնայ պատժուիլ:

Բայց հարցնենք անգամ մը: Ձերբակալուելու վախը
բան մը կը փոխէ՞: Շատեր, որոնք իրենց կեանքին
մէջ գնդասեղ մը իսկ չեն գողցած, գողութեան կը
դիմէի՞ն արդեօք եթէ գիտնային որ բնաւ պիտի
չձերբակալուին, բնաւ պիտի չպատժուին: Պիտի պա-
տասխանենք, որ ոչ: Պատիժի վախը չէ՛ որ մարդուս
կ'արգիլէ գողութիւնը: Նկարագի՛րն է, մարդուն
խառնուածքն է որ կ'արգիլէ: Եթէ այդպէս ստեղ-
ծուած ես, գնդասեղ մը անգամ չես կրնար գողնալ
քովինէդ:

Գողերը կը վախնա՞ն: Կամ որքա՞ն կը վախնան: Կամ բնաւ չե՞ն վախնար: Ես այս հարցումը ուղղեցի միշտ մինչեւ որ կեանքիս մէջ առաջին անգամ կողոպուտի մը ենթարկուեցայ: Զինուորական ծառայութիւնս նոր աւարտած էի տակաւին եւ սկսած էի աշխատիլ հօրս քով: Գրասենեակի աշխատանք էր: Յոյն քարտուղարուհի մը պաշտօնի կոչեցինք: Տակաւին հազիւ երկու շաբաթ աշխատած էր մեզի հետ, երբ զգացի որ բաճկոնիս գրպանէն դրամ պակսած էր: Մտածեցի ու համոզուեցայ որ գողը այդ քարտուղարուհիէն ուրիշը չէր կրնար ըլլալ: Հօրս յայտնեցի: Զգուշացուց զիս, տասն անգամ հարցուց որ վստա՞հ էի: Ես աւելի քան վստահ էի: Այն ատեն խաղ մը սարքեցի: Բաճկոնիս ներքին գրպանին մէջ տեսանելի կերպով չորս հատ հարիւրնոց դրի եւ բաճկոնս աթոռի մը կռնակը անցընելով սենեակէն դուրս ելայ: Քառորդ մը վերջ վերադարձայ: Դրամը անհետացած էր: Այն ատեն քարտուղարուհին քանի մը վայրկեանի համար զրկեցինք հեռաւոր սենեակ մը: Իր պայուսակը սեղանին վրայ ձգած էր: Շուտիկ մը բացի զայն ու տեսայ որ իմ հարիւրնոցներս նոյնութեամբ հոն էին: Դրամը տեղը ձգեցի: Հօրս իմաց տուի: Որոշեցինք աղջիկը վռնտել: Բայց ոչ անմիջապէս: Ինչո՞ւ ոչ անմիջապէս:

Որովհետեւ ոմանց համար սարսափազդու է գողի մը ըսել որ գող է ան: Ես կեանքիս մէջ երբեք պիտի չմոռնամ որ այդ օր որքան վախցած էի երբ արագօրէն աղջկան պայուսակը կը խուզարկէի եւ իմ կորսուած գրամս կը փնտռէի: Այդ օր վստահ եղայ որ գողը գողնալու ընթացքին այնքան չէր վախցած, որքան ես վախցած էի այդ պայուսակը խուզարկելու ատեն: Այդ օր հասկեցայ նաեւ որ գողը երբեք այնքան չէր վախցած ձերբակալուելէ, որքան ես վախցած էի գողին «դուն գող ես» ըսելէ: Ուրեմն հասկեցայ որ

կողոպուտի ենթարկողը աւելի շատ կը վախնայ գողէն, քան թէ գողը՝ կողոպուտի ենթարկուողէն:

Միայն իր հասցուցած նիւթական վնասի՞ն համար է որ այսքան կը վախնանք գողէն: Անտարակոյս, ոչ: Մենք գողէն կը վախնանք մասնաւորաբար այն ծուռ գաղափարախօսութեան պատճառաւ, որուն ներկայացուցիչն է ան: Գողը պաղ ու սարսափազդու տիպար մըն է մեզի համար, որովհետեւ ան նախ մութին մէջ է, անտեսանելի է, եւ որովհետեւ ան կը ժխտէ մեր ամբողջ բարոյական աշխարհը, մեր բարոյական բոլոր արժէքները: Թերեւս խլեակ մըն է ան, թերեւս ան-վնաս տխմար մը, թշուառական մը, գինով մը, բայց սարսափազդու է, որովհետեւ ան կը թափանցէ մեր անբռնաբարելի մտերմութեան մէջ եւ կը կոխէ հոն ուր ուրիշ մը իրաւունք չունի կոխելու:

ԶՈՒ ԳՈՂՑՈՂԸ, ԶԻ ԱԼ ԿԸ ԳՈՂՆԱՅ

Բ.

Ո՞րն է ճիշդը:

Մեր պապերը մեզի կ'ըսեն, որ ա՛յն որ ձու կը գողնայ, ձի ալ կը գողնայ, աւելի շատն ալ կը գողնայ: Նկարագրի հարց է: Եթէ մարդը գող է, անոր համար այլեւս մեծը կամ փոքրը, շատը կամ քիչը նոյնն է: Այն որ փոքրիկ գողութիւններու մէջ անպատեհութիւն չի տեսներ, մեծ գողութիւններու մէջ ալ անպատեհութիւն պիտի չտեսնէ: Կամ այն որ մեծ գողութիւններու վարժուած է, փոքրիկ գողութիւններու ալ պիտի զիջանի: Գողութիւնը իր գործելակերպին մաս կը կազմէ, անկախաբար գողցուած ապրանքին մեծութենէն կամ քանակէն:

Բայց ժողովրդական իմաստութիւնը տարբեր բան մըն ալ կ'ըսէ: Մէկը որ ձու մը իսկ չգողնալու չափ պարկեշտ է, կրնայ փորձութեան ենթարկուիլ եթէ ձի մը, կամ աւելի մեծ հարստութիւն մը խնդրոյ առարկայ դառնայ: Յաճախ կը լսենք մեր շուրջ: Երբ խօսուի բացակայ անձի մը ուղղամտութեան ու պարկեշտութեան մասին, ներկաներէն մէկը անպայման հարց կուտայ. «Տեսնենք թէ մինչեւ քանի՞, մինչեւ որքա՞ն պատուաւոր է ան»: Այս չարագուշակ հարցումին միտք բանին յստակ է: Մարդիկ մինչեւ որոշ աստիճան մը պատուաւոր են: Կուգայ կէտ մը, որմէ անդին փորձութիւնը պարտութեան կը մատնէ մարդը եւ մարդը կը ստիպէ դիմելու դէպի ծուռ ճամբայ:

Մարդկային նկարագիրներու ովկիանոսին մէջ բնականաբար ամէն տեսակին պիտի հանդիպինք: Մասնաւորաբար այնպիսի մարդիկ, որոնք որոշ իշխանութիւն մը ունին իրենց ձեռքը, հակամէտ են պարտուելու ինչ ինչ փորձութիւններէ: Որքան ալ ուղղամիտ ըլլան, «ոչ» չեն կրնար ըսել եթէ իրենց առջեւ դրուի խոչոր պատառ մը, եթէ նշմարեն որ կրնան իրենց ամբողջ կեանքին գնացքը փոխել իրենց ուղղամտութենէն քիչ մը շեղելով: Առեւտրական կեանքէ կամ տնտեսական կեանքէ ներս ալ կրնանք հանդիպիլ այսպիսի մարդոց: Ի՞նչ լցատուաւոր մարդիկ կան, որոնք շատ խոչոր պատեհութիւններու դիմաց բաւական դիմադրելի ետք, կը պարտուին: Նոյնիսկ եթէ իրենք դիմադրեն, իրենց մերձաւորները ճնշում կը բանեցնեն անոնց վրայ որպէսզի տեղի տան: «Դուն խենդ ես, կ'ըսեն, միայն դո՞ւն ես աշխարհի ամէնէն պարկեշտ մարդը, միայն դո՞ւն պիտի փրկես այս աշխարհը»:

Բայց միւս կողմէ երբեք չենք կրնար կասկածիլ որ աշխարհի վրայ կան մեծ թիւով, շատ մեծ թիւով մարդիկ ալ, որոնք եթէ ձու չեն գողնար, ձի ալ չեն գողնար, ագարակ ալ չեն գողնար, աշխարհի բոլոր հարստութիւններն ալ չեն գողնար: Իրենց վրայ դրուած բոլոր ճնշումները անզօր կը մնան, ամէնէն գրաւիչ հեռապատկերները չեն կրնար զանոնք գլխէ հանել: Այսպիսի մարդոց ուղղամտութիւնը սահման չունի, վերջակէտ չի ճանչնար: «Ասկէ անդին փորձութեան չեմ դիմանար, կը գողնամ», չեն ըսեր: Կը յօժարին իրենց ամբողջ կեանքը զրկանքներու կամ համեստ պայմաններու մէջ անցընելու, սակայն կը մերժեն ծուռ ճամբաները: Անոնց ուղղամտութիւնը մինչեւ գերեզման կը մնայ կոյս, մաքուր, անաղարտ:

Կեանքի թատերաբեմին վրայ կը տողացնեն գողութեան հազարումէկ տեսակներ: Կեանքիս առաջին

Հիասթափութիւններէն մէկը ապրեցայ երբ օր մը անդրադարձայ որ ինծի ծանօթ գրագէտ մը պարզապէս բանագող մըն էր, այսինքն ուրիշներու գրածը առաջ կը քշէր իբրեւ իր կողմէ գրուած: Աստուած իմ, մէկը ի՞նչպէս կրնար բառ առ բառ ընդօրինակել ուրիշի մը գրածը եւ այդ գրութեան տակ դնել իր անունը: Ի՞նչ ստորնութիւն, ի՞նչ տխմարութիւն, ի՞նչ թշուառութիւն: Աւելի վերջ պիտի սորվէի որ մեր կարծածէն աւելի բարձր է թիւը այն մարդոց որոնք գրական գողեր են պարզապէս:

Մէկը գեղեցիկ խօսք մը կը լսէ իր մէկ բարեկամէն եւ քիչ վերջ զայն ուրիշի մը կը փոխանցէ իբրեւ իր խօսքը: Ա՛խ, ան ալ բան մը գողցաւ ահաւասիկ: Բայց այսքանը չատ ալ մահացու մեղք չի նկատուիր բնականաբար: Ի վերջոյ գողցուածը ձու մըն է, ոչ թէ ձի: Եւ աւելորդ է կարծես այլեւս հարցնել թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ ձու մը կամ ձի մը գողնալու միջեւ: Մինչդեռ չէ՞ որ երկուքն ալ գողութիւն են:

Գողութեան հազարումէկ տեսակները կան: Կան նաեւ գողնալու հազարումէկ հնարքներ: Եթէ գողը որոշեց գողնալ, դիւրին չէ արգելք ըլլալ անոր: Ո՛չ ոք պաշտպանուած է գողերուն դիմաց: Ամէնէն փորձառու ու վարպետ գողն անգամ կրնայ կողոպտուիլ ուրիշ գողէ մը: Զուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսեր են նաեւ. գողը գողէն գողացաւ, Աստուած տեսաւ, զարմացաւ: Ճիշդ է: Կարելի չէ չգարմանալ: Գողնալու համար գործածուած խելքը, գողնալու համար վատնուած աշխատանքը քիչ անգամ կը գործածուի պարկեշտ կերպով դրամ չահելու համար: Երբեմն կը տարուիմ հարցնելու որ գողութիւնը արդեօք հաճելի կողմ մըն ալ ունի՞: Գողը գողնալէն մեծ հաճո՞յք կը զգայ արդեօք:

Ինչ լաւ որ մեզմէ չատեր այս հարցումին պատասխանը երբեք պիտի չկարենան սորվիլ:

ԱՂԷԿ ՏԵՂԻՆ ՀԱՄՆ Է ԼԵՂԻ

Խնդրեմ զգոյշ եղէք եթէ պատուոյ տեղ մը հրամցենն ձեզի: Հաւաքոյթի մը ընթացքին, ընդունելութեան մը ընթացքին, ճաշասեղանի մը վրայ կամ մինչեւ իսկ եկեղեցիի մը մէջ պաշտամունքի ընթացքին եթէ պատուոյ տեղ մը հրամցենն ձեզի, եթէ ձեզ ընդունին որպէս պատուոյ հիւր, եղէ՛ք չըջալայեաց եւ խոհեմ: Որովհետեւ զուր տեղ չէ որ մեր պապերը ըսած են թէ աղէկ տեղին համը լեղի է:

Մօտաւորապէս երկու տասնամեակ առաջ էր որ անգամ մը կարեւոր հաւաքոյթի մը ընթացքին կազմակերպիչները գրեթէ բռնի ուժով զիս նստեցուցին ճաշասեղանին ճիշդ կեդրոնը, հաւաքոյթին հանդիսապետող բարձրաստիճան հոգեւորականին քով: Քիչ վերջ կազմակերպիչները քաղաքավարական հազարումէկ դարձուածքներով ներողութիւն խնդրեցին ինձմէ եւ պահանջեցին որ մէկ աթոռ անդին սահիմ: Քահանայ մը ժամանած էր անակնկալ կերպով եւ կազմակերպիչները պարտաւոր էին գինքը բազմեցնել բարձրաստիճան հոգեւորականին քով: Իրաւունք ունէին: Սիրով տեղս զիջեցի Քահանայ Հօր:

Բայց այդ մէկը դաս մը եղաւ ինծի: Այդ օրէն ի վեր շատ ականջ չեմ կախեր եթէ կազմակերպիչներ պատիւ ընեն եւ սեղանին լաւագոյն տեղը ցոյց տան ինծի: Ո՛չ: Սորված եմ որ խելացի գործ է երկու կամ երեք աթոռներ ազատ թողուլ բոլոր անոնց համար որոնք քեզմէ աւելի բարձր վարկ կը վայելեն եւ որոնք կրնան անակնկալ կերպով ժամանել:

Բայց պատուոյ տեղը, կամ բարձր տեղը իր անպատեհութիւնները ունի ո՛չ թէ միայն անոր համար որ կրնաս յանկարծ զայն ուրիշին զիջելու ստիպողութեան մէջ մնալ, այլ նաեւ անոր համար որ այդ դիրքը քեզ հանրային կիզիչ ուշադրութեան կեդրոնը կը դարձնէ: Այն որ բարձր տեղ կը գրաւէ, գիտնալու է, բնաւ մոռնալու չէ որ ամէն մարդ իրեն կը նայի, ամէն մարդ անոր շարժումներուն կը հետեւի եւ թէ այս պատճառաւ ինք իրաւունք չունի ձեռք առնելու կարգ մը ազատութիւններ եւ հանգստութիւններ, գորս կրնար ձեռք առնել եթէ նստած ըլլար աւելի աննշմար տեղ մը: Ան պէտք է գիտնայ նաեւ բոլոր պատշաճութիւնները, հանրային բարքերը, որպէսզի սխալ շարժում մը չունենայ, սխալ խօսք մը չարտասանէ: Ան պէտք է գիտնայ որ շատեր իր մէջ կը տեսնեն բացառիկ մէկը, ուստի պարտի ամէն ինչ ընել որպէսզի յուսախաբ չընէ զանոնք: Ան պէտք է գիտնայ մանաւանդ որ ոմանք ալ, ընդհանրապէս, կրնան նախանձիլ իրմէ, զինքը անարժան նկատել այդպիսի պատուոյ տեղի մը, ուստի իր գրաւած այդ աթոռը իբր առիթ գործածել իր մասին չարախօսելու, զինքը խժբժելու համար:

Պարզ ճշմարտութիւն է. անոնք որոնք կարելորդ պաշտօններ կը ստանձնեն ընկերային կամ քաղաքական կեանքի մէջ, նոյնիսկ եթէ տիրանան անհամար առաւելութիւններու ու կարելիութիւններու, կը կորսնցնեն իրենց հանգիստն ու անդորրութիւնը:

Պատասխանատուութիւնը դամոկլեան սուրի մը նման կախուած է անոնց գլխուն վերեւ: Շատեր պիտի նախընտրէին աննշան տեղ գրաւել ընկերութեան մէջ, փոխանակ իբր նշանաւոր մարդ՝ տեւաբար ապրելու դամոկլեան սուրի տակ: Բայց ամէն հաւաքականութենէ ներս պիտի գտնուին անշուշտ նաեւ մեծ թիւով մարդիկ, որոնք կարելի բոլոր միջոցներու պիտի դիմեն պատասխանատու բարձր դիրքի մը տիրանալու համար: Ազնի՞ւ է անոնց նպատակը, պարզապէս հաւաքականութեան ծառայելո՞ւ համար է որ ստանձնած են այդ պատասխանատու պարտականութիւնը, թէ ոչ փառասիրութիւնն է, կամ շահագրիտութիւնը, կամ իշխանութեան տենչն է որ զիրենք առաջնորդած է այդ նպատակին: Ի՞նչ փոյթ: Հարցն այն է որ փշոտ է իրենց նստած աթոռը եւ, ինչպէս ըսեր են մեր պապերը, «ձուկ ուտողը փուշը աչք առնելու է»:

Առաջին գլխաւոր վկայութիւնը անտարակոյս կուգայ Յիսուսէն, որ մօտաւորապէս երկուհազար տարիներէ ի վեր Քրիստոնեայ աշխարհի կեդրոնական ու գազաթային դէմքը կը հանդիսանայ: Յիսուսի ճակտին վրայ դրուած փշապսակը, եւ խաչափայտին վրայ Յիսուսին հոսեցուցած աղու արիւնն ու լեղի քրտինքը դարերէ ի վեր կը յիշեցնեն մեզի թէ մենք որքան թանկ պէտք է վճարենք, եթէ կ'ուզենք ստանձնել առաքելութիւն մը որ շատ ծանր է, եւ որ սակայն կը տանի դէպի գազաթ, դէպի պատիւ, դէպի անմահութիւն:

Երբեմն կրնանք զարմանալ լսելով որ սա կամ նա հռչակաւոր անձը ամէն ինչ կ'ընէ խուսափելու համար լրագրողներէ ու հանրային հետաքրքրութենէ: Պահոււրտութի այս խաղը կրնայ յանգիլ մինչեւ իսկ կռիւի ու բախումներու: Կրնանք զարմանալ, հարց տալով, թէ համբաւը նախանձելի բան չէ՞, լաւ չէ՞ մարդոց կողմէ ճանչցուիլ, մարդոց հիացումին ար-

ժանանալ, տեղէ մը անցնելու ընթացքին մարդոց գլուխը դէպի իր կողմը դարձնել տալ:

Բայց համբաւը, որ լաւ տեղ կուտայ մարդուն, ցաւ ալ կուտայ: Մանաւանդ մեր դարաշրջանին, ուր հեռատեսիլի շնորհիւ մարդիկ կրնան կէս ժամուան մէջ աշխարհի ամէնէն նշանաւոր դէմքը դառնալ, համբաւը տեղաւորուած է ճիշդ անդունդին եզերքը: Մէկէն դէպի միւսը շատ կարճ է ճամբան:

Այո՛, խնդրեմ զգոյշ եղէք, եթէ բախտը ընկերային խնջոյքի սեղանին վրայ յանկարծ ձեզի հրամցնէ պատուոյ տեղ մը: Դուք անկասկած արժանի էք այդ տեղին: Եւ եթէ արժանի էք, արդէն դիւրին չէ մերժել այդ տեղը: Շատ անգամ իրաւունք ալ չունիք մերժելու այդ տեղը: Որովհետեւ տեղ կամ աթոռ կոչուածը յաճախ կը նոյնանայ պարտականութեան ու ծառայութեան հետ: Ահա թէ ինչու իրաւունք չունիք մերժելու այդ տեղը: Բայց գիտցէք որ այդ տեղին համը լեղի է: Եւ անպայման պուտ մը ազնիւ չաքար պահեցէք ձեր մօտ, որովհետեւ այդ չաքարին պէտք պիտի ունենաք, եթէ ձեր դէմքը թթուի ձեզի հրամցուած տեղին լեղի համէն:

«ԶԻՍ ԽԵՂԴՈՂ ԶՈՒՐԻՆ ԾՈՎ Կ'ԸՍԵՄ ԵՍ»

Ա.

Օր մը մասնաւոր գործով այելեցի մեր երկրին ամէնէն տարածուն թերթերէն մէկուն խմբագրատունը: Իսկական պալատ մըն էր այդ, գլխու պտոյտ պատճառելու աստիճան եփուն եւ բազմամարդ շէնք մը, որուն իւրաքանչիւր յարկին վրայ տարբեր ուղեցոյցի մը պէտք կար ուղղութիւն գտնելու համար: Զարմանքով շուրջս կը նայէի ու կը տեսնէի հոս ու հոն վազող պաշտօնեաներ, թղթակիցներ, խմբագիրներ, այցելուներ, եւ դեռ չեմ գիտեր ինչ: Այցելութեանս նպատակն էր տեսնել լուրերու բաժնի տնօրէններէն մէկը: Բայց լուրերու քանի՞ տնօրէններ ունէր այս հսկայ թերթը: Կարծես ո՛չ թէ թերթին իւրաքանչիւր էջին, այլ իւրաքանչիւր էջի վրայ իւրաքանչիւր հատուած իր պատասխանատու տնօրէնը ունէր: Ալ յայտնի չէր թէ իւրաքանչիւր տնօրէնի հրահանգին տակ քանի՞ աշխատաւոր կը գործէր:

Երբ կը յառաջանայի ճեղքելով մարդոց բազմութիւնը, անխուսափելիօրէն մեր չորս էջնոց համեստ թերթը կը բաղդատէի այս հսկայ թերթին հետ: Ի՛հ, ո՛վ գիտէ այս թերթին պատասխանատուները որքան ծանր աշխատանք կը տանէին, ո՛վ գիտէ ինչպէս կը

տառապէին իրենց թերթը լեցնելու, իրենց թերթը հակակշռելու, իրենց թերթը լաւագոյն կերպով հրատարակելու համար: Ես որ արդէն մեր փոքրիկ թերթին պատասխանատուութեանը եւ ծանր աշխատաւորութեան տակ կը ճգմուէի ամէն օր, կը մտածէի թէ իմ յոգնութիւնս քանի՞ով բազմապատկելու էի արդեօք գտնելու համար այս թերթին պատասխանատուներուն ամէն օր կրած յոգնութիւնը:

Երբ զիս առաջնորդեցին լուրերու գլխաւոր պատասխանատուին սենեակը, զարմացայ: Համակրելի անձը, որ զիս կը դիմաւորէր ոտքի կանգնելով, նստած էր շատ հանդարտ սենեակի մը մէջ, առանձին, հանգստաւէտ ու անդորր մթնոլորտի մը մէջ: Սենեակը շատ լաւ կահաւորուած էր, պատերը զարդարուած էին իւղանկարներով, կը տեսնուէին բերնէ բերան լեցուն գրադարաններ, բայց սեղաններուն վրայ մէկ հատ իսկ թերթ, թուղթ կամ գիրք չկար:

Մեր տեսակցութիւնը տեւեց մօտաւորապէս կէս ժամ, սուրճ հրամցուց, մեր նիւթէն դուրս հոսկէ հոնկէ խօսեցանք: Այդ կէս ժամուան ընթացքին ո՛չ մէկը մտաւ-ելաւ սենեակէն ներս, ո՛չ մէկը հեռաձայնով ընդհատեց մեր խօսակցութիւնը, մեր լուրերու տնօրէնն ալ անապարանք մը չունէր, հանգիստ կը խօսէր ինծի հետ:

Սենեակէն դուրս ելայ ու այս անգամ սկսայ դարձեալ բաղդատութիւն մը ընել մեր երկու թերթերու պատասխանատուներուն միջեւ: Յիշեցի թէ ես ամէն օր որքան տքնաջան, հեւքոտ ու սպառիչ աշխատանք կը տանէի առտուընէ մինչեւ իրիկուն: Յիշեցի թէ ինչպէս ես ամէն օր միտքս ու մարմինս կը մաշեցնէի ընդամէնը չորս էջէ բաղկացեալ մեր թերթը հրատարակելու համար: Ա՛խ, ես քանի անգամ երանի կրնայի տալ այն հանգիստ պայմաններուն որոնց մէջ կ'աշխատէր մեծածաւալ

Թերթին լուրերու բաժնի այս տնօրէնը: Մեր Թերթը ի՞նչ էր որ անոր մեծածաւալ Թերթին քով: Անորը ծով մը, ովկիանոս մը, մերինը ափ մը ջուր: Բայց չէ՞ որ մեր նախնիները ըսեր են. «Զիս խեղդող ջուրին ծով կ'ըսեմ ես»: Այս մարդիկը ովկիանոսին մէջ հանգիստ ու ապահով կը լողային, մինչ ես ամէն օր ափ մը ջուրին մէջ կը խեղդուէի: Ուրեմն իմ ափ մը ջուրս չատ աւելի վտանգաւոր ծով էր քան անոնց ընդարձակ ովկիանոսը:

Շատ լաւ կը յիշեմ որ այդ օր երբ հսկայ Թերթին խմբագրական չէնքէն վերադարձայ մեր Թերթին համեստ խմբագրատունը եւ երբ մտայ աշխատասենեակէս ներս, բնաւ չամչցայ տեսնելով իմ աշխատասենեակիս եւ իմ աշխատասեղանիս խճողեալ, տակնուվրայ վիճակը, սեղանները, գրադարանները, բազմաթոռները լեցնող թուղթերն ու Թերթերը: Ոչ միայն չամչցայ, այլ նաեւ հպարտացայ:

Մեր առաքինի ու հեռատես նախնիները նաեւ ըսեր են. «Բարձր ծառերը շատ հով կը գրկեն»: Ես ալ միշտ հաւատացած եմ որ մարդ որքան բարձրանայ, որքան հսկայ գործի մը գլուխը գտնուի, որքան լայն պատասխանատուութեան մը տակ մտնէ, այնքան աւելի ծանր պայմաններու տակ կ'աշխատի: Բայց միշտ այդպէ՞ս է արդեօք: Բարձր ծառերը շատ հով կը գրկեն, ճիշդ է, բայց չկա՞ն նաեւ փոքրիկ ու համեստ ծառեր, որոնք այդ բարձր ծառերուն արանքէն հասակ նետել, քիչ մը արեւ, քիչ մը հով ստանալ, քիչ մը շունչ առնել կը ջանան ահաւոր եւ հերոսական գոյամարտ մը տանելով: Բարձր եւ հաստաբուն ծառերը, որքան ալ զիրենք ցնցող ուժեղ հովերէն գանգատին, երբեմն վար չե՞ն նայիր, տեսնելու համար փոքրիկ ու վտիտ, նիհարակազմ ծառերը, որոնք ամենախօլ հովերուն բերածէն աւելի ծանր փոթորիկներու կուրծք կուտան այդ ցած մակարդակին վրայ:

«ԶԻՍ ԽԵՂԴՈՂ ԶՈՒՐԻՆ ԾՈՎ Կ'ԸՍԵՄ ԵՍ»

Բ.

Գիշեր մը, Մոնրէալի մէջ, հեռատեսիլի գործիքին դիմաց նստած, կը դիտէի վիէթնամցիներու յայտագիրը: Հեռատեսիլի այդ կայանը ամբողջովին վարձուած էր ազգային փոքրամասնութիւններու կողմէ. իտալացիներ, վիէթնամցիներ, չինացիներ, յոյներ, հայեր, տաիւանացիներ, ալիսկոնցիներ, ազգութիւններ, որոնք Գանատայի ցուրտ կլիմային մէջ կը ջանային տաք պահել իրենց անհատութիւններն ու ազգային մշակոյթը: Ես հեռատեսիլին դիմաց անցած էի սպասելու համար հայկական ժամուն: Անկէ առաջ վիէթնամցիներուն ժամն էր որ կը հրամցուէր: Ուրիշ անգամ մըն ալ տեսած էի իտալացիներուն յայտագիրը: Ճիշդն ըսելու համար, բոլորն ալ անհանդուրժելի էին: Ինծի համար միայն հայկական ժամն էր որ շահեկան էր ու հետաքրքրական: Միւսները ո՛չ միայն զիս չատ չէին խանդավառեր իրենց բովանդակութեամբ կամ լեզուով, այլ նաեւ սրտիս մէջ խղճահարութիւն մը կը ստեղծէին իրենց խեղճութեամբ ու ցած մակարդակով: Հեռատեսիլի ընկա-

լուչին տասնեակ կոճակներէն ամէն մէկը հրաշա-
լիքներու ու թէքնիք իրագործումներու, հոյակապ
յայտագիրներու հետ դէմ յանդիման կրնար բերել
զիս, շլացուցիչ լոյսերու ու առասպելական տէքոր-
ներու մէջ սարքուած թատերախաղեր կամ զուար-
ճախաղեր կրնար հանել դիմացս, բայց սա միակ
կոճակը, որուն վրայ կոխած էի, կարծես երրորդ ու
աղքատ աշխարհի մը տափակութիւնը, խեղճութիւնն
ու յետամնացութիւնը կը բերէր ինծի: Կը դարմա-
նայի որ այդ յայտագիրներուն հեղինակները ինչո՞ւ
քաղաքակիրթ այդ պայմաններուն մէջ աւելի լաւը
չէին ըներ, աւելի կատարեալին մօտենալ չէին աշ-
խատեր: Հայկական ժամու համար պատրաստուած
յայտագիրներուն պարագան ալ շատ տարբեր չէր:
Անոնք ալ փափաքելի մակարդակը չունէին: Հեռա-
տեսիլի միւս կայաններու քով ծայր աստիճան խեղճ
կը մնային:

Բայց երբ զիս հետաքրքրող բաժինը վերջացաւ ու
այլ կոճակի մը վրայ կոխելով սկսայ դիտել
Ամերիկեան կայան մը, ուրկէ զուարճալի յայտագիր
մը կը ներկայացուէր շողշողուն հազարումէկ լոյսե-
րու մէջ, սրտիս մէջ տաքութիւն մը զգացի աշխարհի
բոլոր այն վիէթնամցիներուն, իտալացիներուն,
փորթօ-րիքոցիներուն, յոյներուն կամ հայերուն
նկատմամբ, որոնք իրենց փոքրիկ հասակով ու իրենց
ճղճիմ կարելիութիւններով կը յամառէին իրենց հա-
մար տեղ մը բանալ հսկաներու ու քաղաքակիրթու-
թեան մրցումին մէջ առաջին գծի վրայ վազողներու
այս «ճանկըլ»ին, այս լայնածաւալ եւ լաբիւրին-
թոսային անտառին մէջ:

Փոքրիկ ժողովուրդ մը ըլլալու օ՛ այդ դառն ճակա-
տագիրը, եւ փոքրիկ ժողովուրդի մը պատկանելու
այդ գիտակից հպարտութիւնը: Եւ ի՛նչ հպարտու-
թիւն: Ո՞վ կրնար արհամարհել այս հպարտութիւնը,
փոքրիկ ժողովուրդի իր արժանապատուութիւնը

բարձր պահելու այս անշահախնդիր ու ծառայական աշխատանքը:

Յիշեցի որ ես նոյնը կը զգամ ամէն անգամ որ Թուրք կամ օտար ականաւոր գրագէտի մը կամ լրագրողի մը ծանօթանամ, անոր հետ խօսիմ: Այդ անձը ինձմէ հարիւր, հազար անգամ աւելի մեծ թիւով ընթերցող ունի, ինձմէ հարիւր անգամ աւելի նշանաւոր է, ինձմէ հարիւրապատիկ աւելի ազդու ու յարգարժան մարդ է ամբողջ երկրի մը մէջ, երբեմն ամբողջ երկրագունտին վրայ, բայց ես ո՛չ միայն ստորակայական բարդոյթ չեմ զգար անոր դիմաց, այլ նաեւ ընդհակառակը, կը մտածեմ որ անկէ նուազ կարեւոր չեմ իմ ստանձնած պարտականութեանս մէջ, ես թերեւս շատ աւելի ծառայասիրական ու ճակատագրական գործ կը տեսնեմ ինծի վերապահուած փոքրիկ աշխարհի մը մէջ: Այո՛, ես փոքրիկ ջուրի մը մէջ կը լողամ, բայց այդ փոքրիկ ջուրը ինծի համար շատ աւելի խորունկ ու ընդարձակ է քան այն ովկիանոսը որուն մէջ կ'ապրի իմ այդ խօսակիցը: Եւ իմ այդ փոքրիկ ջուրը մէկ կողմէ շատ աւելի երջանիկ ու անդորր նաւահանգիստներ ունի, մէկ կողմէ ալ վերապրելու, գոյատեւելու իմ վճռականութեանս դէմ շատ աւելի մահաշունչ փոթորիկներով կը սպառնայ, քան ինչ որ կը սպառնան աշխարհի բոլոր ովկիանոսները քով քովի եկած:

Նոյնը կը զգան ապահովաբար մեր փոքրիկ ժողովուրդին բոլոր ներկայացուցիչները, դիւանագէտ, արուեստագէտ, մտաւորական, գիտնական, որոնք իրենց մարգերէն ներս չարունակ ճակատ ճակատի կուգան մեծ ժողովուրդներու իրենց պաշտօնակիցներուն հետ: Եթէ նժարի մէջ դրուի, որո՞ւն ծառայութիւնն է, որո՞ւն նուիրումն է, որո՞ւն հպարտութիւնն է որ աւելի ծանր պիտի կշռէ մարդկային ու ազգային արժէքներու համեմատաբար անսահման շուկայէն ներս:

«ԶԻՍ ԽԵՂԴՈՂ ԶՈՒՐԻՆ ԾՈՎ Կ'ԸՍԵՄ ԵՍ»

Գ.

Բնաւ ովկիանոս տեսա՞ծ էք:

Օր մը Ֆլորիտայի ավերէն մէկուն վրայ կանգնած, կը նայէի դէպի ովկիանոս: Ահաւոր ալիքներ կուգային ու կը փշրուէին ոտքերուս տակ: Թէ՛ սարսափազդու էր տեսարանը, եւ թէ՛ միաժամանակ շատ հաճելի: Բայց այդ ալիքները տեսանելի չէին հեռուէն: Երբ դէպի հորիզոն կը նայէի, կը տեսնէի որ ծովը խաղաղ էր, գրեթէ չէր շարժեր: Այն ատեն մտածեցի որ ալիքները ալիք կը դառնային այն ատեն միայն երբ ծովեզերք, այսինքն երբ մարդոց կը մօտենային: Այո՛: Երբ կը մօտենային մեզի, յանկարծ ալիքի կը վերածուէին, կը բարձրանային, սպառնական կը դառնային, կը զարնէին դէպի եզերքի աւազները, յետոյ փրփուրներու կը վերածուէին եւ կը նահանջէին: Ալիքը իր այդ գեղեցկութիւնը կը պարտէր ծովափին, մարդուն: Եթէ ովկիանոսին մէջտեղ կանգնէիր, հաւանաբար պիտի չնշմարէիր թէ որքան խոշոր ալիքներ գրեթէ անտեսանելի կերպով կը շարժուէին ծովուն մակերեսին վրայ:

Ես կը յիշեմ որ առաջին անգամ այդ տպաւորութիւնը ունեցած էի երբ Մարոքի Թանժէ քաղաքէն հսկայ նաւով մը կ'անցնէի դէպի դիմաց՝ Սպանիոյ Ալիսեսիրազ քաղաքը: Քանի քանի անգամ մեր այդ ճամբորդութիւնը յետաձգուած էր աննպաստ օդի պատճառաւ: Տոմսակները գնած էինք ու կը սպասէինք, որովհետեւ ամէն անգամ որ ճամբորդութեան նոր թուականը կուգար, կը տեսնէինք որ շոգե-նաւուն երթը դարձեալ յետաձգուած էր փոթորիկի ու բարձր ծովու պատճառաւ: Վերջապէս օր մըն ալ հաղորդուեցաւ որ օդը յարմար էր եւ նաւը ճամբայ պիտի ելլէր: Այդպէս է որ կ'երթայինք դէպի Սպանիա, միօրեայ պտոյտ մը ընելու համար այդ գունագեղ քաղաքին մէջ եւ քովնտի ակնարկ մը ուղղելու համար նաեւ Ճիպրալթարի:

Կանգնած էի նաւուն կամրջակին վրայ ու կը նայէի ծովուն: Ծովուն այս մասը ծով չէր այլեւս, այլ ովկիանոս, որովհետեւ թէեւ Ճիպրալթարի նեղուցին շատ մօտն էինք, բայց Միջերկրականը վերջացած էր եւ Ատլանտեան ովկիանոսը սկսած էր: Նորէն ալ կը մտածէի թէ կը նաւարկէինք ովկիանոսի ու ծովու խառնուրդի մը վրայէն:

Կամրջակին վրայ կանգնած էի ու կը նայէի ծովուն որ կարծես խաղաղ ու հանդարտ էր: Բայց այդ ինչպի՛սի խաղաղութիւն ու հանդարտութիւն էր որ մեր հսկայ շոգենաւը ահաւոր կերպով մէկ դէպի աջ, մէկ դէպի ձախ կը տատանէր գլխու պտոյտ պատճառող սաստկութեամբ: Գոյութիւն չունեցող, կամ անյայտ ո՞ր ալիքն էր որ ընկոյզի կճեպի մը նման կը խաղցնէր մեր շոգենաւը:

Մենք ընդհանրապէս ծովն ու ովկիանոսը իրարմէ զատորոշել չենք գիտեր: Մինչդեռ մէկը միւսէն յստակ կերպով կը տարբերի: Ովկիանոսը անբացատրելի խորհուրդ մը ու խորութիւն մը ունի եւ մարդուս կը թելադրէ անհունին, անծանօթին ու

անծայրածիր տարածութեան գաղափարը: Իրականութեան մէջ անծայրածիր չէ անշուշտ եւ ամէն ովկիանոս տեղ մը կը ժամադրուի ցամաքամասին հետ եւ հոն է որ ան ինքզինք կը փաստէ որպէս ովկիանոս:

Ֆլորիտայի ծովեզերքը ամէն օր ամէնէն մեծ հաճոյքս էր զիս թողուլ դիմացէն հասնող ալիքներուն: Ալիքները կը հասնէին օղակ առ օղակ ու ես կը սպասէի որ ալիքին ամենաբարձր կէտը հասնէր մինչեւ ինծի: Այն ատեն ես զիս կը նետէի այդ ալիքին վրայ եւ կ'արտօնէի որ ան նախ ուժեղ հարուածով մը զարնուէր մարմնիս ու յետոյ իր մէջ առնէր զիս: Կը մտածէի որ թերեւս ալիքները կը զայրանային այս անակնկալ արգելքին դիմաց, որ կը յայտնուէր ցամաքամաս հասնելու իրենց աճապարանքին մէջ: Կը մտածէի որ ես պատճառ կ'ըլլայի որ ալիքները բան մը կորսնցնէին իրենց վեհափառութենէն, երբ ցամաքէն երկու քայլ անդին կը բախէին ինծի ու կը փշրուէին իմ վրայ, փոխանակ փշրուելու ծովափնեայ աւազին ու խճաքարերուն վրայ: Բայց պատրանք մըն էր այդ: Ես ծայր աստիճան արհամարհելի արգելք մըն էի այդ ալիքներուն համար: Իմ գաճաճի հասակով չէի կրնար կասեցնել անոնց գնացքին վերջին այդ հանգրուանը:

Այնուհանդերձ ովկիանոսի մը եզերքը կայնելով ու դէպի անծայրածիր հորիզոն նայելով մարդ կրնա՞յ երեւակայել թէ ջուրի ինչպիսի անխուզարկելի տարածութիւն մը կ'երկարի կ'երթայ մինչեւ դիմացի կողմէն ուրիշ աշխարհի մը ծովափը: Այդ ահաւոր տարածութեան վրայ մարդը գործ չունի: Այդ ահաւոր տարածութեան վրայ մարդը արդէն գործ չունի որեւէ հորիզոնի հետ: Աջ կամ ձախ, դիմաց կամ ետեւ, ուր ալ նայի, հորիզոն պիտի չտեսնէ, ցամաք պիտի չտեսնէ: Ա՛յս է թերեւս այն ամէնէն հիմնական գիծը որ ծովը կը զատորոշէ ովկիանոսէն:

Ովկիանոսը որքա՛ն հսկայ կը մնայ ծովուն քով: Եւ ծովն ալ որքան հսկայ կ'երեւի լիճի մը քով: Լիճն ալ որքան պատկառազդու է եթէ բաղդատուի գետակի մը հետ: Մինչդեռ վտակի մը ջուրերը որքան հուժկու են մեր ծորակներէն հոսող ջուրին քով:

Մինչդեռ սա ծորակէն եթէ ջուր լեցնեն դոյլի մը մէջ եւ եթէ գլուխս մխրճեմ այդ դոյլին մէջ, այնքան վստահօրէն կրնամ խեղդամահ ըլլալ որքան պիտի ըլլայի եթէ իյնայի ովկիանոսի ջուրերուն մէջ:

Ես, միանալով պապերուս, ինչպէս ծով ու ովկիանոս չկոչեմ այն ջուրը որ կը խեղդէ զիս:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

Էջ

Դուրսը ֆահանայ, ներսը սատանայ	3
Եթէ կաթ կ'ուզես, կով պահէ	6
Գնաց հուրը, մնաց մուրը	10
Նորածինին օրօրոց, մեռեալին դագաղ	13
Գնա մեռիք, եկուր սիրեմ	16
Աչքէ հեռու, սիրտէ հեռու	20
Համբերէ, որ համ բերէ	24
Կատուին խաղը մուկին մահն է	28
Ծաղիկը ծաղիկին նայելով կը բացուի	32
Մէկ աչքը միւսին լոյս չի տար	35
Եթէ չունիս փող, մտիր հող	38
Աղէկ կին, չունի գին	42
Ուր հաց, հոն կաց	45
Ուր կայ հաց ու թան, սուտ է ամէն բան	49
Գողը լուսնակը չի սիրեր	53
Լաւ է որ աչքդ կոյր ըլլայ, քան սիրտդ	56
Նոյն ծաղիկէն օճը թոյն կը շինէ, մեղուն մեղր	59
Կեսուրը մեռաւ, հարսին տեղը լայնցաւ	63

Էշը ինքն է, խոտը ուրիշին առջեւ կը դնէ Մէկուն մօրուքը կը վառի,	67
միւսը կեցիր տաքնամ կ'ըսէ	71
Գետը անցաւ, «Սուրբ Աստուած»ը մոռցաւ	75
Տունը այրեցաւ, մուկ չմնաց	79
Դուն աղա, ես աղա, մեր ալիւրը ո՞վ աղայ	82
Մէկուն ծով, միւսին սով	85
Գործը իշու կը նմանի. վրան հեծնէ՝ կը քալէ, վար իջիր՝ կանգ կ'առնէ	89
Տղադ երկու ձեռքով պահէ, աղջիկդ՝ մէկ ձեռքով	93
Դատաստան կայ գալու, պատասխան կայ տալու (Ա.)	96
Դատաստան կայ գալու, պատասխան կայ տալու (Բ.)	100
Տո՛ւր, մի վախճար, ա՛ն, մի ամչնար (Ա.)	103
Տո՛ւր, մի վախճար, ա՛ն, մի ամչնար (Բ.)	107
Եթէ կոնակ ունիս, բեռ բեռցնող շատ կ'ըլլայ	110
Կամ աղը պակաս է, կամ մաղը	114
Կոյր աչքէն արցունք չի հոսիր	117
Աշխարհը արօտ, մեք մէջը կարօտ	120
Աւելի լաւ է որ ըսեն՝ էշ է, քան թէ գէշ է	124
Աղֆատը ունի հաց ու պանիր, գիշերը քունը չի տանիր	128
Սեւ հաւը ներմակ հաւկիթ կ'ածէ	132
Բերանդ բանալու տեղ աչքդ բաց	136
Ինքս քուն, մեղքս արթուն	140
Ես տանձ կ'ըսեմ, ան գանձ կը հասկնայ	144
Զուր տեսնէ՝ ձուկ կը դառնայ, կատու տեսնէ՝ մուկ կը դառնայ	147

Ծառ ըլլայ, ծուռ ըլլայ (Ա.)	150
Ծառ ըլլայ, ծուռ ըլլայ (Բ.)	154
Առանձնութիւնը Աստուծոյ վայել է (Ա.)	157
Առանձնութիւնը Աստուծոյ վայել է (Բ.)	161
Առանձնութիւնը Աստուծոյ վայել է (Գ.)	165
Մինչեւ որ եօթը դուռ չծեծես, դուռ մը չի բացուիր	168
Էշն ինչ գիտէ թէ ինչ է նուշը, կ'երթայ կ'ուտէ փուշը	172
Ծերութիւնը գերութիւն է	176
Լեզուն արդար, սիրտը չար	179
Գիրկս նստեր է, մօրուքս կը փետէ	183
Կուշտը սովածին մանր կը բրդէ	186
Ով ալարի, ոչ դալարի (Ա.)	189
Ով ալարի, ոչ դալարի (Բ.)	193
Ով որ ուրիշին փոսը կը փորէ, այդ փոսը ինք կը լեցնէ	196
Թշուառին թշուառն է մխիթար (Ա.)	200
Թշուառին թշուառն է մխիթար (Բ.)	204
Ձուկը ծովուն մէջ գին չունի (Ա.)	208
Ձուկը ծովուն մէջ գին չունի (Բ.)	212
Ձու գողցողը, ձի ալ կը գողնայ (Ա.)	215
Ձու գողցողը, ձի ալ կը գողնայ (Բ.)	219
Աղէկ տեղին համն է լեղի	222
«Ձիս խեղդող ջուրին ծով կ'ըսեմ ես» (Ա.)	226
«Ձիս խեղդող ջուրին ծով կ'ըսեմ ես» (Բ.)	229
«Ձիս խեղդող ջուրին ծով կ'ըսեմ ես» (Գ.)	232

ՏՊԱՐԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅՈՑ
ՄԵԾԻ ՑԱՆՆ ԿԻՆԿԻՈՑ
ԱՆՔՈՒՆԻԱՍ - ԻՌԱՆԱՆ

